

ROHKEA KYNÄ

Toimittaneet Oona Ilmolahti & Sinikka Selin

Rohkea kynä

Rohkea kynä

Syntymäpäiväkirja
Maria Lähteenmäelle 9.6.2017

toimittaneet
Oona Ilmolahti ja Sinikka Selin

© Kirjoittajat ja toimittajat

Kansi ja taitto: Raimo Parikka

Kannen kuva: KK:n mainoskeskus, Olli Javanainen 1957 / Työ-
väen Arkisto

ISBN 978-952-5976-53-3

ISBN 978-952-5976-54-0

Hansaprint Turenki 2017

Sisällys

Rohkea kynä ...7

Tienraivaajia, rajojen rikkojia

Sirpa Aalto

Fennoskandian pitkän aikavälin tutkimus – uusi avaus tulevaisuuteen? ...13

Päivi Maria Pihlaja

Jaettu ilo – Silmäyksiä 1800-luvun Suomen tieteen, naisten ja pohjoisten seutujen historiaan ...23

Mia Korpiola

Agnes Lundell – Suomen ensimmäinen oikeustutkinnon suorittanut nainen uusien lähteiden valossa ...37

Oona Ilmolahti

Tahdonvoima ja valinnanvapaus – Anna Forsströmin vuosi 1918 ...56

Mikko Majander

Turski Tyyne muurinmurtajana ...83

Tapio Bergholm

Työväenliikkeen vappu Suomessa ...109

Markku Peltonen

The founding of the first (early) modern (representative) democracy in Europe ...136

Annette Forsén

Transporten av invalidiserade krigsfångar genom Sverige under första världskriget ...152

Henrik Meinander

Sankarista fanaatikoksi – Haja-ajatuksia kolmesta
urheiluromaanista ...169

Laura Assmuth

Kulttuurisista törmäyksistä erilaisten ihmisten
kohtaamiseen – Rajojen tutkimuksen näkökulmia ...181

Riipin kylästä maailmalle

Laura Kolbe

Senaatintorilla ja Dam-aukiolla Marian kanssa ...191

Marianne Junila ja Matti Salo

Pohjoisen historian pyörteissä ...194

Oona Ilmolahti

Sodankylän kolmoset Maria, Pirjo ja Mirva – puhetta
nuoruudesta, siirtymistä ja identiteeteistä ...197

Jarmo Lähteenmäki

Kalddoaivin sissi ...209

Tuomas Lähteenmäki

Muistelma Riipistä ...212

Hans Lähteenmäki

Äidille ...214

Epilogi – Kirjeitä opettajalle ...216

Kirjoittajat ...232

Tabula Gratulatoria ...236

Rohkea kynä

Taide, tuo näennäisesti täysin henkinen jumalatar, tarvitsi kovin joutavia asioita! Se tarvitsi katon pään päälle, työkaluja, puuta, savea, värejä, kultaa, se vaati työtä ja kärsivällisyyttä.

Lokakuussa 1975 18-vuotias sodankyläläinen Maria Kustula siteerasi kirjeessään ystävälleen Pirjolle Herman Hessen teosta *Narkissos ja kultasuu*. Lainauksen perään hän kirjoitti: ”Miksikö-hän mie siteerasin just tuon lauseen. Minusta siinä on niin paljon totta.”¹

Nyt, yli neljäkymmentä vuotta myöhemmin, tuo nuoren Marian lainaama lause tuntuu tiivistävän jotain oleellista päivän-sankarimme ajatusmaailmasta. Maria Lähteenmäkeä kuvaavat paitsi kirjan nimisivulla mainittu rohkeus, myös pitkäjänteisyys ja työteliäisyys. Hän on tällä vuosikymmenellä kritisoinut muun muassa sitä, että populismi ja tuloksellisuuden nimissä vaaditut pikaiset tulokset ovat vaarantamassa perustutkimuksen, sen työn, mitä tehdään aivojen ja pakaralihasten yhteistyöllä, ajan kanssa. Tiede, tuo näennäisesti henkinen jumalatar, vaatii työtä ja kärsivällisyyttä, eivätkä tulokset tule itsestään. Se ei ole nopeiden tulosten tai näkyvyyden tavoittelua, vaan kovaa työtä.

Kirjan teemoja ovat rohkeus ja tienraivaajuus. Maria Lähteenmäki on todennut, että ”rohkeutta on kyseenalaistaa totuuksia ja hypätä pois mukavuusalueeltaan”, vastustaa tarvittaessa valtavirtaa ja valtarakennelmia, puhua demokratiasta, arvoista, ympäristöstä ja yhdenvertaisuudesta.² Tämä kirja kietoutuu tämän aja-

1 Maria Kustulan kirje Pirjo Torviselle 26.10.1975. Pirjo Hawelan hallussa.

2 Maria Lähteenmäki, Kaskas median haastattelu, <http://www.koneensaatio.fi/maria-lahtenmaki-hyppy-tuntemattomaan-voi-muuttaa-elamansuunnan/>.

tuksen ympärille. Monet yhteiskuntakehitykselle tärkeät seikat – tieteen vapaus, sivistys ja ihmisoikeudet – tarvitsevat puolustajia tässä ajassa. Tarvitaan paljon rohkeutta ottaa oma tilansa, ilmaista oma mielipiteensä ja olla välittämättä ympärillä käyvistä hälinästä.

Maria Lähteenmäki on osoittanut rohkeutta tutkimustensa aihevalinnoilla. Hän on tuottelias ja monipuolinen tutkija, joka on pitänyt tärkeänä tuoda perusteellisen arkistotyön tuottamat tutkimustulokset kaunistelematta julki. Kaikki alkoi työväestöstä. Työväen arkistossa työskennellyt Lähteenmäki pureutui väitöskirjassaan *Mahdollisuuksien aika – Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa* (SKS 1995) työläisnaisten historiaan. Työväentutkimuksella ei Lähteenmäen kotilaitoksella Helsingin yliopistossa ollut juuri perinnettä, mutta nuori tutkija piti tiukasti kiinni kiinnostavasta aineistostaan ja aiheestaan. Samaa tutkimustraditiota edusti myös vuonna 2000 ilmestynyt sosiaalidemokraattisten naisten historiaa käsitellyt *Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa* (Sosialidemokraattiset naiset 2000).

Näiden tutkimusten välissä Maria Lähteenmäki oli kuitenkin ehtinyt jo lähteä rajoille ja omille kotiseuduilleen pohjoiseen teoksellaan *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–45* (SHS 1999). Teoksessa Lähteenmäki esitti rohkeita, kritiikkiäkin herättäneitä tulkintoja Lapin sodasta. Hänen näkökulmansa oli tuore ja vuosisadan vaihteen kontekstissa vielä harvinainen: hän lähestyi sotaa tavallisten ihmisten näkökulmasta. Sodan sosiaalihistoria ei vielä tuolloin ollut Suomessa saanut juurikaan jalansijaa. Tästä teoksesta alkoi työ, josta Maria pitkälti on tunnettu: raja- ja syrjäseutujen ja rajojen sosiaalihistoria – poliittistakaan kaihtamatta.

2000-luvun puolivälin tienoilla nyt akatemitutkijana vaikuttaneen Lähteenmäen tutkimukset sijoittuivat yleensä pohjoiseen ylittäen myös kansallisvaltioiden rajat, tästä esimerkkinä monografiat *Kalotin kansaa: Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1808–1889* (SKS 2004) sekä *Terra Ultima: Matka Lapin historiaan* (Otava 2006). Seuraavaksi oli vuorossa vielä arempi

raja, kun Lähteenmäki 2000-luvun lopulla tarttui itärajan pinnassa olevien alueiden problematiikkaan. Teoksessaan *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944* (SKS 2009) hän pureutui Terijoen historian pyrkien oikaisemaan alueluovutusten myötä syntynyttä romantisoitunutta Karjala-kuvaa.

Edellä on mainittu vain muutamia Lähteenmäen tutkimus-aiheista. Työväenhistorian ja arktisen alueen, rajojen ja aluetutkimuksen lisäksi hän on perehtynyt muun muassa vanhuuden historiaan, siirtolaisuuteen ja Namibian vaikeaan lähimenneisyyteen. Vuonna 2014 hän julkaisi poikkeuksellisen henkilöhistorian Väinö Voionmaasta, jossa poliittisen historian lisäksi paneuduttiin syvällisesti Voionmaan merkitykseen geopolitiikkona. Lähteenmäki on ollut aktiivinen myös kansainvälisesti ja toiminnut useissa yllirajaisissa projekteissa. Eräs pitkäkestoisimmista oli Barentsin alueen historiahanke, jossa Lähteenmäki oli mukana yhtenä toimittajista. Hankkeen myötä syntynyt Barentsin alueen historia kartoitti ensimmäisen kerran alueen menneisyyttä yli kansallisvaltioiden rajojen.

Tässä juhlaikirjassa muutamat Marian kollegoista ja ystävistä ovat kirjoittaneet artikkeleita muun muassa rohkeudesta, myönteisestä omapäisyydestä, naisen tilasta, perustutkimuksen ja pitkien linjojen tärkeydestä, demokratiasta, erilaisuuden kohtaamisesta ja rajoista. Monet aiheista resonoivat vahvasti tämän päivän kanssa, sillä niissä käsitellään alati ajankohtaisia teemoja: demokratiaa ja sen tulkintoja, vihapuhetta ja rajoja, patriotismia hyvässä ja pahassa, toimintatilaa itselleen raivaavia naisia, sotaa, työväenliikkeen sisäistä rajanvetoa. Rohkeutta ja huumoria unohtamatta.

Edellä on puhuttu Lähteenmäen roolista tutkijana. Hän on kuitenkin myös paljon muuta: äiti ja puoliso, ystävä ja opettaja. Tämä henkilökohtaisempi dimensio tuodaan esille kirjan jälkipuoliskolla, jossa muutamat kollegat, ystävät, perheenjäsenet ja oppilaat tuovat esille muistojaan tästä tärkeästä, kannattelevasta ihmisestä.

Tämän kirjan suunnitteluun ja tekemiseen on osallistunut laaja joukko ihmisiä, pääosin Maria Lähtenmäen Helsingin yliopistossa pitämän seminaarin entisiä, nykyisiä – ja ikuisia – jäseniä. Marian vetämään seminaariin tiiviisti kuuluva tekemisen ilo on siivittänyt myös tämän kirjan valmistumista. Kirja ilmestyy *Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran* sarjassa, ja taitourakasta kunnia kuuluu Raimo Parikalle. Lämmin, sydäimestä tuleva kiitos jokaiselle kirjan valmistumiseen myötävaikuttaneelle!

Kirjan tekijät ja kirjoittajat haluavat onnitella päiväsankaria sekä toivottaa yhtä rohkeaa, räväkkää, oikeudentuntoista, rehellistä, lämmintä ja sydämellistä jatkoa myös tulevaisuudessa!

Kippis, skål, cheers, na starovje!

Maria Kölnissä vuonna 1978.

Tienraivaajia, rajojen rikkojia

Fennoskandian pitkän aikavälin tutkimus – uusi avaus tulevaisuuteen?

”Huomenta! Kävin hakemassa meille syötävää kokoukseen”, Maria huikkaa kokoushuoneen ovelta, valmiina ideoimaan uutta hanketta. Marialla on tuttuun tapansa tuhat asiaa työn alla, mutta silti hän on ehtinyt miettiä käytännön asioita ja huolehtia siitä, ettei ideointi ainakaan lopahda kesken kokouksen siihen, että osallistujien verensokeri on alhaalla.

Tarkastelen artikkelissani kysymystä, mitä annettavaa Pohjoiskalotin tai pohjoisen Fennoskandian pitkän aikavälin tutkimuksella on laajemmissa asiayhteyksissä. Professori Maria Lähteenmäki tunnetaan pohjoisen Suomen ja pohjoisen kalottialueen tutkijana. Hän on viime vuosina tuonut esiin, ettei historian tutkimuksessa ole syytä unohtaa pitkän aikavälin tutkimuksia, sillä niiden avulla voimme havaita todella merkittäviä muutoksia yhteiskunnassa ja kulttuurissa. Juuri tämä annalistien koulukunnanikin ajama *longue durée* tutkimus on tuonut oman, keskiajan tutkimukseen sijoittuvan osaamiseni lähelle Maria Lähteenmäen ideoimia aiheita. Pitkien aikavälien tutkimus on parhaimmillaan usean tutkijan yhteistyötä, jossa ei ole luvassa nopeita pikapalkintoja. Tutkimustulokset vaativat pitkäjänteisen työn lisäksi syvällistä analyysiä muutoksista. Valitettavasti vaikuttaa siltä, että ainakin historian *longue durée* -tutkimukset ovat päättäjien mielestä tällä hetkellä *passé*, sillä niiden ei koeta tuottavan nopeita tutkimustuloksia päättäjien käyttöön.¹

1 Lähteenmäki 2015.

Miksi siis pohjoisten alueiden pitkän aikavälin historiaa kannattaa tutkia? Tärkein syy on poliittinen kiinnostus arktisia alueita kohtaan, mikä on selkeä globaali ilmiö. Maria Lähteenmäki on tuonut tutkimuksissaan esiin, että Suomellakin on ollut ja on edelleen rooli arktisessa maailmassa, sillä pohjoisen Fennoskandian alue ulottuu arktiselle vyöhykkeelle. Venäjä osana pohjoista Fennoskandiaa aiheuttaa puolestaan sen, että alue on (geo)poliittisessa polttopisteessä. Juuri Fennoskandian pohjoisosan geopoliittisen luonteen vuoksi meidän on syytä ymmärtää menneisyyden tapahtumia, kehityskulkuja ja olosuhteita alueella pitkällä aikavälillä.

Fennoskandian pohjoisosa on joutunut aina keskiajalta lähtien eri intressitahojen kilpakentäksi. Jos keskiajalla ja uudenajan alussa ruotsalaisten, norjalaisten ja venäläisten kiinnostuksen kohteena olivat verot, joita alueelta saattoi kantaa, myöhemmin keskiöön nousivat alueen luonnonvarat: metsästyksen ja kalastuksen tuotteet sekä maankuoren alla piilevät rikkauudet. Kiinnostus alueelle on tullut ulkoa päin, ja se on nähty ulkopuolisten silmissä varallisuuden lähteenä. Alueen historiaa on kirjoitettu näihin päiviin saakka osana kansallisia historioita ja valtiorajoja noudattaen. Barentsin alueen historia, jota Maria Lähteenmäki on ollut suomalaisena tutkijana mukana toimittamassa, on ensimmäinen aidosti monikansallinen teos, jossa alueen historiaa on pyritty kirjoittamaan yli valtiorajojen.²

Multietninen pohjoinen

Vuonna 2014 ilmestynyt Lars Ivar Hansenin ja Bjørnar Olsenin teos *Hunters in Transition* on historian ja arkeologian alalla viimeisin sana Kalottialuetta käsittelevässä *longue durée* -tutkimuksessa. Tekijät syväluotaavat teoksessaan saamelaiden menneisyyttä esihistoriasta 1700-luvulle. Teos on tavallaan tekijöiden kymmenen vuotta aikaisemmin ilmestyneen *Samernes historie*

2 Elenius, Tjelmeland, Lähteenmäki, Golubev, Niemi & Salo (toim.), 2015.

(2004) teoksen päivitetty, englanninkielinen versio. Englanninkielinen teos menee kuitenkin syvemmälle saamelaishistorian kulkuun pitkällä aikavälillä.

Hansen ja Olsen kyseenalaistavat kirjassaan monia pohjoisen Fennoskandian esihistoriaan ja varhaishistoriaan liittyviä paradigmoja. He muun muassa esittävät, että aikaisemmat teoriat saamelaisten ja skandinaavien asutusalueista Ruotsin ja Norjan pohjoisilla alueilla olivat kaikkea muuta kuin selväjakoiset.³ Hansen ja Olsen korostavat selvästi sitä, miten saamelaisten ja skandinaavien välinen vuorovaikutus oli ennen uuden ajan alkua molemminpuolista ja jopa symbioottista. Siinä missä aikaisempi historiantutkimus – erityisesti nationalistinen sellainen – Ruotsissa, Norjassa tai Suomessa ei ole antanut saamelaisille juuri minkäänlaista roolia historiantutkimuksessa, Hansen ja Olsen nostavat heidät tekijöiksi ja toimijoiksi skandinaavien rinnalle.

Saamelaisten toimijuus historiassa ei ole täysin uusi tendenssi, vaan Hansen ja Olsen nojaavat omien tutkimustensa lisäksi kollegoitensa tutkimuksiin. Silmiinpistävää on, että Hansenin ja Olsenin käyttämien tutkimusten joukosta saa etsiä suomalaisia nimiä – niihin kuuluvat lähinnä ulkomailla tunnetuimmat suomalaisarkeologit kuten Christian Carpelan ja Ella Kivikoski. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteivätkö suomalaisetkin tutkijat olisi tehneet näkyväksi saamelaisten historiaa ja toimijuutta. Suomalaiset tutkimukset ovat käsitelleet muun muassa saamelaisten ristiriitaista suhdetta suomalaisuuteen ja suomalaisiin, saamelaisten uskontoa ja sen muutosta, luututkimusten kautta porotaloutta ja niin edelleen.⁴

Keskiaikaa koskevissa historiateoksissa pohjoinen Fennoskandia on pitkään näyttäytynyt nimenomaan alueena, joka otetaan haltuun. Alue kuvataan lähes asumattomana ja sen asujaimisto niin vähäisenä, ettei sillä ole ollut merkitystä historian ”suuresta kuvasta”. Tämä käsitys on kuitenkin ristiriidassa sen kanssa, mitä viimeisin arkeologinen tutkimus on tuonut esiin, kuten myös

3 Hansen & Olsen 2014, 98.

4 Äikäs 2011; Lehtola 2012; Salmi & Niinimäki 2016.

Hunters in Transition osoittaa. Historiantutkimus ei ainakaan enää ole tahallisesti jättänyt saamelaisten ääntä kuulumattomiin. Kuitenkin esimerkiksi keskiajan tutkimuksessa on vaikeaa nostaa esiin saamelaisten toimijuutta. Ensinnäkään saamelaiset eivät itse tuottaneet keskiajalla kirjallisia lähteitä, ja toisekseen lähteet ylipäättään sivuavat vain vähän pohjoisen Fennoskandian aluetta.

Edellä mainitut syyt eivät ole tietenkään esteitä sinänsä, vaan tutkimuksessa on käytettävä niitä lähteitä, mitä jäljelle on jäänyt. Otan esimerkkinä yhden lähderyhmän, joka voi avata uusia näkymiä aiheeseen: islantilaiset saagat. Saagakirjallisuus on hyvin heterogeeninen käsite, joka sisältää laajasti ottaen kaikkea kaunokirjallista muinaisnorjan- ja -islanninkielistä tuotantoa vuosien 1100 ja 1500 välillä. Osa saagoista sijoittuu kaunokirjallisuuden ja historiankirjoituksen välimaastoon, eli niissä käsitellään esimerkiksi historiallisia tapahtumia ja henkilöitä. Tapahtumien todenperäisyyden todentamiseksi kirjoittajat esittävät esimerkiksi aikalaislausuntoja tai -runoja tapahtumista. Joka tapauksessa useat saagat tarjoavat mielenkiintoisen näkökulman siihen, millaisena esimerkiksi pohjoisen Fennoskandian alue ja asukkaat nähtiin.

Saamelaiset esiintyvät saagoissa lähinnä sivurooleissa, ja heidän kuvansa niissä on hyvin stereotyyppinen. Heihin liitetään negatiivisia mielleyhtymiä, kuten taikuuden harjoittaminen ja pahojen henkilöhahmojen avustaminen.⁵ Tästä negatiivisesta kuvasta huolimatta saagat tarjoavat myös suoria ja epäsuoria viitteitä saamelaisten ja skandinaavien kanssakäymiseen. Ne kertovat avioliitoista, kaupankäynnistä ja joskus väkivaltaisistakin kohtaamisista. Parissa norjalaisessa maakuntalaissa on maininta, ettei saamelaisten kanssa saa olla tekemisissä eikä heidän luokseen saa mennä hakemaan parannusta tai ennustuksia. Tätä kieltoa on tulkittu niin, että kanssakäyminen norjalaisten ja saamelais-ten välillä on ollut vilkasta.⁶ Se muodostui ongelmaksi kirkolle, sillä saamelaisten osaaminen ja osittain ehkä uskomusmaailma-

5 Aalto 2010.

6 Mundal 1996.

kin kilpailivat kirkon kanssa, joka luonnollisesti halusi ylläpitää monopolia ihmisten uskomuselämässä.

Kiinnostavaa kyllä, saavat antavat viitteitä siihen, että Islantiin muuttaneiden norjalaisten joukossa oli saamelais-norjalaisten avioliittojen jälkeläisiä, ehkä jopa saamelaisia. Islantilainen Hermann Pálsson yritti nostaa aikanaan keskustelua islantilaisten mahdollisista saamelaisesi-isistä, mutta se ei tuottanut juurikaan tulosta.⁷ Asiaa on vaikea tulkita muutoin kuin niin, että saamelaiden näkyväksi kirjoittaminen – etenkin kansallisissa historioidissa – on vaikea aihe. Saamelaiset on perinteisesti sysätty historiankirjoituksessa syrjään ja he ovat olleet ikään kuin historian sivussakatsoja. Sen vuoksi historiankirjoituksen näkökulman muuttaminen saamelaisista passiivisina sivustakatsojina aktiivisiksi toimijoiksi on hidas prosessi. Se herättää myös kysymyksiä siitä, millaisia arvotuksia historiankirjoitus on antanut ja antaa edelleen saamelaisuudelle.

Saamelaisten toimijuuden esille tuominen on ollut tärkeä muutos menneisyyden tutkimuksessa. Se on tarkoittanut kansallisten historiankirjoituksen rajojen murtamista. Pohjoinen Fennoskandia ja sen asukkaat on osattu esittää totuudenmukaisemmin osana maantieteellistä aluetta, jossa valtioiden rajoja ei tunnettu pitkään aikaan ja jossa ne eivät myöskään merkinneet pitkään aikaan samoja asioita kuin etelämpänä.

Historiantutkimukselle on ansioksi, että se pystyy tänä päivänä välittämään moniäänisempää kuvaa menneisyydestä. Peräänkuuluttaisin kuitenkin kriittisyyttä yhdessä suhteessa: saamelaiden esittäminen tasavertaisina toimijoina skandinaavien (ja suomalaistenkin) kanssa ennen uutta aikaa ei tarkoita, että tutkimus voisi vähätellä tai lakaista pois sen tosiasian, että saamelaiset joutuivat myöhemmin eri tahojen toiminnan vuoksi syrjityiksi ja toisen luokan kansalaisiksi. Hansenin ja Olsenin kirjan ansioksi on sanottava, että he pyrkivät aidosti tuomaan esiin sitä seikkaa, että pohjoinen Fennoskandia oli multietninen alue, jossa ihmisten elinkeinoilla oli merkitystä ryhmän identiteetin muotoutumisessa. Niiden tietojen perusteella, joita meillä on ajanjaksosta

7 Pálsson 1999.

ennen uutta aikaa, voidaan sanoa ryhmien välisten suhteiden olleen monisyiset ja on mahdotonta antaa yhtä, oikeaa tulkintaa pohjoisen Fennoskandian menneisyydestä.

Vuorovaikutusten verkostot

Maria Lähteenmäki on kirjoittanut multietnisen pohjoisen ryhmien kohtaamisista mm. kirjassaan *Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1808–1889* (2004). Kirjan loppuyhteenvedossa hän jakaa pohjoisen vuorovaikutusverkostot neljään osa-alueeseen: 1) kalotin markkina-alue eli Jäämeren talousalue; 2) sosiaalinen kommunikaatioverkosto; 3) lestadiolainen herätysliike; 4) hallinnollinen päävuorovaikutusjärjestelmä. Lapin vuorovaikutusjärjestelmät olivat valtataistelun kenttiä, joihin liittyi eriarvoisia vaihtosuhteita ja valtasuhteita uusintavia käytäntöjä.⁸

Nämä 1800-luvun vuorovaikutusverkostot olivat vuosisataisen kehityksen tulos. Niiden syvempi tarkastelu ja ulottaminen esimoderniin aikaan olisi sellaista *longue durée* -tyyppistä tutkimusta, joka avaisi ja taustoittaisi koko Kalottialueen verkostoja, vallankäyttöä ja vallankäyttäjiä. Kuten Lähteenmäki on todennut, verkostojen analyysin lähtökohdaksi ei voi ottaa vain yhtä verkoston osa-aluetta, vaan on tarkasteltava niitä kaikkia. Verkostojen toiminta ei ollut aina ulkoapäin määräytyvää, vaikutteet eivät tulleet vain etelästä päin eivätkä pohjoisen asukkaat olleet historian saatossa vain hiljaisia alistujia vaan toimijoita näissä verkostoissa.

Erityisesti keskiajan osalta vuorovaikutusverkostojen tutkimus on ollut muutoksessa. Vielä toisen maailmansodan jälkeen vallalla oli ns. evolutionaarinen paradigma, joka vaikutti saamelaisien ja muiden ryhmien vertailuun. Näissä tutkimuksissa saamelaiset esimerkiksi sijoitettiin aina muinaisten skandinaavisten asutusalueiden ulkopuolelle, usein napapiirin pohjoispuolelle, tundralle tai muille syrjäisille alueille. Parin viime vuosikym-

8 Lähteenmäki 2004, 478–481.

menen aikana evolutionaarinen tutkimustapa on tullut takaisin, mutta muuttuneena. Nyt keskiössä on nimenomaan saamelaisten vuorovaikutuksellisuus – oli sitten kyse kielikontakteista ja lainasanoista (Kusmenko 2008), arkeologisista jäännöksistä (Bergstøl 2008; Zachrisson 2008), tai uskonnollisista vaikutteista (Bertell 2003; DuBois 1999).⁹ Kuten edellä esittämäni esimerkki saagojen käytöstä pohjoisen Fennoskandian tutkimuksen lähteinä osoittaa, myös historian tutkimus voi tuoda uutta Fennoskandian vuorovaikutuskentän tutkimukseen.

Vanhasta paradigmasta irrottautuminen Fennoskandian menneisyyden tutkimuksessa tarkoittaa sitä, että vanhat nationalistisella otteella tehdyt kartat ja kirjat pitäisi kirjoittaa uudelleen, ja osin tämä prosessi on jo käynnistynyt. Kyse ei ole kuitenkaan helposta tehtävästä, sillä tuo muutos tarkoittaa pureutumista kansallisen historian ytimeen. Ne kartat ja historiateokset, jotka aikoinaan sivuuttivat saamelaishistorian, on toki kirjoitettu oman aikansa tieteen mittapuun mukaan, mutta niihin on joko tarkoituksellisesti tai tiedostamattomasti kirjoitettu sisään myös kansallisvaltion ”sanoma”.

Näin ollen vuorovaikutusten verkostojen tutkimus tulee tulevaisuudessakin tarkoittamaan kansallisen historian kirjoituksen purkamista. Vuorovaikutusten verkosto Kalottialueella oli monitietoinen ja monimutkainen muodoiltaan jo ennen kansallisvaltioita ja niiden luomisen jälkeenkin. Ehkä verkostojen tutkimuksen ulottaminen pitkälle aikavälille toisi uutta tietoa siitä, miten ja missä määrin juuri kansallisvaltiot koneistoinen osallistuivat verkostojen muuttumiseen – ja monessa tapauksessa perinteisten verkostojen häviämiseen.

Epilogi

Kokous päättyy ja salaatit on syöty. Mielessäni pyörii uusi termi: *Nordicity*, jolla Maria herätteli kokouksen osallistujia. Sen kehitti

⁹ Svalastog 2015, 36–38.

alun perin kanadalainen maantieteilijä Louis-Edmund Hamelin, joka kehitti indeksin mittaamaan pohjoisuuden eri asteita. Indeksien muuttujina ovat ihmisen tuottamat osa-alueet, kuten väestö ja taloudellisen aktiivisuuden taso sekä luonnon ja ympäristön osa-alueet kuten leveyspiiri, lämpötila ja kasvillisuus. Jokainen osa-alue pisteytetään 0–100 siten, että 100 merkitsee äärimmäistä pohjoisuutta.¹⁰

Indeksin soveltaminen menneisyyteen – erityisesti ajanjaksoon, jolta on vähän kirjoitettuja lähteitä – herättää paljon ajatuksia. Voisiko ihmisen tuottamia osa-alueita mitata objektiivisesti menneisyydessä? Miten puutteelliset lähteet vaikuttavat tuloksiin? Jos tällaista indeksia kyettäisiin soveltamaan pitkälle ajanjaksolle Fennoskandian historiassa, lopputuloksena olisi ainutlaatuinen katsaus siihen, kuinka pohjoisuuden eri asteet ovat muuttuneet ajan saatossa. Monitieteisestä näkökulmasta tehtynä tällainen selvitys antaisi eväitä pohtia, mitkä ovat olleet käännteentekeviä seikkoja Kalottialueen historiassa. Ehkäpä pohjoisuuden tulevaisuuskin näyttäytyisi erilaisena tämän kaltaisen tutkimuksen valossa. Tutkimuksellisia pikavoittoja ei kuitenkaan ole näköpiirissä, sillä kyseessä olisi vähintäänkin muutaman vuoden intensiivinen tutkimushanke, jonka puitteissa uudistettaisiin todennäköisesti myös historian tutkimuksen metodologiaa.

10 Hamelin 1979.

Kirjallisuus

- Aalto, Sirpa (2010): *Categorizing Otherness in the Kings' Sagas*. Dissertations in Social Sciences and Business Studies No 10. University of Eastern Finland, Joensuu.
- Bertell, Maths (2003): *Tor och den nordiska åskan. Föreställningar kring världsaxeln*. Stockholms universitet, Stockholm.
- Bergstøl, Jostein (2008): *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedemark*. Det humanistiske fakultet, Oslo.
- DuBois, Thomas (1999): *Nordic Religions in the Viking Age*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Elenius, Lars, Tjelmeland, Hallvard, Lähtenmäki, Maria, Golubev, Alexey, Niemi, Einar & Salo, Matti (toim.) (2015): *The Barents Region: a transnational history of subarctic Europe*. Pax forlag, Oslo.
- Hamelin, Louis-Edmund (1979): *Canadian Nordicity: It's Your North, Too*. Harvest House, Montreal.
- Hansen, Lars Ivar & Olsen, Bjørnar (2014): *Hunters in Transition. An Outline of Early Sámi History*. Brill, Leiden, Boston.
- Kusmenko, Jurij (2008): *Der samische Einfluß auf die skandinavischen Sprachen: ein Beitrag zur skandinavischen Sprachgeschichte*. Nord-Europa institut der Humboldt-Universität, Berlin.
- Lehtola, Veli-Pekka (2012): *Saamelaiset suomalaiset. Kohtaamisia 1896–1953*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lähtenmäki, Maria (2004): *Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1808–1889*. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Lähtenmäki, Maria (2015): Arktinen käänne politiikassa ja tutkimuksessa. *Ennen ja nyt* 2/2015, 1–18. <http://www.ennenjanyt.net/2015/08/arktinen-kaanne-politiikassa-ja-tutkimuksessa/>.
- Mundal, Else (1996): The perception of the Saamis and Their religion in Old Norse Sources. Teoksessa Juha Pentikäinen (toim.), *Shamanism and Northern Ecology*. Mouton de Gruyter, Berlin and New York, 97–116.
- Pálsson, Hermann (1999): *Úr land norðri. Samar og ystu rætur íslenskrar menningar*. Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Salmi, Anna-Kaisa & Niinimäki, Sirpa (2016): Entheseal changes and pathological lesions in draught reindeer skeletons – Four case studies from present-day Siberia. *International Journal of Paleopathology* 14: 91–99.
- Svalastog, Anna Lydia (2015): Mapping Sami Life and Culture. Teoksessa Anna Lydia Svalastog & Gunlög Fur (toim.), *Visions of Sápmi*. Arthub Publisher, Røros, 17–45.

Zachrisson, Inger (2008): The Sámi and their Interaction with the Nordic Peoples. Teoksessa Stefan Brink in collaboration with N. Price (toim.), *The Viking World*. Routledge, London and New York, 32–9.

Äikäs, Tiina (2011): *Rantakiviltä tuntureille: pyhät paikat saamelaisten rituaalissa maisemassa*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.

Jaettu ilo – Silmäyksiä 1800-luvun Suomen tieteen, naisten ja pohjoisten seutujen historiaan

Yksi historian tutkijoiden haasteista on nostaa historian lehdille uusia toimijoita, joita uusi aika osaa tunnistaa. Niin kutsutut 'uudet historiat' muokkasivat kuvaa menneisyydestä tuomalla esiin muun muassa rahvaan ja naisten näkökulmaa historian tapahtumiin. Tutkimuskohteet valtavirran ulkopuolelta ovat toimineet innoituksen lähteenä myös Maria Lähtenmäelle, jonka tarkastelemat aihepiirit vaihtelevat varhaisista naispoliitikoista rajaseutujen sosiaalihistoriaan tai pohjoisiin alueisiin.

Nostamalla jotakin marginaaliin jäänyttä tutkimuksen keskiöön historioitsija voi tuoda näkyviin myös oman aikansa oletuksia. Samalla tavoin tieteiden historia voi antaa näköaloja tutkimuksen nykykäytäntöihin. Lähtenmäki toteaa historioitsija, poliitikko Väinö Voionmaasta kirjoittaessaan tarkastelevansa yksittäisen ihmisen kautta tieteen ja politiikan suhdetta. Kohdehenkilön työn ja elämän tarkastelu osoittaa sadan vuoden takaa, kuinka aika on muovannut esimerkiksi tutkijoiden suhtautumista yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen.¹

Yleistajuisissa esityksissä tieteentekijöistä pidetään usein yllä mielikuvaa yksinäisissä kammioissa puurtamisesta, vaikka tutkijat itse tietävät käsityksen harhaanjohtavaksi. Uusissa biografiassa tutkimuksissa ihmiselämän eri ulottuvuudet onkin haluttu nähdä vahvemmin yhteen kietoutuneina. Kiinnostuksen kohteeksi on myös tieteiden historiassa noussut se moniulotteinen kokonaisuus, jonka päivittäinen arki ja työn käytännöt yhdessä

1 Lähtenmäki 2014.

muodostavat. Näin kohteeksi nousee vuorovaikutus, jonka puitteissa tutkija toimii ja ikään kuin luo itsensä.²

Sivuan kirjoituksessani eräitä teemoja tieteen kulttuurihistoriassa – aihepiirissä, johon sain aikanaan Lähtenmäen johtaman tutkimusprojektin väitöskirjatutkijana tutustua. Tapaukset edustavat ajanjaksoa 1800-luvulta 1900-luvun alkuun. Kysyn, kuinka tieteen kronikoista sivuun jääneitä toimijoita kuten naisia, tavallisia ihmisiä tai syrjä- tai rajaseutuja voitaisiin nostaa näkyviin; ei vain tiedon passiivisina vastaanottajina, vaan osallisina sen tuottamiseen. Keskustelua ovat ulkomailla innoittaneet sellaiset ajankohtaiset aiheet kuten joukkoistaminen ja kansalaistiede.³ Historia osoittaa, ettei tiedettä ole koskaan tehty tyhjiössä. Se koskettaa tutkijoiden lähipiiriä ja toisaalta siitä on tullut osa laajojen ihmisryhmien arkea. Esimerkit tässä ovat luonnosmaisia, mutta niitä yhdistää kytkös erääseen Lähtenmäen erityisaloista: pohjoisten alueiden asemaan Suomen historiassa.

”Harrastuksesta tiedettä kohtaan” – tutkija ja lähipiiri

Naisten nousu akateemisen tutkimuksen sfääriin alkoi Suomessa vakiintua vasta 1870–1880-luvulla, kun yliopisto-opinnot ja tutkinnot tulivat mahdollisiksi. Tekla Hultinin kaltaiset edelläkävijät rikkoivat sukupuolirajoja niin tieteen kuin politiikankin saralla, mutta mahdollisuus akateemiseen uraan avautui naisille vasta 1900-luvun alkupuolella. Poikkeuksellisia sankarinaisia on tavattu kaikkina aikoina; mutta monet muutkin valokeilan ulkopuolella ovat myötävaikuttaneet tieteen pyrintöihin. Historiantutkijat ovatkin halunneet laajentaa näkökulmaa yksittäisen ihmisen aivotyöstä kohti sosiaalisia miljöitä. Yksi näistä on sukija perhepiiri, jonka merkitystä ei etenkään varhaisempina aikoina pidä vähätellä. Puhuttaessa tieteellisistä kotitalouksista kysymys ei ole niinkään sukupolvissa periytyvistä urastrategioista, vaan

2 Yleisesitys biografiasta tieteenhistoriassa esim. Kragh 2015.

3 Vetter 2011.

paikoista, joissa tietoa tuotetaan – toisin sanoen perhepiirin sisäisestä järjestäytymisestä, joka luo puitteet tutkijan päivittäiselle työlle.⁴

Valitettavasti eletty arki tallentuu harmillisen harvoin lähdeaineistoihin. Perheen sisäinen kirjeenvaihto voi kuitenkin tarjota kurkistusaukon tutkijan elämään. Esimerkiksi 1800-luvun luonnontutkijoiden elämään kuuluivat laajat havainto- ja keruuretket, jotka saattoivat kestää kuukausia, kesän yli tai jopa vuosia. Tällaisissa oloissa syntyivät muun muassa perhekirjeet, joita Keisarikunnan Aleksanterin Yliopiston myöhempi eläintieteen professori John (Johan Reinhold) Sahlberg (1845–1920) kirjoitti kotiin tutkimusretkillään Lapissa, Kuolassa ja Venäjän Karjalassa.

Tieteellisten keruuretkien lukeutuminen tieteellisen uran realiteetteihin oli selviö hyönteistutkija John Sahlbergille, jonka iso-isä Carl Reinhold Sahlberg (1774–1860) ja isä Reinhold Ferdinand Sahlberg (1811–1874) olivat niin ikään entomologeja. Isä – tunnettu maailmanympärimatkastaan – oli tarjonnut suoran esikuvan Johnin nuoruuden haaveille tutkimusmatkoista Brasiliassa tai Itä-Siperiassa. Johnin retket suuntautuivat pohjoiselle Barentsin alueelle, joka oli luonnontieteellisesti erittäin kiinnostava. Yhtä kaikki, tieteenalan vaatimukset oli otettava huomioon suunniteltaessa avioitumista.

Sahlbergin kohdalla morsiamen Mimmi (Augusta Teresia Vilhelmina) Werwingin (1845–1925) kiinnostus kasvitiedettä kohtaan ennusti hyvää. Kihlauksen aikana toiveissa oli sen laajeneminen hyönteistieteeseen, josta tulisi Sahlbergin elämäntehtävä. Kesästä 1869, jonka nuori mies kierteli Aunuksen ja Vienan Karjalassa, muodostui koeaika, jonka aikana morsian keräili sulhasen pyynnöstä heinäsiirkoja tämän suurta *Cicaria*-tutkimusta

4 Hakosalo 2014; Bergwik 2010; Opitz & Bergvik & Van Tiggelen 2016. Usein puheena ovat sellaiset työparit kuten aikansa läpimurroista vastanneet tähtitieteilijä William Herschel ja sisarensa Caroline. Suomessa esimerkkinä naisten ammatillisista mahdollisuuksista tai sisarusparin ”rinnakkaisista” elämästä Hakosalo 2014 ja 2015. ”Näkymättömistä” tiedenäisistä Suomessa kertoo laajemmin Naistutkimusverkoston kokoama verkkopalvelu *Tiedenäisia* (<http://www.helsinki.fi/akka-info/tiedenaiset/>).

varten. Tulevan yhteiselämän ihanne heijastuu myös kirjeissä, joita sulhanen kirjoitti matkan varrelta.

Petroskoissa Sahlberg viipyi apteekkari Güntherin luona, joka innokkaana luonnontutkijana avusti Valkoisen meren ja Kuolan suuntaan matkanneita suomalaisia tutkimusretkeilijöitä. Kirjeessään Mimmielle John kertoi sattumuksesta, joka silloisen tilanteen valossa näyttäytyi merkityksellisenä. Eräänä päivänä rouva Günther oli kiiruhtanut miesten luokse ”ilosta säteilevin silmin”. Vaimo oli ojentanut miehelleen lasipurkin, johon oli tämän poissa ollessa vanginnut kiintoisan hyönteisyksilön, jollaista ei vielä koskaan ollut tavattu yhtä pohjoisessa. Sahlberg kuvailee, ”kuinka iloiseksi mies tuli siitä”⁵

Kirjeen taustalla vaikutti oikeastaan tietoisuus siitä, kuinka vaikeaksi Mimmi oli kokenut tehtävän ”sulkea hyönteiset purkkeihin ja riistää niiltä vapaus ja elämä”. Sen, että morsian hänen pyynnöstään pakottautui näin tekemään, John kertoi herättäneen hellää huolta, jonka johdosta hän oli ollut ”kahden vaiheilla kirjoittaisinko ja pyytäisin sinua lakkaamaan sitä tekemästä vai sallisinko sinun edelleen auttaa minua”. Güntherien ilo muistutti asian välttämättömyydestä: ”Kuitenkin käsitin, että olisi mahdollonta pitää sinua vieraana minun elämäntehtävälleni”⁶

Petroskoissa koettu idylli oli eräänlainen kirjallisin keinoin luotu *tableau vivant*, pysäytyskuva, joka 1800-luvun estetiikassa tiivistä jotain erityisen oleellista. John Sahlberg samaisti Mimmin kokemukset lapsenomaisiin tunteisiin, jotka muisti omilta varhaisvuosiltaan. Epäröinti, jonka luontokappaleiden ”murhaaminen ja tuhoaminen minussa aiheutti”, oli kuitenkin haihtunut ymmärrykseen, että ”harrastuksesta tiedettä kohtaan” noista tunteista täytyi luopua. Idylliin John heijasti omat toiveensa voida jakaa tutkimuksen riemu puolison kanssa: ”Ajattelin silloin: pitäisikö minun estää sinua vastaisuudesta aiheuttamasta minulle samantapaista iloa?”⁷

5 Lainaukset Saalas 1952, s. 31.

6 *ibid.*

7 *ibid.*

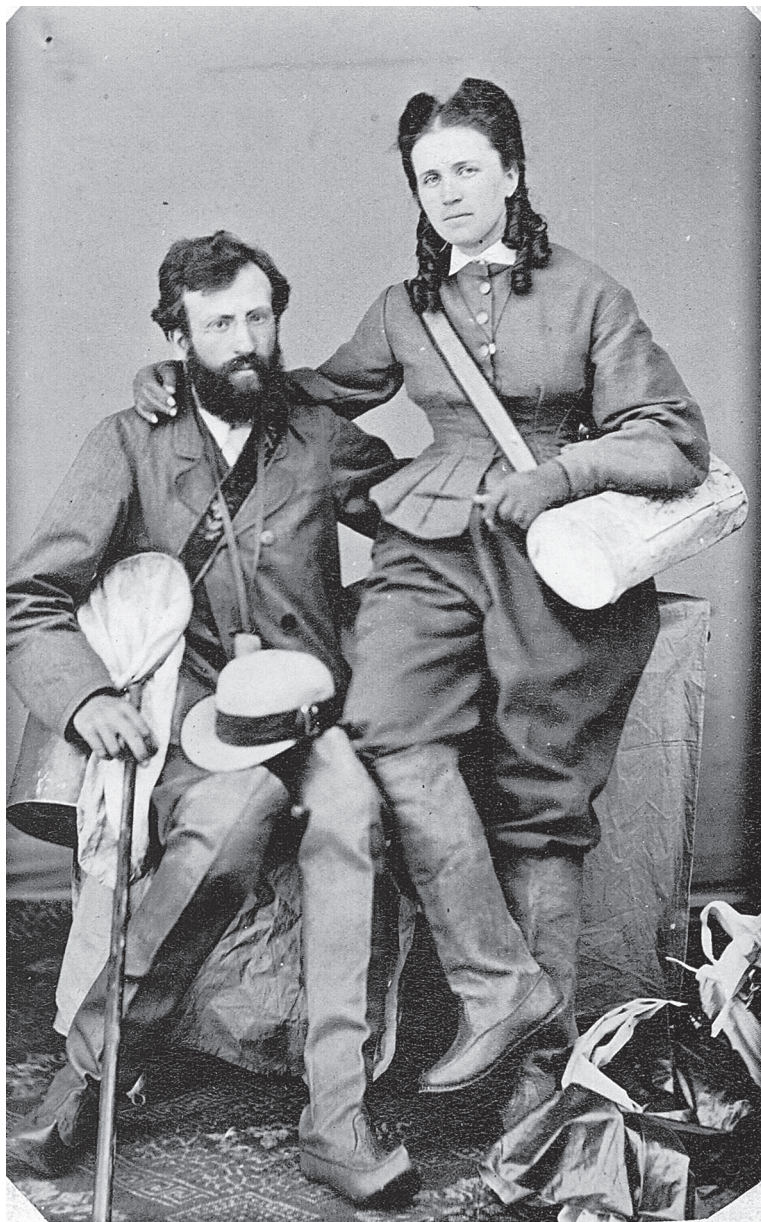
Sahlbergin pohdinnat heijastelevat näkymätöntä mutta tärkeää roolia, jota perhe oletettavasti usein näytteli 1800-luvun tiedemiesten arjessa. Petroskoissa ilmestynyt *Gryllus migratorius* -heinäsirkka – ”sama, joka Mooseksen aikana hävitti Egyptin laihon” – muistutti Sahlbergia tutkimuksen ilosta sekä mahdollisuudesta jakaa tuo intressi lähipiirin kanssa. Sahlberg tunnetaan osuudesta moniin aikakauden suuriin pohjoisiin tutkimusretkiin, kuten A. E. Nordenskiöldin vuoden 1873 Jenisein retkikuntaan ja Suomessa vuonna 1884 toimeenpantuun ’Suureen Kuolan retkeen’. Monet retkistään hän teki tosiasiaansa puolisonsa ja lastensa seurassa.

Perhepiirin merkitys tieteen historiassa voidaan siis nähdä eräänlaisena toiminnallisena yksikkönä, jossa työ saa tukensa ja merkityksensä. Valokuvat sadan vuoden takaa ovat usein perhepotetteja tai esittävät seurueita, joissa vietetään vapaa-aikaa tai testataan havaintolaitteita ulkosalla. Perheen luontoretket tai arkirutiinit havaintoasemien ja laboratorioden yhteyteen sijoituissa virkakodeissa jäivät (usein jo kuvateknisistä syistä) näihin tallentumatta. Sahlbergien tapauksessa on säilynyt kuitenkin hurmaava valokuva, jossa nuori pari poseeraa vuonna 1873 retkivarusteissa häämatkansa alla. Määränpäässä Kuusamossa tarkoitus oli luonnollisesti tehdä samalla tieteellisiä tutkimuksia.⁸

Toisen esimerkin professorin puolisosta havainnoijan roolissa antaa Alma Lemström (os. Mechelin), joka myös retkeili miehensä fysiikan professori Selim Lemströmin (1838–1906) kanssa suuriruhtinaskunnan pohjoisosissa. Vuonna 1882–1884 Lemström matkusti Sodankylään ja Inariin johtamaan retkikuntaa, jonka päätarkoitus oli suorittaa mittauksia niin kutsutun ensimmäisen Kansainvälisen Polaarivuoden ohjelman mukaan. Retkue majoittautui apulaisineen paikallisissa säätyläiskodeissa. Professorin kanssa asui perhe eli Alma ja pieni tytär Sigrid, joka valokuvissa hymyilee poron vetämässä ahkiassa.⁹

8 Kuvalähde <http://www.helsinki.fi/akka-info/tiedenaiset/nakym.html>.

9 *Suomalaisesta tutkimusretkestä Sodankylään ja Kultalaan* 1885. Kuvalähde Tutkijoiden Lappi (Oulun kirjaston verkkoresurssi, <http://www.kirjasto.oulu.fi/lapinkuvat/polaari/21>) (katsottu 20.2.2017).

Mimmi ja John Sahlberg lähdössä yhdistetylle hää- ja tutkimusmatkalle Kuusamoon vuonna 1873. Kuva: Helsingin yliopistomuseo.

Alma Lemströmillä näyttää olleen retkellä varsin tärkeä rooli. Nuoret retkikunnan jäsenet totesivat jo menomatkan aikana olleensa hänelle ”sitä paitse suuressa kiitolisuuden velassa siitä alttiiksiantavaisesta emäntätoimesta, jota hänen niin usein matkalla oli täytynyt osoittaa.” Hän auttoi huollossa ja muonituk- sessa sekä järjesti Sodankylässä seurueen ajankuluksi tanssillisia ”baaleja”.¹⁰ Toimet eivät rajoittuneet emännöintiin, vaan Alma osallistui myös itse havaintojen tekoon. Havaintolaitteista päivin öin tehtävät rekisteröinnit olivat uuvuttavia suurellekin ryhmälle. Matkakertomuksen mukaan Alma osallistui niihin tasaveroisena:

Suuri apu oli sillä varsinaisten havaintojen tekemisessä professori Lemströmin rouvasta, joka niihin otti osaa niin kuin muutkin havainnontekijät.¹¹

”Tunnontarkkuutensa on epäilyksen ulkopuolella”. Paikallisia säätarkkailijoita

Sodankylän matkakertomus antoi rouva Lemströmille ansait- tua tunnustusta. Eräillä muilla tahoilla sen oikeudenmukaisuus asetettiin kuitenkin kyseenalaiseksi. Suurta yleisöä silmällä pitäen julkaistu matkakuvaus lainasi perusjuonensa ajan muilta ”pohjoisnapa-retkueilta”, joita kuvattiin erämaissa suoritettuina maskuliinisina urotekoina. Samoilla teemoilla leikkitteli suoma- laisen polaariretkikunnan kertomus Sodankylästä, vaikkakin pahimmat luulot Lapin oloista oli alussa todettu aiheettomiksi. Viihdyttävään tyyliin laaditussa matkakirjassa retkestä tehtiin kalevalaisten sotajoukkojen marssi pimeyden valtakuntaan, jossa Pohjan akka koetti heitä noitakeinojaan (lunta ja revontulia) käy- tellen eksyttää. Yhteentörmäyksiä paikallisten kanssa aiheuttivat havaintoaseman rakennustyöt samoin kuin nuorten miesten pet- tymys, kun ”yritykset seurusteluun” tulivat paikallisten ”hihhu-

¹⁰ Ibid, s. 97, 102.

¹¹ Ibid, s. 62–63.

lien” (Laestadiuksen seuraajien) tahoilta torjutuiksi. Jälkikäteen osa katsoi kertomuksen kuvanneen paikallisia tietämättömästi ja ylimielisesti, mikä loukkasi heitä.¹²

Polemiikissa voi nähdä heijastuksen laajemmasta ristiriidasta, joka liittyi 1800-luvun tiedeuskolle leimalliseen voitto- ja valloitusretoriikkaan. Samaan aikaan kun tiedettä kuvattiin romanttiseen tapaan yksittäisten nerojen sankaritekoina, tiedemiehet olivat yhä riippuvaisempia laajoista resursseista ja erilaisten ihmisryhmien tuesta. Laskennallisten metodien ja tilastojen käyttö edellytti yhä laajempia aineistoja, joiden tuottaminen vaati maallikoiden apua. Se ei ollut vain logistista tukea tutkimusretkille, vaan luonnon havaintoja ja niiden ylöskirjaamista. Kiinnostava seikka teemamme kannalta on, kuinka eräissä yhteyksissä näiden havainnoijien todettiin olleen voittopuolisesti naisia. Yksi uusi näkökulma voisi siis avautua verkostoista, joita luonnontieteelliset seurat ylläpitivät.

Suomen tieteellisissä seuroissa oli alusta lähtien nähty tärkeänä saada toiminnan piiriin myötemielisiä yliopiston ulkopuolelta. Ensimmäinen, 1820-luvun alussa toimintansa aloittanut *Societas Pro Fauna et Flora Fennica* (jonka perustaja oli mainittu John Sahlbergin isoisä Carl Reinhold Sahlberg) pohti kuukausikouksissaan keinoja innostaa mahdollisimman monia edistämään seuran toimintaa. Yleisöä keräsivät seuran Helsingin laitamilla luonnon helmassa vietetyt vuosijuhlat, joihin osallistui paljon kaupunkilaisia. Kuukausikokouksiin osallistui yliopiston väen ja opiskelijoiden ohella myös muita, silloin tällöin naisia-kin. Hauskana yksityiskohtana voidaan mainita, että seuran ensimmäinen naispuolinen jäsen oli sattumoisin vuonna 1876 Mimmi Sahlberg. Tärkeässä roolissa olivat paikalliset vapaaehtoiset, kuten virkamiehet ja papit, joita seura kutsui toimittamaan sen kokoelmiin uusia eläin- ja kasvinäytteitä eri puolilta maata.¹³ Näin he kantaisivat kortensa kekoon seuran ”isänmaalliseen” teh-

12 Ibid, s. 67, 72–75, 86–88. Retken jälkeen paikalliset esittivät arvostelua retkikuntaa kohtaan eri sanomalehdissä.

13 Elfving 1921, s. 23–43, 143–145.

tävään, joka oli vuonna 1809 syntynsä saaneen uuden isänmaan luonnontieteellinen kartoittaminen.

Samanlaisia ajatuksia esitettiin myös vuonna 1838 perustetussa Suomen Tiedeseurassa. Sen piirissä huomion kohteeksi nousivat erityisesti meteorologia ja ilmasto, jotka niin ikään lisäsivät ymmärrystä isänmaan oloista. Tiedonkeruu, jota oli jo tehty eri maissa, lähti liikkeelle 70-sivuisesta havaintolomakkeesta, jota lähetettiin 1840-luvulla tuhat kappaletta ympäri Suomea, jotta paikalliset säätyläiset kirjaisivat niihin tietoa asuinpaikkakuntiansa luonnonolosuhteista. Vastauksia tuli vaihtelevasti, mutta 1860-luvulla vapaaehtoisia oli jo parisen sataa. Tiedeseura hankki myös ”pysyviä havaintoasemia”; tällä tarkoitettiin eri suunnilla kuten Kajaanissa, Oulussa ja Sortavalassa asuvia kollegioasessoreita, majureita, kirkkoherroja ja apteekkareita, jotka tekivät säännölliset luennat heille toimitetuista lämpö- ja ilmanpaineittareista. Verkoston pohjoisimmat pisteet sijaitsivat 1870-luvulle tultaessa jo Kittilässä ja Sodankylässä, missä fyysikko Selim Lemström oli vierailut tarkastusmatkoilla jo vuosikymmen ennen kuuluisampaa retkikuntaansa.¹⁴

Havaintoverkostot periytyivät Tiedeseuran kautta meteorologiselle päälaitokselle. Sen uusi johtaja Ernst Biese (1856–1926) sivusi aihetta kirjeessään Uppsalan meteorologisen aseman johtajalle H. H. Hildebrandssonille (1838–1925) käsitellen eräitä Suomessa tehtyjä erityishavaintoja, jotka koskivat pilvimuodostelmia. Biese oli 1880-luvun alussa ollut yksi niistä Lemströmin retkikunnan nuorista miehistä, jotka viettivät kaksi talvea Sodankylän havaintoasemalla. Sitten hän oli edennyt uralaan uuden Meteorologisen Päälaitoksen johtajaksi. Biese valitteli kollegalleen, ettei hänen tuolloin välittämiään raportteja voitu kaikissa suhteissa voitu pitää luotettavina. Tätä ei voinut odottaa, koska ”havainnoitsijamme ei käytännössä kukaan ole asiantuntijoita – pääosin naisia”.¹⁵

¹⁴ Seppinen 1988, s. 42–64.

¹⁵ ”... våra observatörer, så godt som all äro icke fackmänniskos – mäst kvinnliga”. Ernst Biese H. H. Hildebrandssonille, päivätty 23.10.1892. Uppsalan Universitetsbibliotek. Handskriftsavdelningen. A281j.

Vaikka Biese myönsi käytetyt avustajat harjaantumattomiksi, luottamusta lisäsi se, että heidän ”tunnontarkkuutensa on epäilysten ulkopuolella”. Suhde asiantuntijoiden ja harrastajien, tiedemiesten ja maallikoiden välillä on kiinnostanut tieteenhistorian tutkijoita. Tiedemiesten yritykset säädellä niiden tietoaaineistojen luotettavuutta, joista olivat riippuvaisia, on saanut niin epistemologisia kuin sosiaalisiaakin ulottuvuuksia. Avustajat itsekkin esittivät käsityksiään asiasta. Suomessa jotkut nostivat 1800-luvulla esiin epäkohtana, etteivät avustajat saaneet työstään rahallista korvausta tai edes osuutta kunniaa. Toisaalta koulutus ja ohjeistus, jollaista meteorologit pohtivat kirjeissään avustajien tarvitsevan, heijastelee luultavasti aikansa sääty- tai sukupuolisidonnaisia oletuksia.¹⁶

Olisi kiinnostavaa tietää lisää niistä naisista, jotka tiedemiesten toimeksiannosta seurasivat pilvien kulkua kotipaikkakuntiansa taivaalla. Havaintotoiminta voidaan nähdä liitoksissa aikalaisten luontokuvaan, joka 1800-luvun tieteellisen ja teknisen edistyksen vuoksi muuttui nopeasti. Jos toisaalta seurat ilmoittivat toimiltaan rakentavansa kuvaa Suomesta isänmaana, ei liene merkityksetöntä pohtia muunkin kuin älymystön roolia sen tuottamisessa. Suomessa vapaaehtoisten into esimerkiksi luonnonhistorian harrastukseen todettiin tosin esimerkiksi Ruotsia laimeammaksi.¹⁷ Tämänkin seikan selitys voisi löytyä ajan oloista ja eetoksesta.

Suomi häämöttää Lapin tuntureilla

Vuonna 1894 hyönteistieteilijä John Sahlberg teki viimeisen tutkimusretkensä Lappiin. Matka kulki Pohjois-Ruotsin kautta Norjaan Ruijan rannikolle ja sieltä Suomen Lapin halki Ouluun. Tällä pitkällä taipaleella mukana kulkivat hänen 14-vuotias tyttärensä Avena ja 12-vuotias poikansa Uunio. Kolmikko vaelasi jalkaisin

16 ”... *deras samvetsgrannhet står utur alt tvifvel*. Därföre måste jag hålla på våra riktningar. Nog har vi själfva också förväntat oss öfver dem, men hvad skall man göra?” Ibid.

17 Elfving 1921, s. 143.

tai veneellä pohjoisen Suomen halki noin tuhannen kilometriä, toisinaan viikkokausia sadetakit yllä. Kotiin lähetetyissä kirjeissä sekä muisteloissa käy sivulauseista ilmi, että käsillä oli tietenkin myös hyönteishaavi.¹⁸

Perheen retkissä, pidemmissä tai lyhyemmissä, yhdistyivät työ ja huvi, käytännön avuntarve sekä kasvatukselliset tavoitteet. Ne siirsivät samalla eteenpäin osaamista, jonka tutkijat olivat työnsä kautta kehoonsa ja mieleensä keränneet. Kirjeissä puolisolleen Sahlberg iloitsee, kuinka retkellä toisilleen tiuskivat varhaisteinit unohtuivat illalla unelmoimaan yhteisistä, uusista Lapin tutkimusmatkoista.¹⁹ *Societas Pro Fauna et Flora Fennican* keruuretket suuntautuivat hyvin usein tälle seudulle, jonka harvinaiset luonnontuotteet nähtiin ”ensisijassa niin meille kuin ulkomaalaisille erityisen arvokkaina”.²⁰ Lappi ei ollut 1800-luvun luonnontutkijoille mikään syrjäinen reunama. Samaan aikaan retket heijastelivat laajempia arvoja ja tarkoituksperiä.

Suomen suuriruhtinaskunnan synty vuonna 1809 oli asettanut maan luonnontutkijat uuden tehtävän eteen. Kansallisromantiikan hengessä heidän tuli kartoittaa kansakunnan luonto mukaan lukien siihen liitetty pohjoinen liitosalue: ”tuo Suomemme syrjäisin ja vähälukuisin maakunta”, joka tuli tunnetuksi Suomen Lappina.²¹ Tehtävä oli haastava juuri idässä ja pohjoisessa, missä ”luonnontieteelliset rajat” olivat kiistanalaisempaa kuin Pohjanlahteen rajautuvalla länsirannalla. Siksi luonnosta katkoksia ja jatkumoitä etsivien katse suuntautui usein pohjoiseen tai katsoi pohjoisesta etelään päin.

Luonnontieteelliset keruuretket pohjoiseen, joihin Sahlberginkin osallistuivat useissa polvissa, asettuivat samaan ajalliseen kontekstiin suomalaisten pohjoisen muuttoliikkeen ja Suomessa 1860–1870-luvulla voimistuneiden Jäämeren-yhteyttä koskevien

¹⁸ Saalas 1952, s. 90–109.

¹⁹ Saalas 1952, s. 107.

²⁰ Kansalliskirjasto. *Societas Pro Fauna et Flora Fennican* arkisto. Vuosikertomus 1831.

²¹ Lainausta: Kansalliskirjasto. *Societas Pro Fauna et Flora Fennican* arkisto. Vuosikertomus 1831. Lähteenmäki 2004.

toiveiden kanssa.²² Myös John Sahlberg, kun hän luennoi vuoden 1894 Lapin retkestään, kuvaili Etelä-Varangin vuonon niin kansatieteellistä kuin luonnonhistoriallistakin yhdenmukaisuutta todisteena seudun ”suomalaisesta” olemuksesta. Ruijasta Suomen puolelle saavuttuaan hän oli ”jälleen omassa maassa” kivunnut maan pohjoisimman tunturin huipulle. Sieltä hän, rinnallaan seuraava sukupolvi, oli nähnyt ”Suomen” avautuvan edessään ja kuullut ”vieron äänen” sisällään ylistävän sen suloa.²³

Tutkimusretkillään pohjoiseen tutkijat muotoilivat osaltaan aikaisten pohjoisiin alueisiin heijastelemia katkoksia ja jatkumoit, joihin kytkeytyi ajan myötä myös geopolittisia ulottuvuuksia. Sen sijaan paikallinen kokemus ja katse saattoi heijastella jotakin hyvin toisenlaista. Sen kokivat myös Sodankylän retkikunnan jäsenet, jotka saivat kuunnella letkauksia Helsingin ”ylpeistä herroista” ja vastailla kyselyihin kaukaisesta ”kotimaastaan”.²⁴

Lopuksi

Edellä on mainittu joitakin tutkijoiden tukena toimineita perheenjäseniä ja paikallisia havainnoitsijoita, joiden osalta haasteena on, ettei heistä aina säily kovin paljon tietoa. Silloin kun niitä on käytettävissä, perhekirjeet ja henkilöaineistot antavat tieteellisen tuotannon rinnalla tutkijoista elävämmän kuvan ja sijoittavat heidän osaksi omaa aikaansa. Usein on läheisten ansiota, että lähteitä ylipäänsä säilyy jälkipolville. Esimerkiksi Uuno Saalaksen kirjoitukset isästään John Sahlbergista, heidän Lapin retkestään ja suvun aiemmista polvista – joihin edellä on viitattu – tekivät etäisen kulttuurieliitin sijaan tutuiksi ”Johnin” ja ”Mimmin”.

22 Leikola 2009.

23 Saalas 1952, s. 98–101.

24 *Suomalaisesta tutkimusretkestä Sodankylään ja Kultalaan* (1885), s. 69.

Tuttavien ja perheen välittämä kuva on arvokas, siitä huolimatta ja oikeastaan paljolti sen vuoksi, että sitä värittää lämmin omakohtaisuus. On tärkeää tietää, kuinka tutkijat valitsevat suuntansa ja säteilevät vaikutustaan ympäristöönsä. Ymmärrys siitä, että tiede on ihmisten tekemää, voi auttaa näkemään sen yhteisenä asiana. Tämä ei ole haitaksi aikana, jolloin tietoa tarvitaan enemmän kuin koskaan ja toisaalta uskoa totuuksiin horjuttetaan. Asian tärkeydestä muistuttaa palkittu tutkija Maria Lähteenmäki, joka keskustelee havainnoistaan myös blogissaan, eikä huolimatta laajasta lukeneisuudestaan tai matkoistaan maailman eri kolkissa luovu maanläheisyydestä, vaan hyödyntää näitä kaikkia uudistaakseen kuvaamme menneestä.

Kirjallisuutta

Bergwik, Staffan, "Networks, marginality and fractured identities: The history of women in science and feminist science studies". Blomqvist, Martha & Ester Ehnsmyr (toim.), *Never Mind the Gap! Gendering Science in Transgressive Encounters*. Uppsala: Centrum för genusvetenskap 2010.

Elfving, Fredrik, *Societas pro Fauna et Flora Fennica 1821–1921*. Frenckell, Helsingfors 1921.

Hakosalo, Heini, "Tasohyppelyä. Varhaiset suomalaiset lääkärint naiset ja biografin tutkimuksen monimuotoisuus". Hakosalo, Heini & Seija Jalagin & Marianne Junila & Heidi Kurvinen (toim.), *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2014, s. 45–46.

Hakosalo, Heini, "Kivuton murros? Naisten oikeus akateemisiin opintoihin ja ammatinharjoitukseen autonomian ajan Suomessa". *Historiallinen aikakauskirja* 4/2006: 397–407.

Hakosalo, Heini, "Elin och Ille. Syskon, kön och medicinsk karriär i det tidiga 1900-talets Finland". *Historisk Tidskrift för Finland* 2/2015, s. 125–160.

- Leikola, Anto, "The geo-ecological Finland: Natural history defining the boundaries of a nation". *Journal of History and Science* 1/2009, s. 146–167.
- Kallinen, Maija, "Tieteellistä tutkimusta Lapissa". Teoksessa Massa, Ilmo & Hanna Snellman (toim.), *Lappi – maa, kansat, kulttuurit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003, s. 228–242.
- Kragh, Helge, "On Scientific Biography and Biographies of Scientists". Arabatzis, Theodore & Jürgen Renn & Ana Simões (toim.), *Relocating the History of Science: Essays in Honor of Kostas Gavroglu*, *Boston Studies in the Philosophy and History of Science* 312. Springer: Heidelberg 2015, s. 269–280.
- Lähteenmäki, Maria, *Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1808–1889*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.
- Lähteenmäki, Maria, *Väinö Voionmaa: puolue- ja geopoliitikko*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2014.
- Opitz, Donald L. & Staffan Bergvik & Brigitte Van Tiggelen, "Introduction: Domesticity and the Historiography of Science". Teoksessa Opitz, Donald L. & Staffan Bergvik & Brigitte Van Tiggelen, *Domesticity In the Making of Modern Science*. Palgrave Macmillan 2016, s. 1–15.
- Saalas, Uunio, *Retkeilyjä kolmessa maanosassa. John Sahlbergin matkakirjeiden sekä omien kokemustensa mukaan kertonut Uunio Saalas*. WSOY, Porvoo 1952.
- Seppinen, Ilkka, *Ilmatieteen laitos 1838–1988*. Ilmatieteen laitos, Helsinki 1988.
- Suomalaisesta tutkimusretkestä Sodankylään ja Kultalaan vuosina 1882–83 ja 1883–84, ynnä kuvaelmia Lapista*. G. W. Edlund, Helsinki 1885. Myös Dorian verkkoaineistona osoitteessa: <http://s1.doria.fi/helmi/bk/1800/fem19980062/>.
- Tutkijoiden Lappi. Oulun kirjaston verkkoresurssi, <http://www.kirjasto.oulu.fi/lapinkuvat/> (käytetty 20.2.2017).
- Tiedenaisia. Naistutkimusverkoston kokoama verkkosivusto Suomen tieteen historiassa vaikuttaneista naisista. <http://www.helsinki.fi/akka-info/tiedenaiset/> (käytetty 25.2.2017).
- Vetter, Jeremy, "Lay Participation in the History of Science", *Science in Context*, vol. 24(2), 2011, s. 127–141.

Agnes Lundell – Suomen ensimmäinen oikeustutkinnon suorittanut nainen uusien lähteiden valossa

Agnes Lundell (1878–1936) suoritti ensimmäisenä naisena oikeustutkinnon Suomessa, ja häntä pidetään perinteisesti maan ensimmäisenä naisasianajajana.¹ Siksi hänestä on edelläkävijänä kirjoitettu ennenkin.² Lundellin kuolemasta tuli viime vuonna 80 vuotta, eivätkä hänen elämänsä ja merkityksensä ole läpikoluttuja aiheita. Tässä lyhyessä, Maria Lähteenmäen kunniaksi kirjoittamassani artikkelissa analysoin erityisesti Lundellin juristiuran alkuvaiheita ja keskityn hänestä saatavaan uuteen tietoon. Agnes Lundellilta ei ole säilynyt henkilökohtaista arkistoa. Siksi jälkiä ja lähteitä hänestä on etsittävä sieltä täältä. Artikkelissani lähteinä on käytetty erityisesti sanomalehtiä ja joitain harvoja säilyneitä Lundellin kirjoittamia kirjeitä, joita säilytetään Åbo Akademien kirjastossa.

1 Valitettavasti kiitokseni eivät enää tavoita Ritva Juntusta, jonka kanssa jaoimme pitkään kiinnostuksen naisjuristien historiaa kohtaan, ja jonka vinkit auttoivat artikkelin kirjoittamisessa. Käännökset ruotsista suomeen ovat omiani.

2 Esim. Winter-Mäkinen 1995; Winter-Mäkinen 2005; Winter-Mäkinen & Keravuori 2005; Korpiola 2011; Korpiola 2017.

Tausta, nuoruus ja opiskelu-ura

Agnes Lundell syntyi Turussa 13.7.1878. Isä Alfred Wilhelm Lundell (1839–1904) oli kauppias,³ myöhemmin ylimääräinen lääninkonttoristi ja ”tarkastaja” (tislaamoiden eli viinatehtaiden).⁴ Alfred Lundell menetti ensimmäisen vaimonsa Eva Emerentia Rislakin (1839–1871) lapsivuoteeseen kuuden avioliittovuoden ja neljän lapsen jälkeen. Kaksi vuotta myöhemmin (1873) hän avioitui Olga Wilhelmina Åkermanin (1846–1900), Agnesin äidin, kanssa. Olga Lundell teki ensin ompelutöitä ja ryhtyi 1880-luvulla harjoittamaan kauppatoimintaa.⁵ Lundelleilla oli useita aikuiseksi eläneitä lapsia ja siten monia syötettäviä suita. Kirjoitettuaan ylioppilaaksi Turun Svenska fruntimmerskolanin jatkoluokilta Agnes Lundell kirjoittautui Helsingin yliopiston lainopilliseen tiedekuntaan 2.10.1899.⁶ Tällöin 21-vuotiaana hän oli vanhempi kuin keskimääräinen ylioppilasneito, joka kirjoittautui yliopistoon ylioppilastutkinnon suoritettuaan.

Agnes Lundell oli perheestä toinen, joka lähti opiskelemaan yliopistoon: neljä vuotta vanhempi veli Gustaf Adolf (1874–1944) oli kirjoittautunut jo 1893 filosofiseen tiedekuntaan.⁷ Agnesin opiskelupaikan valinta ei ollut tavanomaisimpia: naiset hakeutuivat enimmäkseen joko lääketieteelliseen tai filosofiseen tiedekuntaan. Kuitenkin vuodesta 1892 lähtien jo nelisenkymmentä naista oli aloittanut opintonsa lainopillisessa tiedekunnassa, ja heistä

3 Helsingin yliopisto, Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899, toim. Autio; *Sanomia Turusta* [ST] 18.3.1864, 4; ST 27.5.1876, 4.

4 Olga Lundellin kuolinilmoituksessa miehen ammatti oli tarkastaja, *Turun Lehti* [TL] 6.1.1900, 1; *Finlands Allmänna Tidning* 30.12.1887, 1. Vuonna 1868 Lundellia tituleerattiin ”kaupunginpalvelijaksi”, ST 10.7.1868, 1; vuonna 1883 hän oli ylimääräinen lääninkonttoristi, *Aura* 23.8.1883, 1.

5 ST 16.6.1865, 1; ST 20.10.1871, 3; ST 5.9.1873, 1; ST 14.3.1877, 4; *Åbo Underrättelser* [ÅU] 4.4.1882, 1; ST 30.4.1889, 1; ST 21.7.1889, 3.

6 Helsingin yliopisto, Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899, toim. Autio.

7 Helsingin yliopisto, Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899, toim. Autio.

monet olivat myös suorittaneet siellä tutkintoja.⁸ Miksi lainopillinen tiedekunta?

Ilmeisesti sekä Agnes Lundellin isä että konttoristiveli Lennart Eugen (L. Eug.) Lundell (1868–1921) harjoittivat maallikkoina asianajotoimintaa. Alfred Lundell oli perustanut 1880 asioimis- eli asianajotoimiston Turkuun. Ajan käytännön mukaan se hoiti niin oikeudellisia kuin muitakin asioita ja oli olemassa vielä 1903. Eugen puolestaan työskenteli isänsä toimistolla loppuvuonna 1890 sekä kokeili samaa alaa Uudessakaupungissa (1889–1890) ja Helsingissä (1897) mutta vaihtoi sitten työtä.⁹ Luultavasti Agnes Lundell autteli veljensä lailla isäänsä toimistossa ja osallistui koululaisenakin (oikeudellisen) työn tekemiseen perheyriyksessä. Agnes Lundell tienasi lapsuudessaan rahaa kirjoitustöillä: hän muisteli myöhemmin kirjoittaneensa ”pienenä koulutyttönä liikekirjeitä à 50 penniä kappaleelta pienemmille kauppiaille ja liikkeenharjoittajille Turussa” ja jo koulun 8. luokalla olleensa ”kahdessa eri jutussa raastuvanoikeudessa puolustelemassa asioita”.¹⁰ Tämä luultavasti ratkaisi Agnes Lundellin elämän suunnan.

Agneksen opinnot etenivät nopeammin kuin Gustaf Adolfin, jolla kului seitsemisen vuotta filosofian kandidaatin tutkintoon (1900). Maisteriksi veli pääsi vasta 1907.¹¹ Ehkä veljenkin lukuja hidasti rahapula, jonka vuoksi hän joutui tekemään töitä opiskelun ohessa. Isä Alfred Lundell ei vaikuta olleen hyvä rahanasioiden hoidossa, ja hän teki mahdollisesti konkurssin kahdesti: kauppiana 1870-luvulla ja asioitsijana 1893.¹² Agnes Lundell joutui osin rahoittamaan opintojaan saamallaan stipendeillä (muun

8 Helsingin yliopisto, Opiskelijamatrikkeli 1892–1901.

9 Esim. *TL* 14.12.1895, 4; *TL* 28.4.1885, 1; *Aura* 8.11.1891, 4; *TL* 9.9.1893, 4; *Rauman Lehti* 14.10.1891, 4; *Länsisuomen Työmies* 7.9.1901, 4; *Uusi Aura* [UA] 13.3.1903, 4. On kuitenkin mahdollista, että Alfred Lundell hoiti oikeudellisia asioita jo 1868, *ST* 24.12.1868, 3-4; *ST* 7.8.1868, 4. L. Eug. Lundellista *Aura* 8.1.1889, 5; *Eteenpäin* 5.4.1890, 4; *Uusi Suometar* [US] 6.11.1897, 4; *Suomalainen Wirallinen Lehti* 22.6.1898, 4.

10 *Naisten ääni* 1915: juhlaulkaisu 9/XII 1905–9/XII 1915, ei num.

11 Helsingin yliopisto, Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899, toim. Autio.

12 *ST* 27.5.1876, 4; *Aura* 10.1.1893, 3.

muassa Sigrid Avellanin ja Nygrenin rahastot). Vuonna 1905 hän sai Suomen Naisyhdistyksen Elisabeth Löfgrenin stipendirahastosta 200 markan stipendin tähdäten tällöin oikeustutkintoon. Hän sai myös Konkordia-liitolta kahdesti (1905, 1907) Palménin stipendin lainopillisille opinnoille (à 1000 markkaa).¹³ Taloudellisista syistä Lundellin opinnot eivät edenneet pitkälle, vaan hänet poistettiin keväällä 1902 yliopiston kirjoilta kahden vuoden pois-saolon vuoksi. Lundell työskenteli Forssan ruotsinkielisen yhteis-koulun opettajana ilmeisesti 1903–1904 rahaa ansaitakseen ja anoi keväällä 1904 uudelleenkirjautumisoikeutta yliopistolle.¹⁴ Sen jälkeen opinnot saivat vauhtia. Forssan takamailla Ruoste-järvellä ja Nokkalassa Lundell asui kesät 1905–1907 kohentaen siten suomentaitoaan paikallisten kanssa. Päivisin hän työskenteli ja luki pitkiä päiviä, mutta toisinaan myös ui ja kalasteli sekä tapasi forssalaisia tuttuja. Elokuussa 1907 hän seurasi VT Gunnar Rosenbergin ylimääräisillä käräjillä rikosjuttuja. Hän suunnitteli lisäksi edistävänsä Forssassa latinantaitojaan.¹⁵ Lundell seurasi myöhemminkin oikeudenkäyntejä kihlakunnantuomari Abraham Kumlinin (1853–1931) johdolla tämän Raaseporin tuomio-kunnassa muiden juristien kanssa.¹⁶

13 Winter-Mäkinen 1995, 26; Winter-Mäkinen 2005, 15, 17; Suomen Naisyhdistyksen vuosikertomus v. 1905, 8; Ottelin 1924, 79.

14 Winter-Mäkinen 1995, 25; Winter-Mäkinen 2005, 9. Koulu oli pieni ja toimi vain 1903–1909 ainakin osin epäpätevin opettajin – kuten Lundell, Ojanen 1983, 170.

15 Agnes Lundellin [vastedes A.L.] kirjeet Emmy Stenbäckille (naim. Hultman), 31.7.1907, 16.6.1906, 14.6.1907, 22.8.1907 ja 7.9.1907, päiväyksetön kirje – kesä 1907, ÅAK.

16 *Naisten ääni* 1915: juhlaulkaisu 9/XII 1905–9/XII 1915, ei num.; *Astra* 1939:17, 436; Kumlinista, Helsingin yliopisto, Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899, toim. Autio.

Työuran alkuvaiheet ja erivapaustaistelu

Agnes Lundell valitti kirjeissään ammatillista yksinäisyyden tunnetta ja juristiverkostojen puutetta. Vuonna 1907 hän toivoi tuntevansa joitain juristeja edes niin hyvin, että voisi heissä nähdä ”ystäviä ja tovereita”, mutta hän pelkäsi tutustumisyrittysten tulevan vääринymmärretyiksi.¹⁷ Kuitenkin historiaa opiskelleen ystävänsä Emmy Stenbäckin (naim. Hultman) ehdotuksesta Lundell oli ottanut yhteyttä varatuomari Valfrid August Vilhelm Blåfieldiin (1868–1934), joka oli töissä senaatin oikeusosastolla protokollasihteerinä 1904–1908.¹⁸ Lundell koki, ettei tohtinut yksin mennä juristikokouksiin, ja hän oli aikonut mennä ainakin Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen kokouksiin Blåfieldin kanssa. Suunnitelmat menivät osaksi mönkään, koska Blåfieldin piti olla talvella 1907 Turussa. Blåfield oli kehottanut häntä ottamaan yhteyttä myöskin senaatin oikeusosastolla kanslistina työskentelevään lakitieteen tohtori Oscar Liliukseen (1871–1928), jonka osoitteen Agnes oli saanut. Mies oli hänelle muuten tuntematon, mutta hän toivoi silti, että Lilius ottaisi hänet mukanaan Lakimiesyhdistyksen kokouksiin vaikka edes vain ensimmäisen kerran. Agnes Lundellin mielestä olisi epämiellyttävää mennä sinne ensimmäistä kertaa yksin ilman paikallistuntemusta.¹⁹ Hän palasi uudestaan kirjeissään juristituttujen puutteeseen – ainoa oli Tammelan nimismies Axel Sylvin (1865–1939). Hän valitteli myös, ettei hän voinut osallistua elokuun lopussa 1907 pidettävään juristikokoukseen Helsingissä.²⁰ Myöhemmin hän osallistui aktiivisesti ainakin Lainopillisen ylioppilastiedekunnan toimintaan ja toimi sen tilintarkastajana.²¹ Sen sijaan 1919 perustettuun Suomen Asianajajaliittoon Lundell ei koskaan liittynyt.

17 A. L.:n kirje Emmy Stenbäckille, 14.6.1907, ÅAK.

18 A. L.:n kirje Emmy Stenbäckille, 16.6.1906, ÅAK; Helsingin yliopisto, Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899, toim. Autio.

19 A. L.:n kirje Emmy Stenbäckille, kesä 1907, ÅAK.

20 A. L.:n kirje Emmy Stenbäckille, 14.6.1907, ÅAK; Winter-Mäkinen 2005, 21.

21 US 25.4.1913, 4; US 29.4.1914, 5; *Helsingin Sanomat* [HS] 29.4.1915, 8.

Melkein heti suoritettuaan oikeustutkinnon toukokuussa 1906 Lundell otettiin ylimääräiseksi kopistiksi senaatin talousosastoon ja saman vuoden joulukuussa hän suoritti ylemmän hallintotutkinnon.²² Vuonna 1907 ”senatinkopisti” (*senatskopist*) Agnes Lundell asui Uudenmaankatu 11:ssa, mutta puhelinta hänellä ei vielä ollut – toisin kuin isovelji Gustaf Adolfilla. Lundell muutti kotiaan vähän väliä: vuonna 1908 hän asui Töölön sokeritehtaalla Läntisellä Viertotiellä, sitten osoitteessa Vyökatu 2 ja myöhemmin Kirkkokatu 6:ssa.²³

Ura askarrutti silti. Agnes Lundellin ystävä kehotti häntä hakemaan aktuaarin virkaa Turun hovioikeudessa. Agnes ei kuitenkaan tätä halunnut: ”Kuinka voisinkaan jättää Helsingin ja kaikki suunnitelmani ja kiinnostukseni siellä”.²⁴ Lundell tähtäsi ylemmäksi ja haki lupaa pitää senaatin talousosaston kokouksissa pöytäkirjaa. Tämä kuitenkin hylättiin (2.5.1908), joskin erivapaus tähän annettiin hakemuksesta runsasta puolta vuotta myöhemmin (19.1.1909). 29. tammikuuta 1909 Lundell piti ensimmäistä kertaa pöytäkirjaa senaatin maanviljelystoimituskunnan esittelyssä, ja kysymys siitä, millaista vaatetusta hänen naisena tulisi istunnoissa pitää, nousi esiin. Etiketin oikeastaan vaatiman valkoisen silkkeneningin sijaan musta silkkimekko hyväksyttiin.²⁵ Lehdistö noteerasi, kun Lundell pöytäkirjasi senaatin istuntoja.²⁶

Seuraava askel oli hakea auskultantiksi Turun hovioikeuteen. Nyt tuomioistuimien joutui maaliskuussa 1909 pohtimaan laajassa kokoonpanossa, mitä oikeudenkäymiskaaren 15:2 tarkoitti, eli oliko lain ”mies” tulkittava ”henkilöksi” vai ”mieheksi”. Äänestyspäätös (12 ääntä puolesta, 4 vastaan) oli Lundellille myönteinen.

22 *Koti ja yhteiskunta* [K&Y] 1911:5–6, 51; Winter-Mäkinen 2005, 18.

23 *Adressbok och yrkeskalender för Helsingfors* 1907–1908, 317; *Adressbok och yrkeskalender för Helsingfors jämte förorter* 1908–1909, 454; *Helsingin ja ympäristön osote- ja ammattikalenteri* 1909–1910, 382; *Adressbok och yrkeskalender för Helsingfors* 1909–1910, 394.

24 A. L.:n kirje Emmy Stenbäckille, 14.6.1907, ÅAK.

25 *K&Y* 1909:2, 21; *K&Y* 1911:5–6, 51; *Astra* 1928:13–14, 308; Winter-Mäkinen 1995, 26–29.

26 Esim. *UA* 6.11.1909, 3.

nen.²⁷ Asiahan ei ollut täysin selvä, ja pykälää oli aikaisemmin tulkittu molempiin suuntiin.²⁸ Näin ollen Lundell käytti hovioikeudenauskultantin titteliä. Lisäksi hän suoritti juridis-filosofisen tutkinnon (ns. juridikofiilin) lokakuussa 1909.²⁹

Hovioikeus teki kuitenkin maaliskuussa 1909 tietynlaisen kompromissin sallimalla Lundellin vannoa vain virkamiesvalan. Kysymys tuomarinvalasta lykättiin, vaikka kaksi juristia olisi sallinut Lundellin vannoa senkin. Hovioikeuden presidentti Wolde-
mar Åkerman (1843–1919) esitti tällöin toivomuksen lakiuudistuksesta, jolla riittävät tutkinnot ja opinnot suorittaneelle naiselle taattaisiin mahdollisuus tuomioistuinvirkoihin nyt, kun naiset pääsivät eduskuntaankin. Kahden kuukauden kuluttua hovioikeus silti yksimielisellä päätöksellä hylkäsi anomuksen tuomarinvalan vannomisesta.³⁰ Lundell ei luovuttanut, vaan haki muutosta senaatin oikeusosastolta, joka kuitenkin 1.10.1910 vahvisti hovioikeuden päätöksen.³¹ Pilalehti *Ampiainen* huomioi, ettei Lundellin annettu vannoa tuomarinvalaa. Häntä verrattiin Raamatun legendaariseen naistuumari Deboraan, jolla – toisin kuin Lundellilla – ei ollut oikeustutkintoa, mutta jolle sen sijaan Jumala oli antanut valtakirjan.³²

Vastoinkäymiset jatkuivat. Myöskään senaatin talousosasto, jolta Lundell seuraavaksi haki erivapausteitse lupaa saada vannoa tuomarinvala, ei sitä myöntänyt, vaan hylkäsi hakemuksen 21. lokakuuta 1911. Sen sijaan se oli antanut hänelle tasan vuotta aiemmin erivapauden toimia asianajajana naissukupuoletta huo-

27 Rättegångs Balk 15:2 *Sveriges Rikes Lag 1734*, 219: ”The, som för andra måge tala och svara, skola vara oberychtade, ärlige, redelige och förståndige män. Ej bör någor almänneliga ther til brukas, som af Rätten, ther saken drifves, ej godkänd är, och lof ther til fått”; *Framtid* 1910:17, 5–6.

28 Korpiola 2017.

29 *K&Y* 1911:5–6, 51.

30 *Framtid* 1910:17, 5–6; *K&Y* 1911:5–6, 51; Winter-Mäkinen 2005, 19.

31 *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* 47 (1911), Bilaga: Kort redogörelse för Kejserliga Senatens Justitie-Departementets utslag och domar för år 1910, 191a.

32 *Ampiainen* 1910:7, 2.

limatta. Tätä erivapautta ei senaatin oikeusosasto katsonut itseään sitovaksi ja hylkäsi Lundellin uuden erivapausanomuksen 24.4.1911. Myöhemmin kuitenkin ilmoitettiin, että hänet voitaisiin hyväksyä tietyillä ehdoilla.³³ Tässä vaiheessa Agnes Lundell oli ollut jo tunnettu asianajaja koko Suomessa puolentoista vuoden ajan.

”Strömbergin juttu” ja asianajouran alku

Naiset olivat päässeet rajoitetusti virkauralle, mutta tuomarinvirat olivat naiselta suljettuja ennen lainmuutosta 1926. Turun hovioikeus oli päätöksessään 1909 kuitenkin tulkinnut oikeudenkäymiskaarta niin, että juristinainen saattoi toimia asianajajana. Agnes Lundell oli myös kuullut samana keväänä Helsingin oikeuspormestarilta, että lainoppinut nainen tultaisiin hyväksymään siellä asianajajaksi.³⁴

Syksyllä 1909 alettiin Suomessa seurata kohuoikeudenkäyntiä, jossa entinen Kammion hermosairaalan ylihoitajatar Thyra Strömberg syytti kolmea lääkäriä ja professori Christian Sibeliusta (1869–1922), kansallissäveltäjän veljeä, laittomasta sulkemisesta mielisairaalaan. Strömberg oli ollut ensin Lapinlahdessa ja sitten Helsingin kunnallisen köyhäinlaitoksen mielisairaalaosastolla kuusi kuukautta. Hän piti toimenpidettä laittomana, koska lääkärit eivät olleet noudattaneet lain mukaista menettelyä eivätkä hänen sukulaisensa olleet vaatineet hänen sulkemistaan sairaalaan. Thyra Strömberg vaati lääkäreille lakimääräistä rangaistusta ja korvauksia saamatta jääneestä palkasta, hyvitystä kärsimyksistä 15.000 markkaa sekä oikeudenkäyntikulujen korvaamista. Kun jutun käsittely Helsingin raastuvanoikeudessa alkoi 23.9.1909, lääkäreillä oli asianajajat, Strömbergillä ei – koska hän oli ollut eri linjoilla kuin asianajajansa jutun ajamisesta. Kun juttu seuraavan kerran oli esillä 28.10.1909, edusti Agnes Lun-

33 *K&Y* 1911:5–6, 51; *Astra* 1929:13–14; Winter-Mäkinen 1995, 30–31.

34 *Astra* 10:13-14 (1928), 309.

Agnes Lundell ja Thyra Strömberg

dell Strömbergiä, ja yleisössä oli paljon naisia. Ennen kuin asiassa annettiin tuomio, pyydettiin siitä lääkintöhallituksen lausunto. Lopuksi kesällä 1910 Sibelius ja yksi lääkäri tuomittiin virkavirheestä sakkoihin, kun taas Lundell sai sakot molempien kunnian loukkaamisesta. Jutun eri käänteitä seurattiin lehdistössä hovioikeuden ja senaatin oikeusosaston tuomioon asti.³⁵ *Arbetet*-lehti

35 Esim. *Hufvudstadsbladet* [Hbl] 27.9.1909, 5; *Hbl* 29.10.1909, 8; *Hbl* 21.1.1910, 6–7; *Hbl* 27.3.1910, 12; *Hbl* 22.4.1910, 8; *Hbl* 27.5.1910, 11; *Hbl* 9.7.1910, 6–7; *Hbl* 7.8.1910, 10; *Hbl* 17.8.1910, 6; *Hbl* 25.8.1910, 7; *Hbl*

totesi ironisesti, että Lundell ”osoitti neiti Strömbergin asianajajana olevansa parempi juristi kuin moni, joka kulkee housuissa”.³⁶

Tämän jutun jälkeen Agnes Lundell oli kuuluisa. Erivapaus-epäselvyyksien vuoksi hän perusti loppukeväällä 1911 toimiston turkulaisen Hjalmar Erlundin kanssa (Lundell & Erlund – Asianajo- ja liiketoimisto/Advokat & affärskontor) Mikonkatu 2:een. Molemmilla osakkailla oli oma toimistonsa, mutta yhteinen odotushuone ja toimistosihtööri. Yhteistyötä Erlundin kanssa kesti vuoteen 1913, jolloin Lundell jatkoi toimintaa yksin vain omissa nimissään.³⁷ Hänen toimistonsa otti vastaan erityyppisiä toimeksiantoja, joista osa oli pikemminkin taloudellista laatua. Tämä oli tyypillistä aikakauden asianajotoimistoille, joissa hoidettiin kaikenlaista asiointia.³⁸ Hän auttoi perustamaan yhtiöitä, kuten A.B. Terrakotta O.Y.:n vuonna 1910, ja kun Kalle Kuusinen (1889–1980), Kuusinen Oy:n perustaja, siirsi liiketoimensa Käki-salmesta Helsinkiin 1918, hän osti Lundellin välittämän vaatetusliikkeen.³⁹ Lundell mainosti ostavansa pankki- ja teollisuusosakkeita, ja mahdollisesti välitti niitä myös eteenpäin. Hän hankki lainanhakijoille ”suurempia ja pienempiä lainoja”.⁴⁰ Hän mainosti tekevänsä perinnönjakoja ja perunkirjoituksia tehden ystävänsä Emmyn miehen professori Oskar Hultmanin (1862–1929) jälkeen perunkirjoituksen kesällä 1929.⁴¹

Lundell ei hylkinyt rikosjuttujakaan. Esimerkiksi 1910 hän puolusti miestä raiskauksesta syyttänyttä piikaa, jota vastapuoli syytti kunnianloukkauksesta.⁴² Hän myös puolusti helsinkiläistä silkinkutojatarta Anna Alina Helmistä, jota syytettiin kahden

4.9.1910, 11; *Hbl* 2.12.1910, 12–13; *Aamulehti* 20.12.1913, 6; *Työläinen* 17.12.1915.

36 ”[T]y hon visade som fröken Strömbergs rättegångsbiträde att hon är bättre jurist än mången som går i byxor,” *Arbetet* 7.10.1910, 1.

37 *Naisten ääni* 1911:12, 141–142.

38 Pihlajamäki 2009.

39 *Suomalainen Kansa* 3.11.1910, 2; Pohls 2005, 591.

40 Esim. *HS* 24.10.1917, 1; *US* 24.10.1917, 1; *Hbl* 19.12.1919, 1.

41 Esim. *HS* 24.10.1917, s. 1; A. L.:n kirje Emmy Hultmanille, 17.7.1929, ÅAK.

42 *Työmies* 1.12.1910, 7.

veljeksen – joista toinen oli hänen rakastajansa – pahoinpitelystä lehtien niin sanotuksi ”lusikkavesikostotapaukseksi” nimeämässä jutussa. ”Tehtaantyöntekijättärien välityksellä” Lundell oli hankittu vastaajan asianajajaksi, ja tehtaantytöt kansoittivat oikeusalin.⁴³

Ajan mittaan Agnes Lundellista tuli menestynyt liikenainen, jolla oli kuollessaan merkittävä omaisuus. Hän rakennutti vuonna 1908 puretun suomalaisen Arkadia-teatterin hirsistä Leppävaaran maamerkiksi nousseen Villa Arkadian, ison 22-huoneisen huvilan lähelle rautatieasemaa ja vastapäätä poliisitaloa. Vuonna 1972 puretussa talossa oli liiketiloja (muun muassa menestyksenkäs Mansikkalan leipomo ja kahvila) sekä asuntoja. Ensimmäisen maailmansodan aikana 1914 Lundell tarjosi sitä isänmaallisesti maksutta sotilassairaalaksi.⁴⁴ Vuonna 1916 Agnes Lundellin Oulunkylässä sijainneeseen huvilaan tehtiin murtovarkaus.⁴⁵

Kun naiset vuonna 1926 saivat oikeuden tuomarin virkoihin, vannoni Lundell Turussa ensimmäisenä naisena tuomarinvalan 8. heinäkuuta 1926.⁴⁶ Hän ei kuitenkaan koskaan auskultoinut alioikeudessa, eikä hänestä siksi tullut ensimmäistä varatuomarin arvon saanutta naista.

Lundellin muusta asianajotoiminnasta

Lundell ajoi vuonna 1912 samantyylistä tapausta kuin Strömbergin juttu asiakkaanaan Waldemar Churberg (1848–1924), johon Strömbergiä oli oikeudenkäynnissä verrattu. Tämä oli ampunut tuttavaansa, rikosoikeuden professori Jaakko Forsmania kohti kuusi laukausta, joista kaksi osui. Vakavilta vammoilta kuitenkin vältyttiin. Rikosoikeudenkäynnissä vuonna 1890 tuomioistuin

43 Esim. *US* 20.8.1913, 7.

44 Tiedonanto Keisarillisen Suomen Senaatin haavoitettujen ja sairaitten sotilashenkilöiden hoitoa varten asettamalta komitealta, *Suomalainen Wirallinen Lehti* 19.9.1914, 1; Itkonen & Rytälä, 83, 100.

45 *Työmies* 19.3.1916, 3.

46 Winter-Mäkinen 2005, 19; *Länsi-Savo* 13.7.1926, 4.

<p>Kesävaatteita ja hatun vaatetustarpeita edullisimmin.</p> <p>J. D. HUTTUSEN muotiliike</p> <p>Siltasaarencatu 6</p>	<p>Hienoja Välujuja</p> <p><small>suora kaudetonta pöytä</small></p> <p>Soittimia <small>suorasta suoraan Helsingin Wesilähtiästä</small></p> <p>K. G. Fazer <small>Helsingin Helsingin Wessilähtiästä</small></p>	<p>Huom.! Huom.!</p> <p>Suuri valikoima vahvoja</p> <p>Naisten ja lasten jalkineita</p> <p>F. A. Loström. Kluuvink. 1.</p>
<div data-bbox="160 339 305 451" style="float: left;"> </div> <div style="clear: both;"></div> <p style="text-align: center;">Agnes Lundell'in Asianajotoimisto.</p> <p style="text-align: center;">Mikonk. 2. K:lo 10-3. Tel. 8269.</p> <p>Neuvotteluja ja lakiasioita tuomioistuimissa ja virastoissa, testamenttia, perintöjakoja, kalunkirjoituksia, vararikkoja, sovintoasioita, patentti hakuja, osakeyhtiöiden perustamisia, rahankantoja y. m. y. m.</p> <p>Hankkii lainoja, ostaa ja myy kiinteistöjä maalla ja kaupungissa, huviloita, osakeita y. m.</p> <p>JOHN PAISCHEFF' IN Huonekalu- ja rautasänkyliike Helsinki Mikonkatu 7.</p>		

Agnes Lundellin asianajotoimiston mainos.

julisti Churbergin mielenvikaiseksi ja siten syyntakeettomaksi, ja hänet suljettiin mielisairaalaan vuosiksi, kunnes hänet karkotettiin ulkomaille yli vuosikymmeneksi. Saatuaan lääninhallitukselta ensin luvan oleskella Suomessa Churberg sai Lundellin avustuksella itsensä lopullisesti vapaaksi holhouksenalaisuudesta Helsingin holhouslautakunnassa ja raastuvanoikeudessa marraskuussa 1912. Tämän jälkeen Lundell avusti Churbergiä myös perintökiistassa vuonna 1914.⁴⁷

Agnes Lundell esiintyi lisäksi toisessa kohutussa murhaoikeudenkäynnissä pahamaineisen Minna Craucherin (alk. Maria Vilhelmiina Aalto, 1891–1932) tultua ammutuksi. Lundell osallistui lehdistön kiihkeästi seuraamaan Olavi Runolinnan oikeudenkäyntiin Craucherin alaikäisten poikien edustajana: tuomioistuin oli määrännyt hänet Karl Mosia Fabianin (s. 1914) ja Sven Olofin

47 ÅU 23.11.1912, 5; UA 24.11.1912, 9; Hämetär 6.10.1914, 2; Hämetär 20.10.1914, 2. Karl Waldemar Churberg, suomalaisuusmies ja taiteilija Fanny Churbergin pikkuveli, oli toiminut suomentajana ja kirjakustantajana. Hänen poliittisten ambitoidensa haaksirikko ja hänen avioeronsa oli katkerottanut hänet, ja hän piti perheystävä Forsmania syyllisenä tähän. Churbergistä Keskisarja 2010, 13–84, attentaatista, oikeudenkäynnistä ja loppuvuosista 63–80.

(s. 1915) holhoojaksi. Lundell sai jopa kuvansa lehteen.⁴⁸ Lundell piti Runolinnan tekoa vain tappona, eikä vaatinut tuomioistiuksessa korvauksia pojille, joista heidän äitinsä ei ollut huolehtinut, mutta kylläkin vaati Runolinnalta hautauskustannuksina 375 markkaa. Lundell sai myös luvan tyhjentää Craucherin asunto, jonka irtaimistoon pojilla oli perintöoikeus, vaikka Craucher oli täysin ylivelkaantunut.⁴⁹

Primäärilähteiden puuttumisen takia Agnes Lundellin asianajotoiminnasta ei saa perusteellista kuvaa, ja tiedot jäävät vain hajamaininnoiksi. Agnes Lundellin verotettavat tulot (kunnallinen veroäyri) kuitenkin heittelehtivät merkittävästi 1929–1936. Esimerkiksi huippuvuonna 1933 hänen verotettavat ansiotulonsa olivat 205 800 markkaa, kun taas sekä 1934 että hänen kuolinvuonnaan 1936 ne jäivät alle 50 000 markan (tosin vuosi jäi vajaan). Wall Streetin pörssiromahduksesta 1929 alkanut maailmanlaajuinen ja Suomeenkin 1930-luvulla levinnyt talouslama lienee vaikuttanut Lundellin talouteen. Todennäköisesti hän ei myöskään terveyssyistä kyennyt viimeisinä vuosinaan työskentelemään yhtä paljon kuin parhaina aikoinaan. Hänen muut verotettavat tulonsa kuitenkin kompensoivat ansiotulojen vaihtelua: esimerkiksi kuolinvuonna niitä oli 65 800 markkaa.⁵⁰ Kun toimiston toiminta myytiin Lundellin kuoleman jälkeen 1936 asianajaja Åke Roschier-Holmbergille, siirtyivät asiakkaat kaupan myötä. Valitettavasti nykyinen Roschier Asianajotoimisto Oy, jonka hallussa on luettelo Lundellilta kaupan myötä siirtyneistä asiakkaista, kieltäytyi antamasta tutkimuslupaa arkistoonsa.⁵¹ Tästä syystä mitään yleistä luonnehdintaa tai analyysiä Lundellin

48 *Etelä-Suomen Sanomat* 21.5.1932, 1. Minna Craucherista enemmän Selén 2010, murhasta ja oikeudenkäynnistä 182–198.

49 *Maaseudun tulevaisuus* 2.6.1932, 3; *Länsi-Savo* 26.4.1932, 3.

50 Helsingin kaupungin kunnallis-verotus kalenterit 1929–1936, ”Lundell, A.A.”.

51 Hannele Lindellin sähköpostiviesti Mia Korpiolalle, 4.10.2016. Tieto Agnes Lundellilta siirtyneistä jutuista Åke Roschier-Holmbergin diaarikirjassa, jossa mainittu asiakkaan nimi, jutun luonne ja juokseva juttunumerointi, Hannele Lindellin suullinen tiedonanto Mia Korpiolalle, 18.5.2011.

asianajotoiminnasta 1930-luvulla (kuten asiakkaiden sukupuoli, määrä, yritys-/henkilöasiakkaiden suhde tai juttutyyppe) ei valitettavasti ole mahdollista tehdä.

Lundell liberaalina naisasianaisena ja yksityishenkilönä

Jo opiskeluaikanaan Agnes Lundell kannatti naisasiaa. Hän oli yksi niistä suomalaisista, jotka osoittivat tukensa naisten äänioikeuden puolesta, kun Helsingissä järjestettiin 7.11.1904 suuri keskustelutilaisuus aiheesta. Tällöin hän, hänen hyvä ystävänsä Emmy Stenbäck ja muutamat samaan tuttavapiiriin kuuluvat naiset lähettivät forssalaisten naisten tukiterveiset tilaisuuteen.⁵² Naisliikkeen hajaantumisen jälkeen Lundellilla oli suhteita yli liittojen rajojen. Vuonna 1907 perustetun nuorsuomalaisen ja perustuslaillisen Suomalaisen Naisliiton tilaisuuksissa Agnes Lundell luennoi kahteen otteeseen: 1908 yhtiöitä ja osuuskuntia sääntelevistä normeista ja 1910 siveellisyysrikoksista.⁵³ Naisialiitto Unionin tilaisuuksissakin Lundell esitelmöi: esimerkiksi 1909 naisen asemasta avioliitossa ja laillisesta edusmiehisyydestä sekä 1910 perintöoikeudesta ja testamenteista.⁵⁴ Naisliike seurasi Lundellin taistelua ammatinharjoittamisen puolesta askel askeleelta häntä kannustaen. Naisten tuki oli hänelle tärkeää myös asiakaskunnan luomisessa. Häntä haastateltiin naisyhdistysten lehdissä artikkeleissa, mikä oli hyvää mainosta. Naisia jopa kehoitettiin kääntymään hänen puoleensa oikeusasioissaan.⁵⁵ Hän toimi aktiivisesti mukana Svenska Kvinnoförbundetissa ja piti siellä mm. alustuksen elinkeinolaista.⁵⁶

52 Kvinnornas allmänna rösträttsmöte, mottagna adresser och telegram, 7.11.1904.

53 Ohtonen 2007, liite 5.

54 *Naisten ääni* 1909:7, 90; *HS* 3.4.1910, 4.

55 Esim. *K&Y* 1911:12, 121.

56 *Hbl* 27.2.1911, 3.

Agnes Lundellin asenteet olivat ruotsinmielisiä, mutta hän oli liberaali ja ilmeisesti lisäksi ainakin sosialistimyönteinen. Asuessaan Forssassa hän valitteli toisinaan seurapiirin tylsyyttä, mutta raportoi kesällä 1907 tutustuneensa intelligenttiin insinööri Freyckiin, jonka vaimon hän tunsu entuudestaan. Lundellin mukaan Freyck oli sosialisti, ja hän iloitsi kirjeessään siitä, että oli tavannut samanmielisen henkilön (*meningsfrände*).⁵⁷ Lundellin asianajotoimistolla oli mainoksia *Työläisnainen*-lehdessäkin.⁵⁸

Agnes Lundellia luonnehdittiin vuonna 1909 julkisuudessa fyysisesti ”kookkaaksi, vankaksi ja terveenoloiseksi”, kun taas hänen esiintymistään kuvattiin ”tyyneksi ja teräväksi”.⁵⁹ Jo tällöin irvileuat ja pilapiirtäjät irvailivat hänen ulkonäöstään. Olemus vankistui vielä vuosikymmenten kuluessa, kuten hänestä otetut valokuvat osoittavat. Silti hän ui, souti ja pyöräili ainakin nuoruutensa kesinä Forssan seudulla.⁶⁰ Hän hoiti terveyttään kylpylässä Karlsbadissa 1920-luvun lopussa.⁶¹ Agnes Lundellia on kuvattu häikäilemättömäksi ja kovapintaiseksi,⁶² mutta hän osasi olla hauska ja huumorintajuinenkin.⁶³ Hänellä oli myös itseironian tajuja.⁶⁴

Agnes Lundellin kuolema kotonaan Pohjois-Esplanadi 25:n asunnossa ”sydänhalvaukseen” 17. syyskuuta 1936 noteerattiin sanomalehdissä ja lyhyesti lisäksi *Lakimies*-aikakauslehdessä.⁶⁵ Samaten uutiskynnyksen ylitti sen jälkeen hänen testamenttinsa miljoonalahjoitus – miljoona markkaa – Åbo Akademille

57 A. L.:n kirjeet Emmy Stenbäckille, 16.6.1906, 14.6.1907 ja kesä 1907, ÅAK.

58 Ks. esim. *Naisten ääni* 1917:29, 343; *Työläisnainen* 1912:48–49, 1.

59 *Työmies* 3.12.1909, 7.

60 A. L.:n kirjeet Emmy Stenbäckille, 16.6.1906, 14.6.1907 ja kesä 1907, ÅAK.

61 Esim. A. L.:n kortti Anna Bäckstömille, 2.5.1928, ÅAK.

62 Wuolijoki, 28–33; Itkonen & Ryttilä, 83.

63 Esim. *Naisten ääni* (1909:7, 90) kehui hänen ”hyvin hauskaa ja sisältörikasta” esitelmäänsä; *UA* 25.2.1912, 10.

64 A. L.:n kortti Anna Bäckstömille, 2.5.1928, ÅAK.

65 Esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 18.9.1936, 5; *Lakimies* 34 (1936), 310.

lainopillisen professuurin perustamiseksi.⁶⁶ Puutarhanhoito vaikuttaa olleen Lundellin sydäntä lähellä. Hän oli mukana perustamassa 1918 Karjaalle Högvallan talous- ja puutarhakouluyhdistystä, joka oli ensimmäinen ruotsinkielinen koulu laatuaan Suomessa. Hän myös määräsi testamentissaan 100 000 markkaa Svenska Kulturfondetille puutarhanhoidon edistämiseksi Agnes Lundellin rahastona hoidettavaksi.⁶⁷

Lopuksi

Agnes Lundell oli aikansa julkisasianajaja kahdesta syystä. Hän sai luonnollista julkisuutta sukupuolensa perusteella, kun hänen uransa alkuvaiheita ja erivapaustaistelujaan seurattiin lehdistössä vuosien ajan. Toinen syy oli se, että hän ei kaihtanut korkean profiilin juttuja. Hän oli aloittanut uransa Strömbergin kohu oikeudenkäynnissä, ja hän kuului niihin harvoihin asianajajiin, joiden (valo)kuvia julkaistiin lehdissä usealla vuosikymmenellä.

Agnes Lundellille vaikuttaa sopineen ”urhean tienraivaajanaisen” rooli. Haastatteluissaan hän korosti erivapaustaisteluaan naisten puolesta ja uransa alkuvaiheiden vaikeuksia – sen sijaan taustastaan tai isänsä asioimistoimistosta hän ei maininnut. Lundell teki elämässään menestyksekkään luokkaretken: konkurssivelallisen stipendien turvin opiskelleesta tyttärestä tuli varakas tahtonainen ja julkisjuristi, jonka ulkomuoto saattoi herättää pilkkaa mutta menestys pikemminkin kateutta. Kuolemansa jälkeen hänen jälkimaineensa Suomen ensimmäisenä naisjuristina ei ole hiipunut. Lundellista muistuttaa nykyään lisäksi Agnes Lundell -sali Åbo Akademiassa (A309 Agnes Lundell, ASA-rakennus) ja Leppävaarassa sijaitseva nimikkokatu, Agnes Lundellin arkadi.⁶⁸

66 *Maaseudun Tulevaisuus* 22.9.1936, 4; Winter-Mäkinen 1995, 33; Winter-Mäkinen & Keravuori 2005, 322.

67 *Hangö* 7.11.1918, 3; *Maaseudun Tulevaisuus* 22.9.1936, 4; Winter-Mäkinen 1995, 33; Winter-Mäkinen & Keravuori 2005, 322.

68 Itkonen & Ryttilä 2010, 83.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Åbo Akademins kirjasto (ÅAK), Turku

Käsikirjoitusosasto

kokoelma Hultmanin suku (kirjeet Emmy Stenbäckille, myöh. Hultman)

kokoelma Bäckström, Anna

Sanoma- ja aikakauslehdet

Aamulehti 20.12.1913

Ampainen 1910:7

Arbetet 7.10.1910

Astra 21:17 (1939), 10:13-14 (1928)

Aura 23.8.1883, 8.1.1889, 8.11.1891, 10.1.1893

Eteenpäin 5.4.1890

Etelä-Suomen Sanomat 21.5.1932

Finlands Allmänna Tidning 30.12.1887

Framtid 1910:17

Hangö 7.11.1918

Helsingin Sanomat [HS] 3.4.1910, 29.4.1915, 24.10.1917

Hufvudstadsbladet [Hbl] 27.9.1909, 29.10.1909, 21.1.1910, 27.3.1910, 22.4.1910,
27.5.1910, 9.7.1910, 7.8.1910, 17.8.1910, 25.8.1910, 4.9.1910, 2.12.1910,
27.2.1911, 19.12.1919

Hämetär 6.10.1914, 20.10.1914

Koti ja yhteiskunta [K&Y] 1909:2, 1911:5-6

Lakimies 34 (1936)

Länsi-Savo 13.7.1926, 26.4.1932

Länsisuomen Työmies 7.9.1901

Maaseudun Tulevaisuus 2.6.1932, 22.9.1936

Naisten ääni 1909:7, 1911:12, 1915: juhlaulkaisu, 1917:29

Rauman Lehti 14.10.1891

Sanomia Turusta [ST] 18.3.1864, 16.6.1865, 10.7.1868, 7.8.1868, 24.12.1868,
20.10.1871, 5.9.1873, 27.5.1876, 14.3.1877, 30.4.1889, 21.7.1889

Suomalainen Kansa 3.11.1910

Suomalainen Wirallinen Lehti 3.1.1898, 19.9.1914

Suomen Sosialidemokraatti 18.9.1936

Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland 47 (1911), Bilaga Kort redogörelse för Kejserliga Senatens Justitie-Departementets utslag och domar för år 1910

Turun Lehti [TL] 28.4.1885, 9.9.1893, 14.12.1895, 6.1.1900

Työläinen 17.12.1915

Työläisnainen 1912:48-49

Työmies 1.12.1910, 19.3.1916

Uusi Aura [UA] 13.3.1903, 6.11.1909, 25.2.1912, 24.11.1912

Uusi Suometar [US] 6.11.1897, 25.4.1913, 20.8.1913, 29.4.1914, 24.10.1917

Åbo Underrättelser [ÅU] 4.4.1882, 23.11.1912

Muut lähteet

Adressbok och yrkeskalender för Helsingfors 1907–1908, Helsingfors 1907.

Adressbok och yrkeskalender för Helsingfors jämte förorter 1908–1909, Helsingfors 1908.

Adressbok och yrkeskalender för Helsingfors 1909–1910, Helsingfors 1909.

Hannele Lindellin (Roschier Asianajotoimisto Oy) suullinen tiedonanto Mia Korpiolalle, 18.5.2011, muistiinpanot kirjoittajan hallussa.

Hannele Lindellin (Roschier Asianajotoimisto Oy) sähköpostiviesti Mia Korpiolalle, 4.10.2016, kirjoittajan hallussa.

Helsingin ja ympäristön osote[!]- ja ammattikalenteri 1909–1910, Helsinki, 1910.

Helsingin kaupungin kunnallis-verotus kalenterit 1929–1936, Helsinki, 1929–1936.

Helsingin yliopisto, Opiskelijamatrikkeli 1892–1901 (viitattu 30.11.2016), http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/matrikkelit/matrikkelit_1892_1901.htm.

Helsingin yliopisto, Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899, toim. Veli-Pekka Autio (viitattu 30.11.2016), <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/>.

Kvinnornas allmänna rösträttsmöte, mottagna adresser och telegram - naisten yleinen äänioikeuskokous, saapuneita adresseja ja sähkösanomia, 7.11.1904 (viitattu 30.11.2016), <http://www.histdoc.net/varia/uniooni4.html>.

Sveriges Rikes Lag, Gillad och Antagen på Riksdagen Åhr 1734, Stockholm: Institutet för rätthistorisk forskning, 1984.

Suomen Naisyhdistyksen vuosikertomus v. 1905. Helsinki, 1906.

Kirjallisuus

- Itkonen, Uolevi & Ryttilä, Pekka (2010): *Leppävaarakirja*. Espoon kaupunki & Helsingin kaupunki, Espoo & Helsinki.
- Keskisarja, Teemu (2010): *Vääpeli T:n tapaus ja muita kertomuksia suomalaisesta terrorista*. Atena, Jyväskylä.
- Korpiola, Mia (2011): Agnes Lundellin kirjat eli mitä on jäljellä Suomen ensimmäisen naisasianajan kirjastosta. *Bibliophilos* 4/2011, 44–46.
- Korpiola, Mia (2017): Attempting to Advocate: Women Entering the Legal Profession in Finland, 1885–1915. Teoksessa Sara L. Kimble & Marion Röwekamp (toim.), *New Perspectives on European Women's Legal History*. Routledge, New York, 292–318.
- Ohtonen, Tanja (2007): ”Oikeuden, laillisuuden ja ihmisyyden hengessä”. *Suomalainen Naisliitto vuosina 1907–1939*. Suomalainen Naisliitto ry., Helsinki.
- Ojanen Eeva (1983): *Tammelan historia 2. Venäjänvallan alusta nykyaikaan*. Tammelan kunta, Tammela.
- Ottelin, Aino (1924): *Konkordiaförbundet*. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors.
- Pihlajamäki, Heikki (2009): *Kansan ja esivallan välissä. Suomalaisen asianajajakunnan historia*. Edita, Helsinki.
- Pohls, Maritta (2005): Kuusinen, Kalle. Teoksessa *Kansallisbiografia* 5. SKS, Helsinki, 591–592.
- Selén, Kari (2010): *Madame: Minna Craucherin levoton elämä*. Helsinki-kirjat, Helsinki.
- Winter, Anneli & Keravuori, Kirsi (2005): Agnes Lundell. Teoksessa *Kansallisbiografia* 6. SKS, Helsinki, 321–322.
- Winter-Mäkinen, Anneli (1995): *Naisjuristien 1. vuosisata. Pöytäkirjoja naisjuristien historiasta*. Lakimiesliiton Kustannus, Helsinki.
- Winter-Mäkinen, Anneli (2005): Hän on ollut ensimmäinen meistä – Agnes Lundell ja tuomarin tutkinto. Teoksessa Ritva Juntunen (toim.) *Naisjuristit 60-vuotta 1945–2005. Täydennyspaloja Naisjuristien historiikkiin: vuodet 1995–2005*. Naisjuristit, Helsinki, 8–23.
- Wuolijoki, Sullo (1945): *Asianajoa ja politiikkaa*. Oy Suomen Kirja, Helsinki.

Tahdonvoima ja valinnanvapaus – Anna Forsströmin vuosi 1918

– Åh, denna förmåga att känna allting så djupt och alltid blott lidande!¹

Artikkelissani risteävät kolme Maria Lähteenmäen varhaisemmassa tuotannossa esiintyvää keskeistä säiettä: naiset, työväestö ja sota. Maria Lähteenmäki astui sotahistorian miehiselle areenalle 1990-luvun lopulla, kun hän julkaisi teoksensa *Jänkäjä-käreitä ja parakkipiikoja*. Se oli Lähteenmäen toinen merkittävä monografia heti työväen naisiin pureutuneen väitöskirjan (1995) jälkeen. Teoksessaan hän lähestyi sotaa – tuolloin vielä erittäin poikkeuksellisesti – paikallisyhteisön ja sen asukkaiden kautta käsitellen teoksessaan myös sodan seurauksia ja jälkitiloja. Lähteenmäki paitsi valotti omia sodankyläläisiä juuriaan myös esitti uusia kannanottoja Lapin sodasta ja alueen eriarvoisesta asemasta sekä sosiaalistaloudellisista eroista etelän ja pohjoisen välillä. Tärkeintä teoksessa olivat kuitenkin paikallisten siviilien sekä lappilaisten rivisotilaiden kokemukset. ”Sota on sosiaalista toimintaa”, toteaa Lähteenmäki teoksensa johdannossa.² Myös tämä artikkeli sitoutuu sodan sosiaalihistoriaan.

Tässä kirjoituksessa pureudutaan vuoden 1918 sisällissodan luomaan poikkeustilaan Helsingissä tarkastellen etenkin sitä, miten yksilön tunteet ja kokemus korreloivat aikakauden todellisuuden sekä oman viiteryhmän odotusten kanssa, ja miten yksi-

1 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 18.4.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, Kansallisarkisto (KA).

2 Lähteenmäki 1999, 9.

lön oli taisteltava velvollisuudentuntonsa ja omien tarpeidensa välillä. Kiinnostuksen kohteena on myös se, miten poikkeuksellinen aika vaikuttaa voimakkaasti tuntevaan, nykytermein herkkään ja empaattiseen, henkilöön fyysisesti ja psyykkisesti. Artikkelin päälähteenä ovat Anna Forsströmin (myöhemmin Wiik) päiväkirjamerkinnot vuodelta 1918. Aihepiiri kietoutuu Maria Lähteenmäen henkilöhistoriaan myös Forsströmin kautta. Forsström toimi kymmeniä vuosia Työväen Arkistossa, samassa laitoksessa, jossa Maria Lähteenmäki nuorena maisterina työskenteli. Anna Forsströmiä (Wiikiä) on myöhemmin kuvattu sosiaaliseksi, avoimeksi ja puheliaaksi naiseksi³, jolla oli ihmeellinen kyky innostaa (vitalisera) muita ihmisiä.⁴ Samat määritelmät pätevät paremmin kuin hyvin myös tämän juhlakirjan päähenkilöön.

Maria Lähteenmäki totesi sosiaalidemokraattisten naisten toimintaa koskevassa tutkimuksessaan vuonna 2000, että sisälissodan tutkimuksessa oli vihdoin tultu uuteen vaiheeseen. Hän viittasi oppi-isänsä Heikki Ylikankaan *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vuonna 1993 julkaistun artikkelin myötä käytyyn nimikeskusteluun, jossa monen kohdalla näkyivät vielä henkilökohdattaiset, omaan taustaan liittyvät näkökulmapainotukset. Sotaa oli tutkittu ”ikään kuin sodassa olisi ollut vain kaksi osapuolta ja ikään kuin koko kansa olisi todella osannut sanoa, olivatko he punaisia vai valkoisia.” Lähteenmäki halusi omalta osaltaan tuoda keskusteluun harmaan vyöhykkeen: epäilijöiden, tietämättömien ja kantaansa määrittelemättömien suuren joukon. Hän nosti tästä ryhmästä merkittäviksi juuri naiset.⁵

3 Hentilä, Marjaliisa: Anna Wiik – työväen muistiorganisaatioiden äiti. Naisten ääni (Suomi 100) -sivusto, <http://www.naistenaani.fi/anna-wiik-tyovaen-muistiorganisaatioiden-aiti/>.

4 Anna Bondestam. Svenska Demokraten 3.11.1964. Lainattu kirjoituksessa Anna Wiik tuli takaisin taloon, http://www.tyovaenperinne.fi/tyovaen-tutkimus/2004/Tk_annawiik.html.

5 Lähteenmäki, Maria: Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosiaalidemokratia 1900-luvun Suomessa. Sosiaalidemokraattiset Naiset, Helsinki 2000, 73–74.

Kirjoitukseni päähenkilö on nainen, joka ei luontevasti solahda yksinkertaisiin kategorisointeihin. Helsingissä vuonna 1891 syntynyt ylikonstaapelin (överkonstapel) tytär⁶ Anna Forsström oli keväällä 1918 27 vuotta täyttänyt nuori aikuinen, jatko-opintoja aloitteleva, kolme vuotta aikaisemmin valkolakin saanut ”ylioppilasneiti”. Hän oli jo nuorena hakeutunut ruotsinkielisen työväenliikkeen toimintaan ollen vuodesta 1907 alkaen aktiivinen etenkin Helsingin sosialidemokraattisen nuorisoklubin (Helsingfors socialdemokratiska ungdomsklubb) toiminnassa. Forsströmmille työväestön järjestäytyminen tarkoitti paitsi taloudellisten olojen kohentamista, etenkin kulttuuri- ja sivistystoimintaa, jonka tärkeimpiä määrittäjiä olivat opiskelu ja itsensä kehittäminen. Forsström oli tiiviisti mukana Helsingin työväenopiston ruotsinkielisen osaston toiminnassa paitsi opiskelijana, myös alustajana ja aktiivisena keskustelijana.⁷ Elantonsa hän ansaitsi lähettämön apulaisena Senaatissa, mutta lopetti työn sisällissodan puhjettua. Osana vapaaehtoistyötään Ruotsalaisessa työväenliitossa hän toimi jo tällöin myös avustajana Työväen Arkistossa. Myöhemmin hänestä tuli merkittävä työväen muistitieto-organisaatioiden kehittäjä, jonka syntymäpäivän perusteella on valikoitunut muun muassa vuosittain vietettävän Työväenperinnepäivän ajankohta.⁸

6 Ammattinimike mainitaan Forsströmin virkatodistuksessa (överkonstapelsdottern), joka on allekirjoitettu 15.6.1918. Forsström Anna Elisabeth. Valtiorikosylioikeuden akti (VRYO) 24040. Valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuksien arkisto, KA.

7 Anna Forsströmin kuritushuonetuomion lieventämistä koskevaan anomukseen liittyvät asiakirjat. Forsström Anna Elisabeth. VRYO 24040. Valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuksien arkisto, KA.

8 Forsström toimi aluksi arkistossa vapaaehtoisena avustajana, vuosina 1926–1941 palkattuna työntekijänä. Hentilä, Marjaliisa: Anna Wiik – työväen muistiorganisaatioiden äiti. Naisten ääni (Suomi 100) -sivusto, <http://www.naistenaani.fi/anna-wiik-tyovaen-muistiorganisaatioiden-aiti/>; ks. myös K. H. Wiikin päiväkirjamerkintä 7.1.1918 (Tal om Anna Forsströms anställande vid arkivet). Karl. H. Wiiks Dagbok från storstrejken till upproret 1917–1918 utgiven av Sven Lindman. Meddelanden från stiftelsen för Åbo Akademi forskningsinstitut, Turku 1978.

Vaikea ja katkera välttämättömyys – itsetutkiskelun ja kasvavan pessimismin päivät

Nyt haluan tehdä vallankumouksen omassa elämässäni, vallankumouksen, jota jo pitkään olen kaivannut. Elämäni tähän asti hallinneen tahdonheikkouden sijaan haluan asettaa tahdonvoiman, jotta voin sen avulla löytää kaipaamani sielun harmonian, jonka voin tavoittaa pelkällä tietoisuudella siitä, että elämäni tosiasias-
tassa on ollut pyrkimystä ideaalia kohti. Vaikka elämäni tällöinkin täyttyisi surusta ja huolesta, rakentuisi onneni ja harmoniani siitä tietoisuudesta, että olen tehnyt voitavani, ja silloin elämäni olisi rikasta ja kaunista verrattuna siihen, miten tähän asti olen elänyt.⁹

Anna Forsström vietti kolmantena maaliskuuta 1918 kahdetkymmenettäseitsemättä syntymäpäiväänsä erikoisissa olosuhteissa – keskellä kaupungissa toista kuukautta jatkunutta vallankumousta, kapinaa.¹⁰ Puoliltaöin, kun vuorokausi kääntyi syntymäpäivän puolelle, hän aloitti päiväkirjan, johon hän kirjasi edellä olevan lupauksen omasta henkilökohtaisesta vallankumouksestaan. Syntymäpäivän tunnelmiin vaikutti tieto siitä, että hänen oli samana päivänä pitänyt hyvästellä rakkaansa, joka oli päättänyt lähteä maan alle: tämän usko vallankumouksen onnistumiseen oli jo täysin menetetty.¹¹

Päälähteenä artikkelissa on käytetty Kansallisarkistossa K. H. Wiikin arkiston osana säilytettävää Anna Forsströmin päiväkirjaa sekä vankeusaikana Katajanokalla kirjoitettua muistiinpanovihkoa ja kirjeitä. Aineisto alkaa maaliskuun alusta (5.3.), jonne on päivätty myös kaksi päiväkirjavihon välistä löytynyttä (kirjekon-

9 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 5.3.1918. Anna Forsströms dagbok 5 mars 1918–. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA. Alleviivaus alkuperäinen. Kaikki käännökset tekijän.

10 Forsström käyttää tapahtumista poikkeuksetta sanaa revolution, vallankumous.

11 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 5.3.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

Anna Forsström vuonna 1919. Kuva: Työväen Arkisto.

septia tai lähettämätöntä) kirjettä. Ne on osoitettu pois lähtevälle rakastetulle.¹² Päiväkirjan aloittaminen juuri tällöin on todennäköisesti liittynyt tarpeeseen käydä läpi sekä rakkaussuhteeseen että kriisiaikaan liittyneitä vaikeita tunteita, kuten epävarmuutta ja pelkoa. Päiväkirjan alkuvaiheessa korostuu rakastuneen nuoren ihmisen pohdiskelu sekä pelko toisen turvallisuudesta. Forsström kertoi, miten huolen tunne alkoi muuttua ruumiillisiksi väristyksiksi ja huimaukseksi, eikä arkistotyöstä tullut mitään. Hän yritti luottaa ja uskoa, mutta päätyi jatkuvasti epäilemään.¹³ Tunnelmat muuttuivat, kun rakastettu olikin kaupungissa: huoli tämän turvallisuudesta vain kasvoi, ja tämän lisäksi oli kestettävää tunteet omasta epävarmuudesta ja siitä, ettei pystynyt käyttäytymään luonnollisesti ihastuksensa seurassa.¹⁴

Käytetty päivä- ja muistikirjamateriaali jakautuu kolmeen aikakauteen: reilun kuukauden mittaiseen ajanjaksoon ennen Helsingin valtausta, punaisten häviön jälkeiseen todellisuuteen ja toukokuun loppupuolelta alkaneeseen puolen vuoden vankilassaolovaiheeseen, josta tosin on vähemmän varsinaisia päiväkirjamerkintöjä. Niitä täydentävät kuitenkin äidille vankilassa kirjoitetut kirjeet. Artikkelin perustuu lähes yksinomaan arkistolähteisiin.

12 Päiväkirjan välissä olevat kirjeet, päivätty 5.3.1918 ja 7.3.1918. Henkilön nimestä ei tämän artikkelin kirjoittajalla ole tietoa. On mahdollista, että kyseessä on Forsströmin tuleva aviomies K. H. Wiik. Tämä kylläkin mainitaan päiväkirjassa toisaalla muutamia kertoja neutraalissa sävyssä muun muassa kertoen tämän piiloutumisesta Helsingin valtauksen jälkeen. Vaikka Wiik oli vastustanut vallankumousta, hän oli kuitenkin ollut mukana punaisessa hallinnossa, ja vankeusrangaistus näytti siis todennäköiseltä: ”Karl Wiik har själv stängt in sig någonstädes här i staden tills den värsta villervallan är över”. Ks. Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 5.5.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

13 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 7.8.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

14 Anna Forsströmin päiväkirjamerkinnät 8.3.1918, 9.3.1918, 18.3.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

Forsströmin keväällä 1918 ennen vankeusaikaa tekemistä päivämerkinnöistä on löydettävissä kolme merkittävää läpi tekstin kulkevaa aihetta. Yksi, etenkin alkuvaiheessa korostuva teema on kaupungista pakenemista tuloksetta yrittäneen rakastetun kaipausta. Toinen tärkeä teema on oma henkinen ja fyysinen tila: toisaalta väsymys ja sairaalloisuus, toisaalta voimakas tarve itsensä kehittämiseen ja voimavarojen mahdollisimman tehokkaaseen hyödyntämiseen. Teemaan liittyy myös erilaisten psykofyysisten tunteiden kuvaus sekä pelkojen ja huolien näkyminen fyysisinä oireina. Kolmas, artikkelin kysymyksenasettelun kannalta kiinnostavin aihepiiri on työväenliikkeen ja sen kannattajien sekä etenkin vallankumouksen kulun arvioiminen sekä henkilökohdainen asemoituminen siinä. Tämä näkökulma korostuu etenkin häviön jälkeen. Päiväkirjan pito on paitsi henkilökohtaisten tunteiden analyysiä myös sosiaalista toimintaa – kirjoittaja kommunikoi ympäröivän maailman ja aikakauden kanssa yrittäen parhaansa mukaan jäsentää niitä ymmärrettävimmiksi.¹⁵ Tämä näkyy voimakkaasti Forsströmin murrosaikana pitämässä päiväkirjassa, jossa oleellisena juonteena on oman ystäväpiirin ja viiter ryhmän tilanteen läpikäyminen ja oman aseman arviointi.

Kun Forsström aloitti päiväkirjanpidon maaliskuun alussa, näytti vallankumouksen onnellinen loppu hänen näkökulmastaan jo mahdottomalta. Tekstiä leimaa toivo pahimman tuhon ja verilöylyn välttämisestä sekä suru edessä häämöttävästä työläisjoukkojen odotusten romahtamisesta. Itsensä Forsström asemoi välimaastoon. Hän piti itseään automaattisesti työväenliikkeen jäsenenä ja kannattajana, mutta vallankumouksesta hän ei ollut niinkään varma. Kun se kuitenkin oli syttynyt, hän piti velvollisuutenaan olla tavalla tai toisella mukana: hän mainitsee muun muassa moneen kertaan sanat velvollisuus ja solidaarisuus.

Asiat, jotka äkkiseltään näyttävät puhtaasti poliittisilta, ovat usein paljon muutakin, ensi sijassa sosiaalisia ja yhteisöllisiä. Työläiseksi itsensä mieltäneillä ”arkipäivän poliittisuus” on ollut esimerkiksi tietyissä kaupoissa käymistä tai työväenlehtien tilaamista sekä oman viiter ryhmän puhutavan omaksumista suhteessa

15 Ks. esim. Norkola 1996; Votka 2005, 247; Lejeune 2009, 330.

yhteiskunnan muihin ryhmiin.¹⁶ Sosiaalisuus ja ryhmäpaine voimistuvat kriisitilanteissa, kun turvaa haetaan omien joukosta; tällöin myös samanmielisyys ja yhteinen vihollinen näyttäytyvät entistä tärkeämpinä.

Punaisten sotaonnen näyttäessä heikolta Forsström pohti laajasti työväenliikkeen aktiivien ja työväestön suhdetta vallankumoukseen. Hän kirjoitti, että ainakin suuret massat olivat olleet alussa optimistisia ja uskoneet, että unelma sosialistisesta yhteiskunnasta oli nyt vihdoin toteutumassa. Monet olivat silti kannattaneet olojen muuttamista ensisijaisesti politiikan ja reformien kautta peläten, että vallankumouksen hinta olisi liian suuri työväenliikkeen maksettavaksi. Kun vallankumous oli alkanut, myös epäilijöistä suurin osa koki välttämättömäksi mennä mukaan, vaikka se monille olikin vaikea ja katkerakin välttämättömyys (”en hård och bister nödvändighet”). Itse taistelu oli aluksi näyttänyt selkeältä: aseet ratkaisisivat, kumpi osapuoli pääsisi voitolle. Monimutkaiseksi Forsström sanoi asian muuttuneen viimeistään silloin, kun ruotsalaiset olivat sekaantuneet Suomen asioihin. Saksalaiset olivat astetta pelottavampi osapuoli – olivatko he tulossa kukistamaan vallankumouksen, ja kokisiko Suomi tämän myötä Viron kohtalon? Jos näin tapahtuisi, vastarinta tietäisi vain turhaa verenvuodatusta, Forsström pohti.¹⁷

Venäjän vallankumouksen vuosipäivänä Forsström muisteli, miten kummallinen vuosi olikaan takana: täynnä suurta riemua, mutta pääosin kuitenkin huolta ja tuskaa. Hän epäili, että sama ristiriitainen tilanne tulisi jatkumaan vielä vuosia. Forsström tunsi roolinsa suurten historiallisten tapahtumien kokijana ja näkijänä etuoikeutetuksi, mutta raskaaksi:

Meidät, jotka elämme nyt, on kutsuttu todistamaan ja kokemaan uuden ajan synty (...). Jos katsoo asiaa ainoastaan laajasti historiallisessa valossa, katsoo sen merkitystä ihmisyyden kehitykselle, vavahduttaa sydäntä se suurenmoinen näytelmä, jota ajallamme

¹⁶ Keskinen 2011, 10.

¹⁷ Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 10.3.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

on onni todistaa. Mutta historiallinen valaistus on kylmä, ja sen, joka tuntee vahvasti jokaisen kärsivän ihmisen tuskan, täytyy myös tuntea sydämensä puristuvan surusta kaiken tilanteen synnyttämän kauhun, hädän, vihan ja kärsimyksen keskellä.¹⁸

Suuria, osin ristiriitaisia tunteita herätti myös punaisten hautajaiskulkue, jota Forsström kuvasi päiväkirjassaan 24. maaliskuuta. Riipaiseva näky oli hänelle myös kaunis juhlahetki kaiken kauheuden ja henkilökohtaisen pessimismin keskellä. Forsström arveli suurten joukkojen edelleen kokevan, että nämä vainajat olivat taistelleet suurten tavoitteiden ja ideaalien puolesta. Forsström liikuttui hautajaissaatossa soitetun marseljeesin ylisukupolvisuudesta, sävelistä, jotka ajasta toiseen olivat kutsuneet ihmisiä taisteluun sortoa vastaan.¹⁹

Maaliskuun puolenvälin tienoilla Forsström kirjoitti, ettei hänestä ollut varsinaista käytännöllistä hyötyä vallankumoukselle, pitkälti siksi, ettei hän ollut koskaan toiminut puolueen piirissä. Häntä kuitenkin houkutteli humanitaarinen työ ja kärsivien tuskien lievittäminen sairaanhoitajan ominaisuudessa, mutta haaveen tiellä oli oman terveydentilan heikkous.²⁰ Hän pohti myös kansannousussa tarvittavia psyykkisiä ominaisuuksia. Todellisessa vallankumouksellisessa tuli olla myös ”aimo annos fanaattikkoa”, ja pystyäkseen toimimaan oli pidettävä päämäärä kirkkaana mielessä. Forsström erotti toisistaan tämän ominai-

18 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 12.3.1918 Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

19 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 24.3.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

20 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 13.3.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA. Forsström sairasti lääkäritodistuksen mukaan tautia nimeltään ”diabetes insipidus”, vesitystauti. Aineistossa mainitaan kuitenkin useita kertoja nimitys ”sockersjuka”, sokeritauti. Ei ole täyttä varmuutta siitä, sairastiko Forsström siis sokeritautia (diabetes mellitus) vai vesitystautia. Joka tapauksessa tila vaikutti hänen yleisvointiinsa arjessa ja etenkin vankeusaikana. Läkrintyg, 18.9.1918 Laimi Leidenius. Forsström Anna Elisabeth. VRYO 24040. Valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuksien arkisto, KA.

suuden omaavat ”toiminnan miehet” ja ”filosofit”, jotka alati vilkuilivat sivuilleen menettäen näin kovassa paikassa toimintakykynsä.²¹ Epäilemättä Forsström luki itsensä jälkimmäisiin.

Lopulta Forsström kuitenkin tempautui Helsingin punaiseen hallintoon, kun hänet tietämättään nimitettiin punaisten ruotsinkielisen kansakoulujohtokunnan jäseneksi. Tässä, kuten itse vallankumousasiassakin, toistuu velvollisuudentunto: Forsström ei halunnut tuottaa pettymystä omalle viiteryhmälleen, vaikkei ollutkaan antanut suostumustaan valinnalle. Vakinaisten opettajien ollessa lakossa punaisten oli vaikea saada kouluja käyntiin, ja opettajapulan vallitessa myös Forsström päätyi joiksikin päiviksi antamaan opetusta Ratakadun kansakoululle (ruotsinkielinen kansakoulu, niin kutsuttu Cygnaeuskoulu).²² Kansakoulujohtokunnan jäsenyys keskeytti Forsströmin suunnitelmat lepuuttaa heikkoa ruumistaan ja väsyneitä hermojaan. Koulunkäynnin järjestämiseen liittyneet vaikeudet vakinaisten opettajien lakkoineen ja propagandoineen tuntuivat tiivistävän koko vallankumouksen toivottomuuden. Itse opetustyö sujui kokeneelta puhujalta kuitenkin hyvin.²³

Koko huhtikuuta leimasi saksalaisten tulon pelko ja odotus, huhujen, selitysten ja todellisuuden ristiaallokko. Forsström oli melko hyvin selvillä punaisten tukalasta tilanteesta, mutta kertoi suurten joukkojen yhä uskovan selityksiä, joiden mukaan saksalaisten tulo oli vain provokaatiota. Punakaartin vartiomiehet suorittivat velvollisuuttaan kaupungin kaduilla yhä hyvässä uskossa vallankumouksen voitosta. Forsström toivoi hartaasti, ettei kaupungissa ryhdyttäisi vastarintaan saksalaisia vastaan.²⁴

21 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 11.3.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

22 Forsström Anna Elisabeth. VRYO 24040. Valtiorikosylioikeuden ja valtiotrikosoikeuksien arkisto, KA.

23 Anna Forsströmin päiväkirjamerkinnät 4.5.1918 ja 5.5.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

24 Anna Forsströmin päiväkirjamerkinnät 8.4.1918, 9.4.1918 ja 10.4.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

Marraskuun 11. päivänä hän kirjoitti kaupungin tunnelman ("fysionomi") muuttuneen; oli saksalaisten julistuksia, lentokoneita, laivojen signaaleja. Forsströmin mukaan porvareiden oli vaikea pysyä nahoissaan. Hän kuitenkin epäili kaupunkilaisten nukkuvan seuraavan yönsä hyvin – lukuun ottamatta ehkä innosta ja vapauttajan odotuksesta vapisevia porvarisrouvia. Kolmen ja puolen vuoden aikana kaupunkilaiset olivat tottuneet ajatukseen sodan vaaroista, eivätkä erilaiset uhkakuvat vaikuttaneet enää samalla tavoin kuin aikanaan tieto maailmansodan syttymisestä. Forsströmkkin kuvailee olotilaansa yllättävän rauhalliseksi, vaikka päiväkirjan kirjoittamista säestivätkin välillä laukausten äänet. Hän näki myös tragiikan keskellä komiikkaa; hän kertoo pitkästä karavaanista, joka oli lähtenyt itään tarkoituksenaan pelastaa oma nahkansa. Tilanne pakotti pohtimaan myös omien toimiensa mahdollisia seurauksia; *Notisbladetin* kansakouluun liittyvien kirjoitusten Forsström ei uskonut olevan "kuolemansynti", ja hän piti hieman huvittavana ajatusta, että hänet tuomittaisiin siitä, että he olivat muutaman viikon ajan "leikkineet kansakoulujohtokuntaa" – ainakaan se ei ollut niin vaarallista, että sen vuoksi kannattaisi paeta Venäjälle.²⁵

Häviö yhdistää – ja ahdistaa

"Leikki alkanut nyt myös täällä kaupungissa", kirjoitti Forsström 12. huhtikuuta kello kaksi iltapäivällä. Helsingin valtaus oli käynnistynyt. Iltapäivää hän kuvasi vielä rauhalliseksi; hän oli mennyt Elannon kahvilaan Siltasaarenkadulla, mutta se oli suljettu juuri kun Forsström oli ehtinyt saada puuroannoksensa. Konstantininkadulla (nykyinen Rauhankatu) hän kuuli ensimmäisen kanuunanlaukauksen. Tunnelma muuttui nopeasti, ja siviilit alkoivat pyrkiä kotejaan kohti – Forsström kertoi etenkin monien naisten vaikuttaneen säikähtäneiltä. Forsström kuvasi

25 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 11.4.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

tapahtumien kulkua kotonaan Abrahaminkadulla, mutta harmittelee sitä, ettei kaupungin laidalta päässyt seuraamaan tapahtumia tarkemmin. Viiden aikoihin hän menikin ulos tavatakseen joitakuita ”omasta väestään”. Hietalahdentorilla hän törmäsi kahteen ruotsia puhuvaan työläiseen, jotka kertoivat vihollisen olevan jo Rautatientorilla. Hän näki erään punaisista vahdeista kuolleena Hietalahdessa. Puoli kahdeksalta Forsström saattoi jo todeta, että kaupunki oli vallattu ja punaiset vahdit oli vaihdettu valkoiisiin. Saksalaiset olivat saapuneet mereltä yläluokan, porvarien ja ”typerimpien työväenluokan edustajien” hurraahuutojen ja kukkien saattelmana.²⁶

Taistelua enemmän tilannetta havainnoivaa Forsströmiä ahdisti ympärillä versova raakuus, kuten yksittäisten henkilöiden ilmiantaminen ja ampuminen. Eräs nainen oli hänen mukaansa kiinnittänyt valkokaartilaisen huomion erääseen piiloutuneeseen punaiseen. ”Kuinka Jeesuksen nimessä kukaan voi tehdä jotain tuollaista”, Forsström kirjoitti. Hän myös kertoi naisista, jotka eräällä parvekkeella tervehtivät saksalaisia iloisesti nauraen. Miten ihminen voi nauraa tällaisena päivänä, kun ihmisiä kaatuu aivan lähistöllä, Forsström kauhisteli. Hän tunsi surua siitä, että punaiset olivat ryhtyneet toivottomaan vastarintaan. Vaikka hän ei koskaan ollut tuntenut iloa tai intohimoa vallankumouksen johdosta eikä ollut uskonut sen voittoon, hän ei sanojensa mukaan myöskään ollut uskonut sen päättyvän tällaiseen verenvuodatukseseen. Eniten Forsström suri sitä, että omat, entiset antimilitaristit olivat antaneet lasten nostaa kiväärin olalleen. Lapset, joilla ei ollut mitään edellytyksiä ymmärtää, mistä taistelussa on kysymys, olisi pitänyt pitää väkivallan ulkopuolella. Mutta: nyt, kun vallankumous oli kukistettu ja proletariaatin toivo oman asian voitosta oli menetetty, nyt ei voinut muuta kuin tuntea ”rajatonta myötätuntoa sorrettua luokkaa kohtaan, joka on kantanut kauniita unelmia vapaudesta, veljeydestä ja tasa-arvosta, vaikka

26 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 12.4.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

ne usein onkin tahrattu alhaisilla ajatuksilla ja teoilla”, Forsström kirjoitti.²⁷

Seuraavan päivän (13.4.) kokemuksia leimasivat kasvava huoli tuttavista sekä omasta ja ystävä- ja tuttavapiirin tulevaisuudesta. Kaupungin tuhot näyttivät Forsströmin silmissä vähäisemmiltä kuin mitä hän oli kodin suojissa kuvitellut. Työväentalon luhistunut siluetti herätti hänessä surua, vaikka hänellä ei ruotsinkielisen työväenliikkeen toimijana henkilökohtaista sidettä taloon ollutkaan. Forsström pohti, miten työväestön nyt käy, viedäänkö poliittiset oikeudet ja äänestys-oikeus? Perutaanko reformit? Entä lehdet ja yhdistymisvapaus? Kuinka kauan toivotonta taistelua vielä käydään? Porvarit passuuttivat saksalaisia ruoalla, mutta Forsström arveli aivan oikein suhteen Saksaan rikkovan vielä porvariston rivejä. Kauhistuttavampana hän piti (myöhemmin huhuksi osoittautunutta) kuulemaansa, että juuri parhaillaan naisia ja lapsia laivattiin orjiksi kohti Saksaa – kalliilta tuntui sodan hinta.²⁸

Myös oma henkilökohtainen tulevaisuus mietitytti; hetken hän vielä tulisi taloudellisesti toimeen, mutta opintosuunnitelmat näyttivät olevan kariutumassa, eikä työskentely Senaatissa enää ollut mahdollista. Forsström päätti hetkeksi keskittyä tavaroidensa ja papereidensa järjestelyyn, levätä ja kerätä voimia vastaisuuden varalle, minkälainen se sitten olisikaan. Sisäänpäinkäntäytyminen ja omasta toveripiiristä murehtiminen aiheuttivat myös syyllisyyden tunteita, mutta Forsström totesi, että asia nyt vain oli niin, että ihminen huolehtii ensi sijassa itsestään ja omistaan, vaikka haluaisikin antaa ”muutakin kuin myötätuntonsa niille, joilla hätä on lähempänä.”²⁹

Yleisen ja yksityisen suhde tuli esille myös Forsströmin kirjoittaessa saksalaisten hautajaisista, joihin hän ei kyennyt edes ute-

27 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 12.4.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

28 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 13.4.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

29 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 13.4.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

liaisuudesta osallistumaan, kun mielessä oli vielä voimakas tunnemuisto punaisesta hautajaiskulkuesta. Hän kuitenkin ajatteli noiden saksalaisnuorukaisten kohtaloa yleisen inhimillisyyden mittakaavassa. Hän pohti, kuka mahtoi kaukana vieraalla maalla surra näitä nuoria, jotka myös oli uhrattu ihmisyyden taistelussa hyvän ja pahan välillä. Hän kuvasi fyysistä ja henkistä väsymystä, joka esti lehtien lukemisen ja osittain arkiaskareetkin.³⁰ Eräässä toukokuisessa merkinnässä tulee esille syyllisyys omista pienistä nautinnoista, kun toiset kärsivät. Forsström kertoi pitkästä aikaa syöneensä hyvin ja tunsu itsensä tästä johtuen lähes ihmiseksi. Kuitenkin hän kertoi kokevansa arkipäivän fyysisistä nautinnoista – kunnon ateria, kylpy, kahvikupillinen – myös surua ajattellessaan nälkäänäkeviä vankeja Suomenlinnassa. Tuntuu kuin ei olisi oikeutta löytää arjesta kauneutta, harmoniaa ja nautintoa, hän pohti.³¹

Huhtikuun puolivälin jälkeen Forsström kirjoitti, että huoli ja pelko kasvoivat kasvamistaan, ”kaikki on niin kauheaa, että voisi tulla hulluksi.” Tunteet sota-ajan kauhuista tuntuivat kaksinkertaistuneen nyt, kun tiesi tapahtumien päättyvän punaisten tappioon. ”Hyvä Jumala, mikä hirveä vastuu ja kuka meistä voi kokonaan olla siitä vapaa?”, Forsström kirjoitti. Lisää kauhunäkyjä oli luvassa. Tappion todellisuuden realisoivat vierailu Koleraparakeilla, missä Anna ystävineen kävi katsomassa punaisia vainajia, kuten niin moni muukin ystäviään, tuttaviaan ja perheenjäseniään etsivä helsinkiläinen. Anna kuvaili tilanteen surullisuutta ja raastavuutta: koko ympäristössä, omiaan etsivissä perheenjäsenissä, vainajien yksinkertaisissa vaatteissa oli proletaarinen leima. Tuskissaan hän kirjoitti, että kaikkein vähiten nämä oikeudenmukaisuuden ja vapauden puolesta taistelleet yksinkertaiset työläismiehet olivat sotaan syyllisiä. Kauhunäyt parihuoneella jäivät vaivaamaan niin tuskaisina, että illalla Forsström ei saanut nukuttua, ennen kuin lopulta jätti lampun sängyn viereen pala-

30 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 16.4.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

31 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 11.5.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

maan.³² Toinen vierailu parakeille kuukautta myöhemmin oli yhtä järkyttävä. Kaupungissa oli ihana kevät, ensimmäiset todella lämpimät päivät, mutta mieli täyttyi surusta ja epätietoisuudesta. Kuultuaan, että William Lundberg oli teloitettu, Anna meni ystävänsä kanssa parakeille etsimään Lundbergin esikuntaan kuulunutta Erik Borgia. ”Mestausyön” ruumiit lojuivat Forsströmin mukaan ”holtittomasti paiskattuina, harmaatukkainen mies pää ovea kohti, missä nuorilla miehillä oli jalat.” Lattia oli täynnä kuivunutta verta.³³

Reilun kuukauden mittaisella ajanjaksolla Helsingin valtauksessa omaan vangitsemiseen Anna Forsströmin päiväkirja keskittyy pitkälti ruotsinkielisen työväenliikkeen piiriin kuuluneiden ystävien ja tovereiden kohtalon arvuutteluun. Forsström seurusteli enimmäkseen Aina ja Julle (Julius) Sundbergin kanssa, koska nämä olivat tuttavapiiristä ainoita, jotka olivat ainakin toistaiseksi vapaana, elossa ja kaupungissa – tosin Juliuskin vangittiin valtauksen jälkeen lyhyeksi ajaksi. Aina nousee tärkeäksi henkilöksi päiväkirjassa, mutta yhteistä seurustelua häiritsivät välillä Juliuksen ja Annan temperamenttiero: Forsströmin mukaan Julius ei ”sietänyt tragiikkaa”, ja hän taas ei kyennyt patoamaan vallankumousseikkailun ja sen surullisten käänteiden herättämiä tunteita, vaan käsitteli niitä puhumalla. Ruotsinkielisen työväenliikkeen ympärille rakentunut ystävä- ja tuttavapiiri oli Forsströmille äärettömän tärkeä. Kotona hän ei viihtynyt tai kokenut saavansa ymmärrystä, koska siellä puhuttiin enimmäkseen ihailevin sanankääntein saksalaisista.³⁴

32 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 17.4.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

33 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 18.5.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

34 ”...här hemma vantrivs jag fruktansvärt i de ägnas sällskap, där jag finner alls ingen förståelse, alls ingen möjlighet att byta ut tankar – de talar mest bara i beundrande ordalag om tysken – jag längtar ständigt till människor, som skulle känna med och förstå.” Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 21.4.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

Päiväkirjassaan Forsström luetteli tuttavvia, joiden kohtalo oli auki tai olinpaikka oli epäselvä, tai joiden tilanteesta oli saatu selkoa.³⁵ Moni luetelluista menehtyi sodan jälkiselvittelyissä. Touko-kuun alussa hän kertoi keskustelleensa Ernst Nyströmin kanssa, että sellaisia, jotka olivat saaneet vielä olla vapaana ja rauhassa, oli enää vähän, kun kaikki ystävät (kamrater) samasta viiteryhmästä olivat jo ”enemmän tai vähemmän kiinniotettuja (fast)”, jos eivät ole karanneet tai kadonneet.³⁶ Koskettavin tarina on Forsströmin kertomus Grönmarkin veljeksistä. Forsström meni poikien kotiin kysymään heidän kohtaloaan tavaten sieltä epätietoisuudesta ja surusta musertuneen äidin. Forsström kirjoitti toivovansa, että

kaikki ne, jotka nyt juhlivat laillisuuden voittoa ja virnuilevat punaisten häviölle voisivat pistäytyä tällaiseen köyhään työläiskotiin, josta vallankumoustaistelu on vaatinut uhrin, ja kuulla sellaisia sanoja kuin minä kuulin tänään, yksinkertaisia ja typeriäkin, mutta sellaisia, jotka osoittivat vankan luottamuksen taistelun oikeudenmukaisuuteen. Ehkä he sen jälkeen arvioisivat vallankumouksen muuksikin kuin huligaanien, ryöstäjien ja murhaajien esiintymiseksi.³⁷

Kyynelissä työläisäiti pyysi Forsströmiä mukaansa parihuoneelle poikiaan etsimään.³⁸ Anna kuitenkin säästyi tältä vierailulta Koleraparakille, kun Grönmarkin pojat löytyivät Suomenlinnan vankien joukosta. Äiti itki poikien nälkiintymistä leirillä

35 Hän mainitsee muun muassa nimet Hjalmar Forsström, Julius Sundberg, Grönmark pojarna, flickorna Niemi bror, Alfred Lindroos, Axel Åhlström, Lindberg, Gunnar Mörn, Janne Ojala, Helge Köhler, Karl Wiik, Karl Henriksson, August ja Bertha Forsman, Osvald Fager, Kortman, Peter Antonow, Gubben Hedberg, Theodor Wennström, Aina Pettersson, Uno Wistbacka, Allan Wallenius, William Lundberg ja Axel Åhlström. Ks. mm. merkinnät 21.4.1918, 5.5.1918, 13.5.1918, 14.5.1918.

36 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 5.5.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

37 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 21.4.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

38 Ibid.

jos mahdollista vielä enemmän kuin heidän mahdollista kuolemaansa.³⁹ Veljeksistä vanhempi, Martin, menehtyi sairauteen heinäkuussa vankileirillä.⁴⁰ Eräs toinen Forsströmiä syvästi koskettanut kohtalo oli Georg Johanssonin itsemurha.⁴¹ Häntä loukasi *Dagens Pressenin* tapa kirjoittaa tapauksesta otsikolla ”Hän, joka on tuominut itsensä” (en som dömt sig själv) – hän sanoi, etteivät omahyväiset lehtimiehet voineet koskaan ymmärtää sen kärsimyksen syvyyttä, jonka vallankumous pakotettuine valintoineen monille oli aiheuttanut, eivätkä voineet tavoittaa niiden kokemusta, ”jotka emme koskaan toivoneet vallankumouksen syttymistä, mutta jotka aikaisempien sitoumustemme tähden osittain vedettiin mukaan.” Ehkä oman yksillöllisen käsityksen tukahduttaminen solidaarisuudentunteen vuoksi oli sokeutta tai heikkoutta, Forsström totesi, mutta:

olipa se synti tai ei, sen tiedän varmuudella: me olimme suurempia heikkoudessamme ja kärsimyksessämme kuin typerä tekopyhyys, joka nyt riemuitsee kohtalostamme ja joka ei ole koskaan tuntenut siihen valintaan liittyvää ahdistusta, jossa oli petettävä joko oma itsensä tai toverinsa taistelussa, jossa elämä ja kuolema laitettiin yhden kortin varaan.⁴²

Kiinnostavalla tavalla velvollisuudentuntoa pohditaan Anna Forsströmin viiteryhmän suomenkielisen vastineen, Helsingin sosialidemokraattisen Nuorisoseuran 20-vuotisalbumissa heti sodan jälkeen julkaistussa tekstissä. Siinä pasifistiksi itseään kutsuma kirjoittaja kuvaa henkistä kamppailuaan Helsingin valtauspäivänä tavatessaan taisteluun jo tappion aavistus kasvoillaan

39 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 23.4.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

40 Sekatyömies Grönmark Martin Harald, s. 1895, kuollut sairauteen vankileirillä 21.7.1918. Sotasurmatietokanta, vesta.narc.fi.

41 Georg Viktor Johansson, maalari, sd. kansanedustaja 1908–09, 1917–18. Itsemurha 9.5.1918. Sotasurmatietokanta, vesta.narc.fi.

42 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 12.5.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

kulkevia punakaartilaisia. Hän tapaa nuorisoseuran kahvilassa, lämpimien ja onnellisten muistojen paikassa, toverinsa, naisen, joka päättää lähteä puolustamaan kaupunkia jo toivottomalta näyttävässä tilanteessa. Nainen on puhunut aseistautumista vastaan, ja ”nyt kuitenkin hän tarttuu aseisiin ja lähtee muiden mukaan.” Vaikka kirjoittaja itse ei aseellista taistelua hyväksykään, hän ihailee naisen ratkaisua, ja kokee itsensä nöyryytetyksi pelkuriksi.⁴³ Kertoja tuntee pettäneensä oman yhteisönsä hädän hetkellä.

Forsström pohdiskeli päiväkirjassaan myös valkoista terroria. Toukokuun puolivälissä hän kirjoitti, että kukaan ei odottanutkaan porvareilta lempeyttä, mutta nyt meneillään olevat toimet olivat kauheampia kuin olisi voinut kuvitella. ”Luulisi heidän jo ensimmäisenä päivänä saaneen kostonhalunsa tyydytetyksi”, pohti Forsström. Punaista terroria Forsström analysoi siten, että kaartin huonoimmat elementit, jotka olivat syyllistyneet epämiellyttäviin väkivallantekoihin, eivät koskaan olleet ymmärtäneet vallankumouksen ideaa, eivätkä he ansainneet tulla kutsutuksi sosiaalidemokraateiksi. Porvarilehdet huusivat nyt kostoa, ja vallitseva terrori vain syvensi kuilua yhteiskuntaluokkien välillä, herätti kostonhimoa, piti luokkatunteen elossa ja hyödytti radikaaleimpia aineksia.⁴⁴ Porvarilehtien yksipuoliseen uutisointiin kyllästynyt Forsström iloitsikin suuresti, kun *Suomen Sosialidemokraatti* 7.5. ensimmäisen kerran ilmestyi kirjoittaen ”ensimmäiset viisaat sanat yli kolmeen kuukauteen.” Hän kuvasi passiivisina pysyneiden sosiaalidemokraattien toimittamaa lehteä ajatusmaailmaltaan omansa kaltaiseksi, vaikka itse velvollisuudentunnosta olikin mennyt mukaan vallankumouksellisten toimiin.⁴⁵

43 Kyösti K-vi: Huhtikuun ilta. Helsingin sos.-dem. Nuorisoseuran 20-vuotisalbumi. Helsingin sos.-dem. Nuorisoseura, Helsinki 1919, s. 103–107.

44 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 14.5.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

45 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 7.5.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

Hitaat ovat herrojen kiireet – Katajanokan vankilassa

Ystäväni!

Tietenkin tällaisella elämällä ei voi olla suurta arvoa itsessään, puuttuuhan siitä miltei kaikki, mikä voi tuottaa ihmiselle iloa, onnea ja elämänhalua, tai annetaan sitä niin pienessä määrin, että siitäkin ennemmin voisi syntyä tuskaa ja kärsimystä, herättäessään mieleen vain kaipausta vapaaseen elämään kaikkine rikkauksineen. Vaan niin köyhä kuin tämä elämä sellaisena onkin ei kuitenkaan ole mahdotonta antaa sille arvoa ja sisällystä siihen katsoen että sillä voi olla suurta merkitystä tulevaisuudelle, sekä kokemuksena katsottuna, että myöskin siinä suhteessa, että täälläkin on mahdollista käyttää aikaansa hyvin itsekehitykseensä nähden.

Voinhan sitä paitsi omasta puolestani toiseltakin puolen kääntää kirouksen siunaukseksi tässä asiassa. Sinä tiedät, miten minä kauan aikaa olen ollut henkisesti ja ruumiillisesti väsynyt. ... Enemmän kuin koskaan ennen olen viime aikoina toivonut lepoa ja rauhaa. Ja nyt vihdoinkin saan sitä nauttia – vankilassa!⁴⁶

Huhti- ja toukokuun aikana Forsström oli pohtinut moneen kertaan, mitä hänelle sodan jälkiselvittelyissä tulisi käymään. Lopulta hän taipui odottamaan todennäköistä vangitsemistaan melko tyynenä. Anna Forsström pidätettiin kotonaan Abrahaminkadulla 21. toukokuuta 1918 puoli kymmenen aikaan illalla ja vietiin ensin kenraalikuvernöörin taloon Vuorimiehenkatu yhteen. Kolmen päivän kuluttua hänet siirrettiin Katajanokan vankilaan, missä hän pian sai sellitoverikseen *Työmiehen* toimituksessa harjoittelijana työskennelleen runoilija Lyyli Erosen.⁴⁷ Anna Forsström oli lopulta vangittuna vajaat puoli vuotta.

46 Anna Forsströmin Helsingin Lääninvankilassa 5.7.1918 kirjoittamasta kirjeestä. Kirjoitettu suomeksi.

47 Merkintä 18.7.1918. *Diverse anteckningar*. Sininen vankeusaikana kirjoitettu vihko. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA. Työväenrunoilija Lyyli Eronen teki sodan jälkeen uransa toimittajana ja kansalaisjärjestöaktiivina.

Anna kirjoitti kuulumisiaan ”karhuäidille” ”hotelli Läänin-vankilasta”⁴⁸ etenkin alkuvaiheessa hyvin rauhalliseen sävyyn – ei tosin ole varmuutta, lähettikö hän kaikkia kirjeitä. Olot olivat siedettävät – Katajanokan vankilaan hän kuvasi yhdeksi parhaista paikoista, joissa poliittisia tutkintavankeja pidettiin. ”Jospa vain kaikki poliittiset vangit olisivat samanlaisissa oloissa kuin me. Silloin ei tarvitsi niin paljon kuin nyt epäillä ’länsimaisen kulttuurin’ olemassaoloa”, hän totesi. Forsström kuvasi terveytensä jopa kohentuneen vankilassaoloaikana johtuen sekä siedettävästä vankilaruoasta (silakkaa, jauhovelliä, ohuita leipäviipaleita ja joskus hernekeittoa) että ulkopuolelta tulevasta ruoasta, jota naiset jakoivat keskenään. Forsströmin äitikin toi tyttärelleen jälkimmäisen mukaan jopa liikaa vähistä ruoista, joita vaikeana elintarvikeaikana oli saatavilla. Vankilassaoloaan Forsström vertasi nuorempana kokemaansa sairaalajaksoon. Hän sanoi päivien kuluvan mukavasti, jos ei ajatellut vapautta, vaan kuvitteli vapaaehtoisesti hakeutuneensa ”kolmannen luokan lepokotiin”. Päivä-rutiineihin kuului muun muassa veden kantamista ja siivoamista, puoli tuntia kävelyä pihalla aamupäivisin, seurustelua, lukemista, opiskelua ja voimistelua. Heräämisestä ja nukkumaanmenosta ilmoitettiin signaalilla. Kevätaikaa runsaamman ravinnon lisäksi Forsström kertoi saavansa myös enemmän unta, koska hän tiukan päivärytmin vuoksi nukkui yhdeksästä kymmeneen tuntia yössä.⁴⁹ Äidilleen Forsström ei tosin maininnut ihan kaikkea; ruoka ei aina ollut yhtä erinomaista, vaan välillä tarjolla oli ollut muun muassa pilaantunutta lihaa. Myös espanjantauti riehui vankilassa kesäkuukausina.⁵⁰

48 Anna Forsströmin kirje äidilleen 9.6.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

49 Anna Forsströmin kirje äidilleen 26.5.1918, 16.6.1918, 9.6.1918, terveydentilasta ym. myös 14.7.1918, 21.7.1918; ruokaoloista myös muistutettiinpanomerkintä 18.7.1918. Sininen vankeusaikana kirjoitettu vihko. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

50 Merkintä 18.7.1918. Diverse anteckningar. Sininen vankeusaikana kirjoitettu vihko. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

Useassa äidilleen kirjoittamassaan kirjeessä hän kuvasi mukavaa sellitoveriaan Lyyliä, jonka kanssa hän muun muassa harjoitteli suomen kieltä. Kiinnostavaa vankilaelämän kuvauksessa on tavat, joilla naiset kuluttivat aikaansa. He lauloivat, lukivat ja opiskelivat; vihossa on laulunsanoja, ruokareseptejä, suomen, ranskan, saksan ja latinan kielen harjoituksia, Lyyli Erosen vankilassa kirjoittamia runoja, raamatunlauseita ja sananlaskuja, luetujen kirjojen nimiä. Naiset kirjasivat ylös lapsuudessaan oppimiansa lauluja (”Min sångrepertoar, från barnsben inhämtad, här genomsjungen under väntans tiden”) ja ”rouva Ida Häyrisen antamia” suklaapuddinki- ja voileipälaatikkoreseptejä, surivat kauniin kesän menettämistä ja vankilaruoan yksipuolisuutta.⁵¹ Vankilavihosta saa välähdyksen nuorten, juuri aikuisiksi varttuneiden Annan ja Lyylin elämästä, joka äkkiä oli saanut synkemmän ja vakavamman puolen. Lyyli Erosen lisäksi päiväkirjassa mainittuja poliittisin perustein vangittuja vankilatovereita olivat muun muassa vanhempaan ikäluokkaan kuuluneet Fiina Pietikäinen ja Hulda Salmi sekä mainittu punaisten punaisen ristin sairaanhoitajattarena toiminut rouva Ida Häyrisen, joka ei Forsströmin mukaan edes tiennyt, kuka ”sellainen herra kuin Oskari Tokoi oli.”⁵²

Heinäkuussa ja etenkin syksyn lähetessä myös äidille kirjoitettujen kirjeiden sävy alkoi käydä jo hieman haikeammaksi. Vapaus tuntui vain pysyvän yhtä kaukana, eikä Forsströmiä oltu edes kuulusteltu koko vankilassaoloaikana. Epätietoisuus alkoi vaivata. Forsström kuvasi suureksi haaskaukseksi sitä, että työikäisiä ja -kykyisiä ihmisiä istutettiin vankilassa odottamassa kuulusteluja. Naiset alkoivat myös kaivata vaihtelua samanlaisina toistuviin päiviinsä.⁵³

51 Sininen vankeusaikana kirjoitettu vihko. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

52 Merkintä 5.9.1918. Diverse anteckningar. Sininen vankeusaikana kirjoitettu vihko. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

53 Anna Forsströmin kirje äidilleen 14.7., 21.7.1918, 8.9.1918; Päiväkirjamerkintä 5.9.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin

Syyskuussa (14.9.1918) Forsström sai vihdoin tuomionsa, ja se oli hänelle ankaruudessaan yllätys: neljä vuotta kuritushuonetta ja kansalaisoikeuksien menetys kuudeksi vuodeksi yllytyksestä ja avunannosta valtiopetokseen. Tämän tiedon saatuaan hän ei sanojensa mukaan nukkunut. Äidille kirjoitettu (lähettämätön) kirje on surullinen ja anteeksipyytävä. Forsström on surullinen äitinsä puolesta, joka vanhoilla päivillään sai nyt tuntea huolta ja tuskaa tyttärensä puolesta. Hän kuitenkin sanoi, ettei äidin tarvinnut häntä hävetä, koska hän ei ollut tehnyt mitään rikollista tai väärää, ainoastaan toiminut niin kuin koki oikeaksi: ”Olen vain päätenyt uhriksi monien muiden tuhansien lailla ihmisten taisteluissa oikeudesta ja vallasta.” Hän kiitti äitiään siitä, että tämä oli joka sunnuntai uskollisesti odottanut tuntikausia viiden minuutin juttutuokion vuoksi ja kantanut tyttärelleen ruokaa, kun itse oli saanut olla nälkäinen. Näyttää siltä, kuin Forsström olisi tähän kirjeeseensä purkanut kaikki surunsa, tuskansa ja huolensa äidin tunteiden välityksellä – hän ei halunnut surra omasta puolestaan, hän halusi uskoa, kun hän sanoi kuuluvansa niihin, ”jotka tulevat toimeen vähän joka paikassa”. Tahdonlujuus, jota hän oli koko kevään yrittänyt kehittää, tuli nyt tarpeeseen.⁵⁴ Anna myös tuntui aavistavan, että asia ei tulisi jäämään tähän, vaan helpotusta tai armahdus olisi vielä luvassa, kuten sitten lopulta olikin – Anna palasi kotiin kahdeksas marraskuuta, jolloin hän kirjoitti kotona odottaneeseen päiväkirjaansa: ”Kauan kaivattu vapaus, kuinka vähän iloa voit minulle lopulta lahjoittaa. Sydämeni täyttyy surusta.”⁵⁵

kokoelma, kansio 40, KA.

54 Anna Forsströmin kirje(konsepti) äidilleen 16.9.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

55 ”Efterlångtade frihet, hur föga av glädje du dock kan skänka mig. Mitt hjärta förtäres av ve”. Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 8.11.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

Yleinen ja yksityinen sodassa ja vallankumouksessa

Anna Forsström on hyvä esimerkki henkilöstä, joka on myöhemmin hänestä luotua, ehkä kanonisoituakin kuvaa monipuolisempi – kuten jokainen ihminen luonnollisesti on. Tässä artikkelissa lyhyesti luodatussa päiväkirjassa tapaamme Anna Forsströmin, joka ei vielä ollut K. H. Wiikin vaimo tai arkistotyön pioneeri, vaan nuori nainen, joka joutui pohtimaan paitsi omaan kasvuun ja psyykeen liittyviä asioita myös kysymyksiä oikeasta ja väärästä, velvollisuudesta ja solidaarisuudesta. Tutkijan on vaikea irrottautua omista ennakkokäsityksistään ja lähestyä tutkimuskohdettaan ilman ”tietoa” tulevista tapahtumista, tässä tapauksessa sodan lopputuloksesta, rankaisutoimista, työväenliikkeen jakautumisesta tai Forsströmin tulevista elämänvaiheista. Forsströmin päiväkirjassa keskeistä on juuri epävarmuus ja epätietoisuus, pelko ja siihen kytkeytyvä toivo, joka pitää ihmisen järjissään: jospa pahat aavistukset eivät toteutuisikaan.

Forsströmin tekee kiinnostavaksi myös hänen pohdintansa omasta positioistaan vallankumouksessa. Ei voida väittää, että hän pyrki ottamaan etäisyyttä vallankumoukseen vasta tajuttuaan punaisten hävinneen. Hän oli koko ajan väkivallankäyttöä ja vallankaappausta vastaan, mutta hänellä oli myös vahva velvollisuuden- ja yhteenkuuluvaisuudentunto lähintä ystävä- ja tuttavapiiriään kohtaan. Hän puhuu paljon valinnan vaikeudesta ja sen raastavuudesta, mutta ei kyseenalaista päätöstään missään vaiheessa. Oma viiteryhmä pakotti tai työnsi hänet tilanteeseen, jota hän ei voinut täysin hyväksyä, kun hän otti vastaan jälkikäteen ehkä vähäpätöiseltä vaikuttaneen tehtävän punaisessa hallinnossa kansakoulujohtokunnan jäsenenä ja opettajana.

Rangaistuksen ankaruuteen vaikutti varmasti se, että juuri kansakoulun välityksellä tapahtuva toiminta koettiin erityisen vaaralliseksi, koska se oli tulevaisuuden ikäluokkiin vaikuttamista. Anna Forsström oli koulutuksensa ja sivistysihanteensa kautta osa sivistyneistöä, joka katsoi työväestöä ulkopuolelta, vaikka kuuluikin itse mainittuun ryhmään. Hän puhui työläisistä ja työmiehistä kuten kasvattaja kuvaten heitä välillä lapselliseksi,

mutta vilpittömiksi; tietämättömiksi, mutta aatteelle uskollisiksi. Hän uskoi sivistyksen ja koulutuksen voimaan ja muutokseen uudistusten avulla. Vaikka sodan tapahtumat, jälkiselvittelyt ja vankeusrangaistus olivat masentavia, usko itsekasvatuksen voimaan ei silti kuollut, vaan esimerkiksi vankila-ajan Forsström käytti pitkälti opiskeluun pyrkien hyödyntämään ajan paitsi lepäämiseen myös uuden oppimiseen.

Kuten etenkin naisten päiväkirjoissa, tässäkin omien tunteiden ja oman kehityksen arviointi (*journal intime*) on keskeisellä sijalla, ja ulkomaailmaa peilataan omiin kokemuksiin. Suurten ”päästösten” tai ajautumisen lisäksi kiinnostavaa päiväkirjassa on pienemmät rajanvedot yksityisen ja yleisen välillä. Forsström pohti haluaan kehittää itseään kodin suojissa menemättä mukaan maailman myrskyihin, vaikka ”rauhallinen kotielämä keskellä roihuavaa vallankumousta ja sisällissotaa” tuntuikin vääraltä ja itsekkäältä.⁵⁶ Hän tunsi syyllisyyttä myös elämänhalustaan. Maa-liskuun lopussa hän kertoi eläytyneensä ajan tapahtumiin niin vahvasti ja henkilökohtaisesti, että välillä hän oli tuntenut pikemmin kärsivänsä kuin elävänsä. Tästä huolimatta – tai juuri tästä syystä – hän kuitenkin sanoi tuntevansa enemmän elämännälkää kuin koskaan. Tämä taas tuntui rikolliselta silloin, kun monen elämä (henki) ja onni oli asetettu vaakalaudalle. Hän kuitenkin uskoi, että elämännälkä ei ollut heikkoutta, vaan myönteinen tunne.⁵⁷

Päiväkirjan sävy muuttui kuitenkin surumielisemmäksi vankeusrangaistuksen jälkeen.⁵⁸ Tähän saattoi vaikuttaa paitsi vankeuskokemus, myös tyhjyyden tunne arkeen paluun jälkeen. Naisten keskuuteen oli vankilassa muodostunut tiivis yhteisö, ja elämää oli puolisen vuotta määrittänyt tarkat rutiinit. Nyt oli tehtävä valintoja tulevaisuuden suhteen ja kohdattava esimerkiksi

56 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 11.3.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

57 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 31.3.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

58 Ks. esim. Forsströmin päiväkirjamerkinnät Orivedeltä 1919. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

rakastettuun liittyvät voimakkaat ja epävarmat tunteet. Myös suru vankilaan jääneiden ystävien puolesta oli suuri.⁵⁹

Anna Forsströmin vuosi päättyi ristiritaisissa tunnelmissa. Hän itse oli vapaa, monet muut eivät. Hän oli taloudellisista syistä tehnyt ratkaisun lähteä uuden vuoden jälkeen Orivedelle yksityisopettajaksi, koska hän ei ollut löytänyt elantoa Helsingistä.⁶⁰ Sekavia tunteita kuvaa hyvin hänen jouluna vankilassa oleville ystävilleen lähettämä (suomenkielinen) kirje:

Hyvät Toverit!

On joulupäivä ja ikävä ja synkkä niin kuin joulupäivänä on tapana olla. Vaan tiedänhän minä paikkoja missä lienee vielä paljon ikävämpi ja synkempi. Olen muistanut teitä erittäinkin näinä viime päivinä kun jouluku on ollut odotettavissa ja ihmiset ovat hääranneet ja puuhanneet niin kuin joulunaikoina ainakin. On kumma nähdä kuinka elämä kaiken sen jälkeen mikä on tapahtunut kuitenkin käy tavallista tahtiansa, vaan onhan myöskin se tavallaan todistuksena elämän voittorikkaasta voimasta. Ja kuitenkin on totta että tämä on ollut synkän surun jouluku sekä monelle tässä vapaudessa että niillä, jotka vielä ikävöiden ja kaipaen vapautta odottavat.⁶¹

59 Esim. kirjeet Hulda Salmelle. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

60 Kirje Hulda Salmelle 2.12.1918; päiväkirjamerkinnät Orivedellä 1919. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

61 Anna Forsström rouva Anni Savolaiselle Helsingin lääninvankilaan 25.12.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

K. H. Wiikin kokoelma

Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923

Valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuksien arkisto

Forsström Anna Elisabeth, VRYO 24040

Painetut lähteet

Helsingin sos.-dem. Nuorisoseuran 20-vuotisalbumi. Helsingin sos.-dem. Nuorisoseura, Helsinki 1919.

Karl. H. Wiiks Dagbok från storstrejken till upproret 1917–1918 utgiven av Sven Lindman. Meddelanden från stiftelsen för Åbo Akademi forskningsinstitut, Turku 1978.

Kirjallisuus

Jokinen, Eeva (2004): Päiväkirjat tiedon lajina. Teoksessa Marianne Liljeström (toim.), *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Vastapaino, Tampere.

Keskinen, Lauri (2011): *Seura tekee kaltaisekseen. Poliittinen sosialisatio varsinaisuomalaisissa työväenurheiluseuroissa vuosisadan vaihteesta 1920-luvun alkuun*. Turun yliopisto, Turku.

Lejeune, Philippe (2009): *On Diary*. Edited by Jeremy D. Popkin & Julie Rak. University of Hawai'i Press, Honolulu.

Lähtenmäki, Maria (1999): *Jätkäjäkäreitä ja parakkipiikoja*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Lähtenmäki, Maria (2000): *Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa*. Sosialidemokraattiset Naiset, Helsinki.

Vatka, Miia (2005): *Suomalaisten salatut elämät. Päiväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Verkkolähteet

Anna Wiik tuli takaisin taloon, http://www.tyovaenperinne.fi/tyovaentutkimus/2004/Tk_annawiik.html.

Hentilä, Marjaliisa: Anna Wiik – työväen muistiorganisaatioiden äiti. Naisten ääni (Suomi 100 -sivusto), <http://www.naistenaani.fi/anna-wiik-tyovaen-muistiorganisaatioiden-aiti/>.

Suomen sotasurmat 1914–1922. Vuosina 1914-22 sotaoloissa surmansa saaneiden nimitiedosto, <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>.

Turski Tyyne muurinmurtajana

Jostain merkillisestä kohtalon oikusta olen joutunut olemaan eräänlainen muurinmurtaja. Olen nimittäin joutunut monta kertaa elämässäni olemaan ensimmäinen nainen sillä tai tällä paikalla puhumattakaan siitä, että olen monesti joutunut olemaan ainoa nainen [...] Mutta olen joutunut monesti olemaan sellaisella paikalla, joka tavanomaisesti on ollut miehen paikka, ja siitä on aiheutunut monenlaisia kommelluksia. Ensi aikoina ministerinä ollessani, sain totutella kuulemaan, miten minua nimitettiin herra ministeriksi!¹

Nykyisin olisi kai korrektimpaa puhua lasikatoista ja niiden rikkomisesta, mutta ehkä kielikuva muurinmurtajasta on tässä paremmin paikallaan, kun Tyyne Leivo-Larsson sitä itsekin käytti henkilökuvia ja impressioita tarjoilevassa muistelmakirjassaan *Elämässä tapaa ja tapahtuu* (1970).

Leivo-Larsson ei ollut ensimmäinen naisministeri Suomen hallituksissa, vaan ”vasta” kolmas (jos punaisten kansanvaltuuskunnan Hanna Karhinen ja Hilja Pärssinen jätetään pois lasikuista). Mutta siinä missä edeltäjänsä Miina Sillanpää palveli vuoden päivät Väinö Tannerin vähemmistöhallituksessa (1926–1927) ja Hertta Kuusinen yhdeksän jämäviikkoa kolmen suuren koalitiossa ennen kesän 1948 eduskuntavaaleja, Tyynelle kertyi ministeripäiviä yhteensä 1 842 viidessä eri hallituksessa vuosina 1948–1958. Se on yhä 12. eniten kaikista naisministereistä,² vaikka hänen aikaansa ei voi rinnastaa 1980-luvun jälkeisiin olosuhteisiin sen enempää sukupuolten tasa-arvon kuin hallitusten pitkäikäisyyden näkökulmasta.

Sosiaalidemokraattisella puolue- ja ryhmätoverilla Emil Skogilla oli siten perusteensa, kun hän 1970-luvulla katsoi Leivo-

Larssonin olevan ”aikakautemme huomattavimpia naispolitiikkoja”.³ Arvio ei perustunut pelkkään tienraivaajan rooliin, vaan myös siihen, miten saavutetuissa asemissa toimittiin ja mitä saatiin aikaan. Tyynen yhteiskunnallinen kontaktiverkosto oli kasvanut jo 1930-luvulla ja edelleen sotavuosina laajaksi yli puoluerajojen, ja Maria Lähteenmäki onkin verrannut häntä Miina Sillanpäähän ”nimenomaan yhteistyöstään muiden naisjärjestöaktiivien kanssa”.⁴

Aikalaismuistelijoiden luonnehdinnat ovat koko lailla yhtäpitäviä: älykäs, nopea ja terävä suustaan, mutta myös määrätietoinen ja ylpeä, itsekeskeinen vaan ei vailla itseironiaa ja huumorintajua. Käyköön Olavi Lindblomin kiteytys yhteen vetävästä kuvaavasta esimerkistä: ”Naisliikkeen jyrä Tyyne Leivo-Larsson oli tunnetusti turski tyttö, niin ministerinä kuin sittemmin Osloon suurlähettiläänäkin.” Ralf Fribergin sanoin hän oli ”sosialidemokraattinen rautarouva”.⁵

Pekka Martin avautui muistelmissaan, kuinka hänellä synkasi Leivottaren kanssa poikkeuksellisen hyvin. Toisaalta, vaikka Tyyne oli ”tavattoman viehättävä, naisenakin”, ei tätä tohtinut kutsua kaunottareksi – ”ei voi, vaikka kuinka liioittelisi”.⁶ Naispolitiikkoihin on kohdistunut ja kohdistuu yhä ulkonäköpaineita, kuin myös epäasiallista kommentointia, mutta Leivo-Larsson on yltänyt tälläkin saralla omaan legendaariseen luokkaansa. ”Hänen olemukseensa ei liittynyt klassista kauneutta”, Friberg on muotoillut diplomaattisesti sen, mikä esimerkiksi ulkoasiainhallinnon puheissa kulki selän takana loukkaavalla lempinimellä ”Miss Suomi”.⁷

Leivo-Larsson ei ollut vain miehisen katseen kohteena, vaan politiikan eturiviin pyrkivät naiset osasivat sisarellisen solidaarisuuden lisäksi olla toisilleen myös myrkyllisen mustasukkaisia. ”Miesmäiset, sukupuoltaan mahdollisimman vähän esiintuovat naiset saivat helpommin mieskollegojen hyväksynnän”, Kalevi Kalemaa arvioi elämäkerrassaan tyylikkäästä Sylvi-Kyllikki Kilvestä, joka puolestaan kommentoi päiväkirjaansa: ”Tyyne Leivo-Larssonilla on kyllä komea vartalo, mutta tavattoman rumat ja miesmäiset kasvat.”⁸

Onko silmän myötäisestä ulkonäöstä tai eroottisesta aurasta naisen poliittiselle uralle etua, aukenevatko vallan salit tällöin helpommin, vai syökö kauneus uskottavuutta sisällölliseltä asiaosaamiselta, se lienee ratkaisematon kysymys. Tapauskohtaisia esimerkkejä löytynee molempiin suuntiin, joten ehkä yleistämättä paras. Leivo-Larsson itse taisi kuitenkin olla sitä mieltä, että suloisille naisille riitti paremmin nostetta.⁹

Tässä artikkelissa jätetään ulkoinen olemus vähemmälle ja paneudutaan Leivo-Larssonin monipuolisen uran pariin kohtaan, joita voi kutsua muurien tai sukupuoliroolien murtamiseksi miesvaltaisen hierarkian huipulla. Sodanjälkeisessä Suomessa herrat olivat tottuneet kosteaan johtamiskulttuuriin ravintoloiden kabineteissa. Kansaneläkelaitoksessakin holtittomaksi yltyneen menon katkaisi vasta tarpeeksi päättäväinen nainen sosiaaliministerin paikalta. Mieleen rinnastuu hallituksen ainoaksi mieheksi kehitetty Marjatta Väänänen, tai kriittisemmin ”Viikate-Väänänen”, joka 1970-luvun kulttuuriministerinä rohkeni panna rajaa ajan taistolaishengelle.¹⁰

Toisen tapauksen tarjoaa Leivo-Larssonin määrätietoinen pyrky ja pääsy Suomen ulkoasiainhallinnon ensimmäiseksi naispuoliseksi suurlähettilääksi vuonna 1958. Sitä edelsi nimitys yhtä lailla urauurtavasti pääministerin sijaiseksi. Kaiken kaikkiaan Tyynen toiminta ja ”tienraivaus” herättivät huomiota ja kommentointia, joiden kautta hahmottuu ajan poliittinen sukupuolijärjestelmä.

Kansaneläkelaitoksen siivous

Kansaneläkelaitoksen pääjohtaja E. E. Louhion ja johtajien K. H. Hillilän ja A. Aaltosen kanssa käytyjen neuvottelujen jälkeen valtioneuvosto on peruuttanut heille annetut määräykset sanottuihin toimiin kuluvan lokakuun 16 päivästä lukien. Uudeksi hallituksen puheenjohtajaksi on määrätty valtiovarainministeri V. J. Sukselainen ja uusiksi hallituksen jäseniksi eronneiden tilalle ministeri Aku Sumu ja hallintoneuvos Jussi Haltia sanotusta päivästä lukien.

Virallinen ilmoitus lokakuun 15. päivän sanomalehdissä vuonna 1954 jätti paljon kysymyksiä auki, mutta otsikot kertoivat jotain dramaattista tapahtuneen. *Helsingin Sanomat* esimerkiksi kirjoitti ”vallankumouksesta” ja ”puhdistuksesta” kansaneläkelaitoksessa. Henkilövaihdoksille ei ilmoitettu perusteluja, eikä niitä saatu erotetulta pääjohtajaltakaan. ”Uutinen tuli minulle täytenä yllätyksenä”, Eino E. Louhio tilitti lehden toimittajalle katkeran kuuloisena. Neuvotteluja oli käyty vain palkasta, joka hänen mielestään oli minimalistisen pieni. Nyt irtisanottu johtaja ihmetteli, oliko 17 vuoden työstä Kelassa luvassa edes eläkettä.¹¹

Erotustoimenpiteistä vastannut sosiaaliministeri Tyyne Leivo-Larsson tyrmäsi Louhion väitteet. Hän muisteli, että uudelleenjärjestelyistä oli käyty pitkä keskustelu kansaneläkelaitoksen johdon kanssa jo heinäkuussa. Ja eläkkeestä sovittu vain pari päivää sitten. Eikä uutinen voinut ihan puskasta tulla senkään valossa, että *Uusi Suomi* oli ennakoanut tulevia suurmuutoksia Kelan johdossa etusivullaan. Sosiaaliministeriöstä ei näitä tietoja ollut sen enempää vahvistettu kuin dementoitu.¹²

Mistä oikein oli kysymys? Leivo-Larsson asetti järjestelyt epämääräisesti lähinnä sitä taustaa vasten, että lähtöpässit saaneet johtajat olivat sairastelleet paljon. Aleksi Aaltosen osalta tämä piti parhaiten paikkansa. Pariin kertaan ministerinäkin palvellut SDP:n entinen puoluesihteeri oli 62-vuotias. Häntä oli hoidettu sairaalassa veritulpan johdosta, ja miehen tiedettiin harkinneen eronpyyntöä jo pidemmän aikaa. Ongelmaksi oli noussut se, että lähtö omasta aloitteesta olisi jättänyt Aaltosen tyhjän päälle, kun taas potkut turvasivat hänelle eläkkeen.¹³

Kovat elämäntavat koettelivat kyllä kymmenen vuotta nuorempien Louhion ja Hillilänkin kuntoa. Terveysongelmat taisivat kietoutua alkoholin ympärille – niin kuin suurella osaa Suomen sodanjälkeistä politiikan ja talouden eliittiä. Ja jos raittius olikin osa työväenliikkeen aateperintöä, niin nyt ei tarvittu ”miehiä, jotka eivät osaa ryypätä, vaan miehiä, jotka ovat selväpäisiä vielä kaksinkertaisen tuplagrogin jälkeenkin”.¹⁴ Ajan henkeä kuvaa myös se, että juopotteluun tai siihen liittyvään kestitykseen ja korruptioon ei julkisesti juuri viitattu, vaikka esimerkiksi kan-

saneläkelaitoksen johdon osalta asia varmasti tunnettiin Helsingin pienissä piireissä hyvin.

Etelä-Esplanadilla sijainneesta Kelan pääkonttorista oli puiston toiselle puolelle hotelli Kämpin pöytiin lyhyt matka, jos kohta senkin taittamiseen tarvittiin virka-autoa. Hillilän alkoholin käyttöä oli lokakuussa 1952 ruodittu hallituksen iltakoulussakin. Tällaiset edesottamukset tunnettiin julkisena salaisuutena *Lapin Kansaa* myöten, jonka mukaan asianomaisille oli annettu myös varoituksia ja muistutuksia.¹⁵

Elokuussa 1954 epäkohdat nousivat esiin SDP:n puolue-elimissä. Puoluetoimikunnan puheenjohtaja Emil Skog kysyi, tulevatko suurten valtiollisten laitosten asiat parhaalla tavalla hoide- tuksi, kun niiden johtajat kuluttavat aikansa politiikan parissa. Leivo-Larsson tarttui tilaisuuteen puhumalla kansaneläkelaitoksesta, jonka tilanne oli ”aivan mahdoton”. Johtajat olivat harvoin tavattavissa, ja virkamiehet ratkaisivat toisinaan suuriakin rahallisia sijoituksia, joista johtajat kantoivat tietysti vastuun. Muutamana päivänä myöhemmin Tyyne saikin tehtäväkseen valmistella, mihin toimenpiteisiin olisi ryhdyttävä Kelan johdon uudelleen järjestämiseksi.¹⁶

Kansaneläkelaitoksen historiikki kertoo pelkistetysti, että presidentti J. K. Paasikivi vapautti kolme johtajaa virastaan ”työtehtäviä haittaavan alkoholinkäytön vuoksi”. Kai Häggmanin mukaan ”irtisanotut olivat kaikki pitkän ja kiistattoman ansiokkaan päivätyön tehneitä miehiä”, ja hän maalaa mitään puolustelematta sen ympäristön, jossa nämä olivat sodan jälkeen työskennelleet.

Arkisemmat rutiinit jäivät paljolti osastopäällikköjen pyöritettäväksi, kun johtajat hoitelivat laajoiksi paisuneita yhteiskuntasuhteita. Kansaneläkelaitoksesta oli pääomaköyhässä maassa tullut merkittävä rahoittaja monenlaiseen liiketoimintaan. Johtajat istuivat rahoitusneuvotteluissa, joiden voiteluaineena käytettiin runsaasti hyviä aterioita ja jaloja juomia. Edustustehtäviä lankesi myös lukuisten (valtion)yhhtiöiden, kuten esimerkiksi Imatran Voiman, Outokummun, Veitsiluodon, Typpi ja Oulujoki oy:n hallintoneuvostoihin ja johtokuntiin.¹⁷

Kohtuus karkasi näissä hyvä veli -verkostoissa aivan ilmeisesti Louhion, Hillilän ja Aaltosen käsistä. Olavi Lindblomin lennokkaan muistelman mukaan he tapasivat siirtyä Kämppiin jo aamupäivällä, ja juhlinnan laskut saattoivat lähteä kansaneläkelaitokselta luottoja saaneiden yritysten maksettavaksi. Hallitus kiusaantui ja kansa juorusi, kunnes Leivo-Larsson viimein otti siivotakseen Augiaan tallin. Tällainen puhdistus poikkesi siinä määrin maan tavasta, että eduskunnan kahvilassa keksittiin ja muistettiin siitä joukoittain värikkäitä vitsejä.

Parhaiten on jäänyt elämään juttu Kaarlo Hillilästä, joka erottamis päätöksen hetkellä oli matkoilla, eikä häntä onnistuttu heti informoimaan virallisesti tapahtuneesta. ”Paskamaisesti sitä alkoi tämäkin viikko”, Hillilän kerrotaan kuitanneen, kun hän Kotkan satamassa sai kuulla potkuista palatessaan lastilaivalla pitkältä lomamatkalta. Vitsin rakenne on vanha, ja sitä on ajan mittaan sovellettu monenlaisiin ajankohtaisiin tai historiallisiin tilanteisiin.¹⁸

Kysymyksiä herättää enemmän kiire, jolla erottamiset lopulta runnattiin lävitse. Aikataulun näyttää viime kädessä sanelleen Suomen yleinen poliittinen tilanne. Ruotsalaiselta kansanpuolueelta lainatun pääministerin Ralf Törngrenin vetäältä punamultahallitukselta oli puhti ehtynyt, ja lokakuussa se kulki selvästi kohti loppuaan. Jos kansaneläkelaitoksen asiassa haluttiin päästä ratkaisuun, siinä oli edettävä viivyttelämättä.

Nuija kopahhti pöytään viimeisellä mahdollisella hetkellä, aamupäivällä valtioneuvoston istunnossa, kun puoli viiden aikaan Törngren kävi jo pyytämässä Paasikiveltä hallitukselleen eroa. Viimeisenä virkatyönä ehdittiin nimetä Kelasta erotettujen johtajien tilalle uudet miehet, joista kaiken huipuksi kaksi oli väistyviä ministereitä.

Punamullan pääpuolueet saivat molemmat omansa, kun maa-laisliittolainen valtiovarainministeri V. J. Sukselainen, siviiliviraltaan Yhteiskunnallisen korkeakoulun professori ja rehtori, nimitettiin kansaneläkelaitoksen uudeksi pääjohtajaksi. Sosiaalidemokraateille puolestaan lankesi sopiva loppusijoituspaikka SAK:n puheenjohtajalle Aku Sumulle. Kolmas mies, hallintoneu-

vos Jussi Haltia löytyi korkeimmasta hallinto-oikeudesta, sillä statuuttien mukaan johtajistossa täytyi olla myös yksi juristi.

Ratkaisun hetkellä Sukselainen oli kokousmatkalla Italiassa, mutta asia oli valmiiksi pedattu Maalaisliiton hallitusryhmässä. Ennen Milanoon lähtöään Sukselainen ilmoittautui kirjeitse ”halukkaaksi ottamaan vastaan Kansaneläkelaitoksen pääjohtajan viran”. Ministerikollega Johannes Virolainen oli varmistanut Skogilta, että sosiaalidemokraattien hallitusryhmällä ei olisi mitään tätä vastaan. Miehet sumplivat näin kuvion valmiiksi, vaikka Leivo-Larssonilla oli oma ehdokas katsottuna pääjohtajaksi, jolloin puolueille olisi jäänyt jaettavaksi muut kaksi paikkaa.

Vieno Johannes todisteli, että hänellä oli Tyynen ehdokkaiseen nähden ”iässä 10 vuoden etumatka sekä kansantaloustieteessä ja sosiaalipolitiikassa suurempi muodollinen pätevyys sekä suurempi kokemus johtajatehtävissä ja julkisten asiain hoidossa – omasta mielestäni”. Menettelytavastakin tuli selvät ohjeet:

Jos katsot tältä pohjalta voitavan lähteä liikkeelle, olisin kiitollinen, jos asia hoidettaisiin poissa ollessani, sillä minusta on hirveän kiusallista tarjota itseään, enkä sellaiseen omasta aloitteestani ryhtyisikään.

Kainostelustaan huolimatta Sukselainen piti sopivana olettaa, että ”palkka on laitoksen suuruus huomioon ottaen pienempi kuin Suomen Pankin pääjohtajan palkka mutta suurempi kuin Postisäästöpankin pääjohtajan palkka”, eli ”suunnilleen samalla tasolla kuin tavallisen Suomen Pankin johtokunnan jäsenen saama korvaus”.¹⁹ Leivo-Larsson taipui valmiiksi käärittyyn pakettiin.

Koko diili näytti rumalta jopa 1950-luvun mittapuulla, jolloin tosin viriteltiin jo varhaisia rötösherrajahteja.²⁰ *Uuden Suomen* pääkirjoitus piti kansaneläkelaitoksen tapausta yhtenä räikeimpänä esimerkkinä siitä, kuinka puoluepoliittisin perustein saalis-tettiin virkapaikkoja. *Helsingin Sanomien* mielestä ”työttömiksi” jääneitä tärkeitä ministereitä oli näin ”saatu sijoitetuksi vihreälle

oksalle”. Oli onnetonta, jos kansaan levisi käsitys ennakkotapauksesta, jota käytettäisiin myöhemminkin tarpeen mukaan.²¹

Vailla huomiota ei myöskään mennyt tapahtuman jälkinäytös neljä vuotta myöhemmin. Keskellä yöpakkassyksyn 1958 kuuminta vaihetta uskollisille ystävilleen lojaali Kekkonen nimitti presidentin valtuuksillaan Hillilän takaisin Kelan johtajaksi, vaikka sekä valtioneuvoston että kansaneläkelaitoksen valtuutettujen selvä enemmistö kannatti talon osastopäällikköä Veli P. Saarista. Vain Maalaisliiton viisi ministeriä tuki Hillilää, joka kuitenkin korjasi potin – ”som väntat”, kuten *Hufvudstadsbladet* sen uutisoi.²²

Leivo-Larssonin kerrottiin tihrustaneen itkua, kun kuuli jo kerran pois potkimansa ”juopon” paluusta. Ystävänsä toimittaja Maija-Liisa Heini lohdutteli:

Apropos, sisareni. Ehkä voimme yhdessä hieman hymyillä toisella suupielellämme sille tosiasialle, että Hillilä jälleen istuu Kansaneläkelaitoksessa. On suurenmoista kun muutamat ihmiset voivat siinä määrin hävittää itsestään itsekunnioituksensa rippeetkin. Kuuskoski väitti minulle äskettäin, että H. on ollut raivoraitis kaksi vuotta, minkä jälkeen minä suunnistin lähimpään kapakkaan ja otin ryypyn, koska on hetkiä ihmiselämässä, jolloin naiseläjäkin tarvitsee lihalleen vahvistusta.²³

Teräväkielinen maailmanmatkaaja

Kansaneläkelaitoksen johdon puhdistus jäi hallituskriisin varjoon niin, että esimerkiksi presidentti Paasikivi ei merkinnyt siitä mitään päiväkirjaansa. Sen sijaan hän tuskitteli SDP:n edustajille, kuinka Suomi tuli maailman silmissä naurunalaiseksi alituisten hallituspuoliensa kautta. ”Meidän asemassamme meillä ei olisi sellaiseen peliin varaa.” Sosiaalidemokraattien ja Maalaisliiton tulisi yhdessä ottaa johtaakseen ja hoitaakseen asioiden kulkua eduskunnassa, joka kuusine puolueineen oli aivan hajanainen.

”Kansa on sellaista”, tokaisi siihen sosiaalidemokraattien delegaatioon kuulunut Leivo-Larsson, mutta sai Paasikiveltä saman tien takaisin: ”Kansanedustajien pitäisi osata ymmärtää asioita paremmin kuin jokaisen Matin ja Mikon. Muuten me menemme turmioon.”²⁴ Maija ei tuohon litaniaan mahtunut. Yhtä vähän Juho Kusti innostui, kun Tyyneä tyrkytettiin toiseksi varapuo-
lustusministeriksi. Presidentti hylkäsi armotta esityksen, jonka puolustusministeri Skog oli jo hyväksyttänyt valtioneuvoston iltakoulussa.²⁵

Läheltä siis piti, että Elisabeth Rehn olisi saanut edelläkävijän jo 1950-luvulla ja Leivo-Larssonista olisi tullut naisten muurinmurtaja myös puolustusvoimien suuntaan. Kun myös presidenttiedokkaana, joksi SDP:stä lohjennut sosiaalidemokraattinen oppositio häntä turhaan kosiskeli vuoden 1962 noottivaaleihin.²⁶

Leivo-Larsson ei arkaillut suunsa avaamista sen enempää puolueensa²⁷ kuin maan mahtimiesten seurassa. Siitä saatiin näyte myös syksyllä 1955, kun presidentti Paasikivi suuntasi pääministeri Kekkosen kanssa Moskovaan. Matkan agenda valmisteltiin venäläisten kanssa tällä samalla akselilla, mikä ärsytti sosiaalidemokraatteja, jotka toisena hallituspuolueena kantoivat vastuuta tehtävistä ratkaisuksista. SDP oli joutumassa sivustakatsojaksi tapahtuneiden tosiasioiden eteen. Taktisesti kyse oli asetelmista tuleviin presidentinvaaleihin, jos Kekkonen kuittaisi kunniaa mahdollisesta menestyksestä.

Näin myös tapahtui, kun 17. syyskuuta kantautui tieto Porkkalan palautuksesta. Pari päivää myöhemmin Leivo-Larsson purki hallituksen lounaalla suuttumustaan siitä, että valtioneuvoston jäseniä ei ollut informoitu Moskovan neuvotteluista. Erityisesti hän kummasteli, kuinka maalaisliittolainen ministerikollega Veikko Vennamo oli kerskunut Kööpenhaminassa saaneensa Kekkoselta tietää kaiken jo edeltäpäin.

Sama jatkui seuraavana päivänä hallituksen istunnossa, johon pääministerikin ehti suoraan Seutulasta. Tunnelma oli vaisu, vaikka saavutus sinänsä kansakunnalle suuri. Johannes Virolaisen mukaan tosin hymyjäkin nähtiin, kun tomera Tyyne hiil-
losti punaiseksi kiihtynyttä Veikkoa, joka jäi näin valheistaan

kiinni kaikkien edessä. Itse kritiikin Kekkonen kuittasi kylmästi: ”Todellista aihetta tyytymättömyyteen olisi vain ulkoministerillä. Valitan.”²⁸

Samaan aikaan kun Paasikivi ja Kekkonen hakivat Moskovasta Porkkalaa, Tukholmasta teki paluuta Suomeen Arvo ”Poika” Tuominen, SKP:n entinen pääsihteeri, joka talvisodan myötä loikkasi sosiaalidemokraattien riveihin. Kommunistien kirjoissa se luettiin sen luokan petturuudeksi, että jatkosodan jälkeisessä epävarmuudessa Tuominen järjestettiin vaimonsa Lyylin kanssa puolittaiseen maanpakoon Ruotsiin, jossa hän toimi SDP:n yhteyshenkilönä monessa puuhassa.²⁹

Leivo-Larsson tutustui Tuomiseen tämän Tukholman ”kesti-kievarissa”.³⁰ Kun ulkomaanmatkat kulkivat pääsääntöisesti Ruotsin kautta, Tyyne tapasi ohi kulkiessaan myös Arvoa ja Lyyliä. Pohjolassa ja kauempanakin riitti kokouksia, joihin sosiaalidemokraattisen naisliiton puheenjohtajan piti osallistua. Toisinaan niitä jatkettiin Tukholmassa huvittelun merkeissä, kuten tammikuussa 1952, jolloin Tyynelle tekivät seuraa hänen puolisonsa insinööri Nils Larsson sekä tämän työnantaja, Imatran Voiman toimitusjohtaja Heikki Lehtonen rouvineen. Poika sai järjestää pariskunnille hotellihuoneita. Samalla porukalla oltiin liikkeellä myös keväällä 1955.³¹

Ulkomaille suuntautuneet edustustehtävät olivat sodanjälkeisessä Suomessa harvojen herkkua, jota nauttimaan olisi riittänyt lähtijöitä. Leivo-Larsson osasi tältä osin pitää puolensa. Kyllä naisliiton toisen kärkihahmon Martta Salmela-Järvisenkin olisi tehnyt mieli esimerkiksi 1952 Milanon kansainväliseen sosialistikonferenssiin, mutta ”Tyyne tyrkytti itseään liittotoimikunnassa niin, että oli pakko valita”. Kesällä 1955 leidit kävivät yhdessä Lontoossa, eikä Tyyne ollut Martan mielestä ”lainkaan hassumpi matkaseura, paitsi että jouduin tavan takaa toteamaan, kuinka tavattoman itsekkeskeinen hän on”.³²

Leivo-Larsson tiedosti, että häntä pidettiin persona matkustelulle, mutta kuittasi puheet sukupuoli- ja tasa-arvokysymyksinä. ”Siinä on pieni ero minun matkojeni ja esim. jonkun muun matkojen välillä”, hän kirjoitti Tuomiselle,

*Tyyne Leivo-Larsson New Yorkissa lähdössä Suomeen lokakuussa 1951.
Kuva: Työväen Arkisto.*

että minä en voi jäädä täällä pois tärkeistä kokouksista ilmoittamalla olevani matkoilla niinkuin voi K-A. [Fagerholm], sillä hänen matkansa ovat aina niin tärkeitä, että niitten p[e]rusteella saa amnestian, mutta minun eivät koskaan. Kuninkaallinen kateus vallitsee täälläkin, vaikka ei ole kuningasta ja se kohdistuu aivan erikoisen voimakkaana minuun, sillä olisihan niitä vielä miehiäkin sijoittamatta edustuspaikoille ja matkustamaan. Näin se on, vaikka Sinä tietysti naurat.³³

Kun Leivo-Larsson kuuli Tuomisten paluuaikeista Suomeen, hän hahmotteli Arvolle toimenkuvaa *Suomen Sosialidemokraatin* poliittisena päätoimittajana. Sellaisia oli lehdessä ollut aikaisemminkin, mutta tehtävä tuskin järjestyisi ongelmitta. ”Toisaalta on niin, että meillä kaikki ihmiset ovat sellaisia pikku-jeesuksia, että he eivät salli syrjäisen puuttumista ja heillä on taipumus pitää syrjäisinä kaikkia muita kuin itseään.” Joka tapauksessa Tyyneä miellytti ajatus, että Pojan kanssa olisi ”toivoa saada joskus silloin tällöin ehkä periaatteellisiakin keskusteluja aikaan siitä, mitä merkitsee olla sosialisti. Pelkkä virkapaikkojen metsästys ei voi antaa tyydytystä kellekään.”³⁴

Vaikka virkapaikat ne vaivasivat 53-vuotiaan Leivo-Larssonin omaakin mieltä. Tullessaan kansanedustajaksi 1948 hän oli monien järjestö- ja luottamustoimiensa ohessa siviiliammatiltaan työväensuojelu- ja huoltonäyttelyn johtaja. Se oli sosiaaliministeriön alainen kansansivistyslaitos,³⁵ kunniallinen mutta vähän vaatimaton paikka kunnianhimoiselle, aina ministeriksi asti yltäneelle politiikolle. Fagerholm vitsailikin vuoden 1951 eduskuntavaalien aikaan, että Tyyne saattaisi tehdä vaikka itsemurhan, jos ei tule valituksi.

Helsingin kaupunginvaltuuston varapuheenjohtajana Leivo-Larsson seurasi tarkoin, kun kaupungille haettiin 1955 uutta opetus- ja sairaala-asioden johtajaa. Edellisellä kerralla hän oli ehdottanut sosiaalijohtajan tehtävään Salmela-Järvistä, jonka koki kilpailijakseen SDP:n johtavan naispolitiikon asemasta. Martta kuitenkin hävisi sosiaalidemokraattien ryhmässä kolmella äänellä sivistysmies Pekka Railolle. Pettymys purkautui päiväkir-

jaan paljon puhuvasti: ”ymmärrän että tarvitaan paljon ansioita ennekuin voi kilpailla miehisen asiantuntemuksen kanssa”.³⁶

Eikä naista saatu tälläkään kertaa läpi, vaikka Leivo-Larsson arveli pyrkyriksi nimittelemälläan Lempi Lehdolla olevan mahdollisuuksia – ”sillä miehet ovat aina hänen takanaan, ehkä siksi, että ei synny komplekseja”.³⁷ Tahtoi sanoa, että suoranuottisemman naisen kanssa syntyi. SDP:n ”ukot nyt eivät kertakaikkiaan sulata Tyyneä”, Salmela-Järvinen arvioi 1952 puoluetoimikuntaa valittaessa. Kentältä kantautui ääniä, että ”koko naisliiton johto on mätä ja Tyyne Leivo-Larsson pitäisi heittää laidan yli”.³⁸

”Jo on saatana kun ei saada yhden ämmän suuta tukittua”, Väinö Tannerinkin kerrotaan ärähtäneen jossain eduskuntaryhmän kokouksessa.³⁹ Sosiaalidemokraattien rivit hajottaneessa riidassa Leivo-Larsson asemoitui skogilaisten joukkoihin ja otti kipakasti yhteen Väinö Leskisen kanssa, kuten jo 1940-luvun puolella naisliiton ja ukkopuolueen välisissä jännitteissä. Kainuun mies Konsta Mikkonen sai SDP:n puoluekokouksessa 1955 syytä ihmetellä: ”Kun sanottua on kuunnellut, niin on ajatellut, miten harvinaisen paljon yhteen naisihmiseen saattaa mahtua sisua ja huonoa tuulta.”⁴⁰

Mutta löytyi miehistä myös tukijoita kuten Fagerholm, jolla oli Tyynen kanssa yhteistä taivalta 1920-luvun Liiketyöntekijöiden liitosta asti. Vuonna 1948 hän oli nimittänyt uuden kansanedustajan suoraan ministeriksi ja katsoi nyt, että Leivo-Larssonin olisi itse pitänyt ryhtyä Helsingin johtajanvirkaan.⁴¹ Kohteliaisuutta tai ei, tällaiset puheet varmasti hivelivät naista, jolla oli kuitenkin muuta mielessä.

Pääministerin sijaisesta suurlähettilääksi

Matkustelun lisäksi Leivo-Larsson oli osoittanut kansainvälisyytensä myös kiinnostuksella ulkopolitiikkaa kohtaan. Eduskuntaan päästyään häntä ehdotettiin sosiaalidemokraattien ryhmässä saman tien ulkoasiainvaliokunnan jäseneksi, muun muassa sillä perusteella, että hän oli nainen. ”En minä ole tiennytkään, että

ulkopolitiikka on sukupuolikysymys”, toinen uusi kansanedustaja, entinen puoluesihteerin Unto Varjonen SDP:n johtomiesten ytimessä kuittasi ja ehdotti tehtävään itseään. Ja tuli valituksi.⁴²

Ulkopolitiikka oli toisen maailmansodan jälkeen vielä pitkään sukupuolikysymys, niin kuin oli myös ulkoasiainhallinto. Diplomatia rinnastui monella tapaa upseerin uraan, vaikka tradition miehisyys ei nojannutkaan asetuksiin. Muutamista hakemuksista huolimatta karriäeriin ei vuoteen 1945 mennessä ollut otettu yhtäkään naista, eikä tilanne siitä rauhan myötä olennaisesti muuttunut. Varatuomari Terttu Apala hyväksyttiin Suomen ulkoasiainhallinnon virkauralle ensimmäisenä naisena vasta syksyllä 1950.⁴³

Alalle uskaltaneet naiset ”saivat kokea miesvaltaisen ympäristön vieroksuntaa”, kuten ulkoasiainministeriön historia asian kauniisti ilmaisee. Ensimmäiset naiset, jotka Timo Soikkanen nimeää Urho Kekkosen presidenttikaudet kattavassa tutkimuksessaan, ovat kaksi Kekkosen tunnettua rakastajataria Anne-Marie Snellman ja Anita Hallama sekä vaimo Sylvi. Sitten mainitaan ulkoministerien pitkäaikainen sihteeri Irma Räsänen ja suurlähettiläs Eero Järnefeltin rouva Elma, joka toimi jäsenenä ulkomaisten edustustotilojen hankkimis- ja kalustamiskomiteassa.⁴⁴

Leivo-Larsson lähti siten murtamaan lujasti sukupuolitettua muuria, kun hän talvella 1955 ilmoitti eräillä kahvikutsuilla pääministeri Kekkoselle olevansa kiinnostunut Tukholman-lähettilään tehtävästä, josta pitkän linjan huippudiplomaatti G. A. Gripenberg oli jäämässä eläkkeelle.⁴⁵ Yhden virikkeen rohkealle askeleelle oli antanut Sakari Tuomioja, joka oli vastikään rekrytoitunut vastaavalle paikalle Lontooseen, samaan tapaan poliittisena nimityksenä ohi karriäerin.

Mikä sopi Suomen Pankin pääjohtajalle ja entiselle pääministerille, se ei luonnistunut kaksinkertaiselle sosiaaliministerille ja naiselle. Tuomiojan lähtöä vauhditti se, että Kekkoselle kelpasi hyvin luottoystävästä kilpailijaksi kääntyneen petturin poistuminen kauemmaksi Helsingin näyttämöltä. Eikä yli 80-vuotias presidentti Paasikivi pannut hänkään vastaan, kun keskuspankin

johtoon avautui näin tie hänen mielestään oikealle (vanhan koulun) pankkimiehelle Rainer von Fieandtille. Ei vaikka Lontoosta täytyi raivata tilaa siirtämällä vahvan diplomaattiuran tehnyt Ernst Ossian Soravuo ennen aikojaan toisiin tehtäviin.⁴⁶

Sivurekrytointeja oli jatkosodan jälkeen tehty toki muitakin, mutta ne herättivät ulkoasiainministeriössä alati suurta vastustusta ja närää.⁴⁷ Tätä taustaa vasten ei tarvitse ihmetellä Emil Skogin ensireaktiota Leivo-Larssonin pyrkimykseen: ”Panamaan sinut voidaan lähettää alottelemaan, mutta ei heti suurlähettilääksi Tukholmaan”.⁴⁸ Ajan kontekstissa se ei välttämättä ollut vähättelyä, vaan itse asiassa puoltolause ministerikollegan suunnitelmille vaihtaa diplomaattiuralle.

”Kun Tyyne jotakin halusi, hänen edessään ei kestänyt kovaan”, kovapintaisena tunnettu Keijo Korhonen kiteytti kokemuksiaan myöhemmiltä ajoilta.⁴⁹ Eikä Leivo-Larsson pelkästään odotellut palkintoja, vaan hän teki töitä tavoitteidensa eteen. Harrastustaan ulkoasiainhallintoon hän osoitti muun muassa vaikuttamalla ministerinasemastaan käsin siihen, että Tukholman lähetystöön saatiin nimitetyksi erillinen sosiaaliattasea.⁵⁰ Suomen päästyä Yhdistyneiden kansakuntien jäseneksi Tyyne kilvoitteli johtavan naispolitiikon asemasta valtuuskuntien reissatessa vuosittain New Yorkin kokouksiin.⁵¹

Kun *Dagens Nyheter* uutisoi syksyllä 1955 Leivo-Larssonin haluista päästä lähettilääksi Osloon, tämä ei pyrkyään pahemmin peitellyt, vaikka häveliäisyys sitä hiukan edellytti. ”Tässä vaiheessa se ainakin oli täysi ankka”, Tyyne kirjoitti Tuomisille Tukholmaan, ”vaikka mielelläni menisin, jos tilaisuus tarjoutuisi”. Hän oli laskeskellut, että suurlähettiläs Eduard Palin ”lähtee vasta kolmen vuoden kuluttua eläkkeelle eikä ole syytä vaihtaakaan häntä sitä ennen”.

Asiasta oli puhuttu elo-syyskuun taitteessa, kun Helsingissä järjestettiin parlamenttien välisen liiton IPU:n konferenssi. Leivo-Larssonin mukaan norjalaiset ”olivat kyllä ihastuksissaan siitä ajatuksesta, että tulisin heille”. Oslossa oli ollut kaksi naisdiplomaattia aikaisemmin, ja heihin molempiin oli kuulemma oltu tyytyväisiä. Työväenpuolueen Finn Moe kehui erikseen, että

minulla on se etu, että minä olen tuttu jo maassa sekä hallituspuolueen keskuudessa että sen ulkopuolella. Olen tietysti iloinen siitä, että norjalaiset olisivat pitäneet tästä ajatuksesta, mutta muutoinhan se ei ole ajankohtainen.⁵²

Kun presidentinvaalissa täpärästi kakkoseksi jäänyt Fagerholm kokosi maaliskuussa 1956 toista hallitustaan, Leskinen torppasi fanaattiseksi vastustajakseen kokemansa Leivo-Larssonin nimitämistä viittaamalla tämän siirtymiseen lähettilääksi. Turhaan, sillä Tyynestä tuli (toinen) sosiaaliministeri, nyt jo neljättä kertaa. Diplomaattiura ei ottanut urjetakseen, mutta pyrkimys pysyi agendalla. Poliitiikan piireissä pyörinyt kulttuuriskribentti Matti Kurjensaari merkitsi vuoden 1957 lopussa jälleen muistiin, että Leivo-Larsson ”lähtee lähettilääksi Osloon ja siten pelistä pois”.⁵³

Politiikkaan mahtuu puhetta, eikä suurlähettilään paikkoja jaeta noin vain ohi ulkoasiainministeriön virkakoneiston. Voi olla, että Tyyneltäkin olisi jäänyt tämä huippuvirka saamatta, ellei hänen olisi onnistunut jatkaa korkeissa hallitustehtävissä. Entistäkin korkeammassa, sillä huhtikuussa 1958 hänet nimitettiin Reino Kuuskosken toimitusministeristöön peräti pääministerin sijaiseksi, varapääministeriksi. Hallitus oli näennäisesti epäpoliittinen, mutta sen katsottiin yleisesti syntyneen ”maalaisliittolais-skogilaisen liittoutuman merkeissä”.⁵⁴

Kuuskoski lähti melkein pä saman tein kymmenen päivän vierailulle Yhdysvaltoihin Minnesotan osavaltion 100-vuotisjuhlille, johon oli kutsuttu kaikki Pohjoismaiden pääministerit. Leivo-Larsson pääsi näin ensimmäisenä naisena johtamaan hallitusta. Se herätti huomiota. Lehdissä pohdittiin, ettei moista ollut ennen sattunut Pohjolassa tai muualla Euroopassa. Tyynen mielestä asiasta pidettiin ”aivan liian suurta melua”, olihan hän virkavuosiltaan vanhimpana ministerinä johtanut aikaisemminkin puhetta valtioneuvostossa. Enemmän kuin hallitushuolia pääministerin sijainen sanoikin surevansa jäiden lähtöä. ”Sillä mitä nyt on uida avomeressä”, uuteen harrastukseensa avantouintiin ihastunut Tyyne tokaisi.⁵⁵

New Yorkissa Kuuskoski hauskuutti amerikkalaisia kertomalla, että oli kotona uskonut vierailunsa ajaksi koko valtakunnan naisen hoidettavaksi. Pientä huumoria siitä koetettiin repiä myös Suomessa. ”Mikähän siinä on, että miespuolisista kotityrannerista kirjoitetut näytelmät ovat tragedioita, kun sensijaan naisvaltikka aina liitetään huvinäytelmään”, Kari Suomalainen pohti pilapiirroksessaan. ”On siis luonnollista, että hallitusta johtaa nainen – nykyistä poliittista tilannettahan on sanottu farssiksi...”⁵⁶

Leivo-Larsson oli siten lähellä omaa asiaansa, kun hallitukseen tuotiin heinä-elokuun taitteessa erivapauden myöntäminen suurlähettiläälle asetetuista kelpoisuusehdoista. Asian esitellyt ulkoministeri, ulkoasiainministeriöstä eläkkeelle jäänyt P. J. Hynninen teki selväksi vastustavansa ”outsiderin”, ulkopuolisen, joskin huomattavan henkilön nimitystä virkaan, mihin häneltä puuttuu koulutus, kokemus ja asetuksen mukainen pätevyys”. Valtioneuvostossa hän jäi kuitenkin elinkeinoelämän edustajien kanssa vähemmistöön, kun hallituksen puoluepoliittisemmat jäsenet äänestivät Leivo-Larssonin puolesta.⁵⁷

Päätös herätti kannunvalantaa siitä, kenelle ulkoasiainhallinnon virkojen tulisi olla avoinna. *Hufvudstadsbladet* ei täysin tyrmännyt ulkopuolisten rekrytointia: ammattidiplomaattien yleennestie oli hiukan liiankin yksinkertainen ja mukava, eikä heidän laadullinen keskitasonsa aika helppojen pätevyysvaatimusten johdosta kohonnut yli muiden virastojen. Vaan tuskin sitäkään saattoi hyväksyä, että Suomen ulkomaisten lähetystöjen päällikönpaikat siirtyivät

siihen korkeitten virkojen lajiin, jollaisilla on tapana palkita syrjään jätettyjä poliitikkoja. Usein tämä takatietä ulkoasiainhallintoon vietävä väki on tietenkin erinomaista ja kokenutta. Mutta ulkoasiainhallinnon yleisen tason kohottamisessa on sellaisilla tilapäisillä nimityksillä vähän arvoa.⁵⁸

Presidentti vahvisti ratkaisun 26. elokuuta, samana päivänä kun antoi Fagerhomille tehtäväksi muodostaa sittemmin kohtalokkaaksi osoittautuneen enemmistöhallituksen.⁵⁹ ”Nimitystä voi luonnehtia palkinnoksi”, Hannu Soikkanen on arvioinut henkilö-

kuvassaan Leivo-Larssonista ja liittää sen Kekkosen ja skogilaisen yhteistyöhön SDP:n leskisläisiä vastaan. Poliittisiin salaliittoteorioihin viehtyneet ovat epäilleet, että Tyne olisi ansainnut suurlähettilään pestinsä äänestämällä Kekkosta vuoden 1956 presidentinvaalissa. Eli pettämällä Fagerholmin, jolle toisaalta myös on tarjottu kunniaa nimityksen kummisetänä.⁶⁰

Leivo-Larsson ei asettunut enää ehdolle kesän 1958 eduskuntavaaleissa, joten hänellä lieene ollut etukäteen luja luottamus pitkään odotetun virkapaikan varmistumiseen. ”Eikö siitä Norjan asiasta ole tullut sen valmiimpaa?” turkulainen kansanedustaja Vappu Heinonen kirjoitti heinäkuussa Tyynelle selostaessaan vaalitulosta: ”Mitähän siinä sitte viivytellään. Ei kai siinä lohenkalastus viivytä.”⁶¹

Asetelma kyllä viittaa Kekkosen takuuseen tai lupaukseen, mutta ei välttämättä kyseenalaiseen kaupankäyntiin. Entäpä jos presidentistä oli korkea aika monin tavoin pätevoityneen naisen päästä suurlähettilääksi ja työväenpuolueen hallitsema Norja sopiva paikka sopivalle sosiaalidemokraattiselle tarjokkaalle? Samalla hallitsija tuli näyttäneeksi kaapin paikkaa ulkoasiainministeriölle ja sen omanarvontuntoiselle diplomaattikunnalle. Kuten Hillilänkin kohdalla myöhemmin syksyllä koettiin, Kekkosen ei kavahtanut käyttää nimitysoikeuttaan valtansa välikappaleena. Saattoipa Tyynen nimitys samalla silata Kallelle tietä takaisin Kelaan.

Naisille oli tilausta kansainvälisessä diplomatiassa, muualakin kuin Suomessa. *Helsingin Sanomat* uutisoi marraskuussa, että suurlähettiläs Margaret Meagher oli Jerusalemissa asettunut Kanadan lähetystön päälliköksi esittämällä Israelin presidentille valtuuskirjeen, jonka oli allekirjoittanut brittihallitsija Elisabet II. Tilaisuutta todisti ulkoministeri Golda Meir, ja kuvan kanssa kerrottiin, kuinka neiti Meagher tarkasti kunniakomppaniiallisen Israelin kuulun Chen-ryhmän naissotilaita.⁶²

Itsenäinen Suomi oli ehtinyt lähettää monenlaista miehistä koheltajaa edustajakseen maailmalle, mutta Leivo-Larsson joutui naisena poikkeuksellisen tarkkailun kohteeksi. Matkaan häntä saateltiin pilkkaamalla jopa liian rumaksi suurlähettilään teh-

tävään. ”Pirumieliset juorukellot ovat täysin vaienneet edesotamuksistasi, joten minulla on täysi syy odottaa, että kaikki on sujunut erinomaisesti”, Maija-Liisa Heini kirjoitti marraskuun lopulla Osloon. ”You know as well as I do, että pieninkin hasahdus raportteerattaisiin laajoille piireille ja vahvasti liioiteltuna. Olethan pioneeri ja nainen ja se riittää.”⁶³

Ulkoasiainhallinnon piiristä ei uudelle kollegalle juuri tervehdyksiä sadellut. Poikkeuksen teki G. A. Gripenberg, jonka sydämalliset onnittelet lämmittivät sitäkin enemmän Leivo-Larssonin mieltä. He olivat tuttuja YK:n yleiskokouksen tehtävistä. New Yorkista käsin Tyyneä muisti myös nuoremman diplomaattikunnan Björn Alholm, joka kiitti suuresta ystävällisyydestä ja toivotti viihtyisyyttä ja kaikkea hyvää Osloon: ”olen aina aivan [e]rityisesti pitänyt reilusta ja suorasukaisesta suhtautumisestasi asioihin. Sinun kanssasi tietää missä ollaan, ja se on seikka, jota olen oppinut kunnioittamaan.”⁶⁴

Etupäässä ulkoministeriössä suhtauduttiin väheksyvästi: kuinka naiskollega nyt ymmärtäisi ulkopolitiikkaa ja pärjäisi ulkomailla edustuston päällikkönä. Epäilyihin sisältyi miehistä huolta omasta urakierrosta ja sen tulevaisuudesta.⁶⁵ Kuka kiukunsa sitten osasikin kätkeä paremmin tai huonommin, Martta Salmela-Järvinen joka tapauksessa kirjasi muistelmiinsa Leivo-Larssonin nimityksestä Norjaan: ”Miehet olivat ratketa ompeleistaan.”

Moni ajatteli varmasti kuten *Helsingin Sanomien* Kari, jonka alter ego sanoi pilapiirroksessa huumorin varjolla sen, mitä muut eivät kehdanneet puhista ääneen: ”Ei naisten nimittäminen suurlähettiläiksi ole vielä mikään todistus heidän tasa-arvoisuudestaan. Nimittihän Caligulakin senaattoriksi hevosen.” Martan mielestä Tyyne kuitenkin saattoi epäilijät häpeään täyttämällä paikkansa suorastaan loistavasti:

Jos tosiaan Caligulalla olisi ollut näin viisaita ja pystyviä hevosia senaattoreinaan ja hän olisi niiden neuvoja noudatellut, niin olisipa ”Pikku saapas” saanut kuolla vanhuudenheikkouteen eikä upseeriensa kalvankärkiin.⁶⁶

Elämänsä ehtopuolella Leivo-Larsson muisteli *Aamulehden* haastattelussa nimityksensä suurlähettilääksi olleen

semmoinen sattuma, jonka eräs norjalainen lehtimies keksi ensimmäisenä ja pani sen Nya Presseniin, josta sen suureksi hämmästykseksi luin. En ollut koskaan asiasta kuullutkaan. Tehtävä oli vastenluontoinen minulle, ja pelkäsin epäonnistuvani siinä. Monet naiset kuitenkin sanoivat, että minun täytyy mennä avaamaan tietä toisille.⁶⁷

Vanhan ihmisen subjektiivinen totuus ei juuri vastaa historiantutkimuksen tuottamaa totuutta muuten kuin lopputuloksen osalta: Tyyne totta vie avasi tietä toisille naisille. Tasa-arvo alkoi tunkeutua ulkoasiainministeriöön vasta 1970-luvulla, ja vaikka sukupuolen merkitys kasvoi, naisistumisella oli edelleen jarrunsa. Rekrytoinnissa kannettiin huolta, ettei naisten osuus nousisi ”kohtuuttoman suureksi”. Kansainvälisten asioiden valmennuskurssille hakeneista saattoi yli 40 prosenttia olla naisia, mutta ministeriöön valituista enää joka viides.⁶⁸

Lopullinen läpimurto tapahtui 1990-luvulla, jolloin naiset alkoivat muodostaa enemmistön uusista diplomaateista. Sukupuolten välinen tasa-arvo on sitä myöten edennyt hitaasti mutta vääjäämättömästi kohti diplomatian huipputehtäviä. Jos vuoteen 1986 mennessä Suomella oli ollut kokonaista kolme karriäärin kautta suurlähettilääksi edennyttä naista, niin vuoden 2016 alussa uutisoitiin heitä olevan yhtä monta (39) kuin miehiäkin.⁶⁹ Tätä kirjoitettaessa naisia lienee jo enemmistö.

Yhtä lailla ovat Leivo-Larssonin ajoista muuttuneet julkisten virkojen ja yleensä johtamisen hallintotavat. Pitkät ja kosteat lounaat ovat karsiutuneet, eikä esimerkiksi naispuolisten alaisten häirintää katsota enää sormien lävitse. Viime aikojen huomatuimman esimerkin tästä kulttuurimuutoksesta on senkin tarjonnut ulkoministeriö antamalla kirjallisen varoituksen miehelle, joka ei käyttäytynyt ”suurlähettilään arvon, ulkoasiainneuvoksen ja edustuston päällikön virka-aseman ja tehtävien edellyttämällä

tavalla vaan toimi vastoin virkavelvollisuuksiaan Suomen Tukholman-suurlähetystön päällikkönä”⁷⁰

Muurit korkeimpiin tehtäviin ovat politiikassakin murtuneet niin, että Tarja Halonen on palvellut kaksi kautta tasavallan presidenttinä (2000–2012). Kahdesti nainen on noussut myös pääministeriksi, jos kohta Anneli Jäätteenmäen (2003) ja Mari Kiviniemen (2010–2011) hallitukset jäivät lyhytikäisiksi. Täydestä tasa-arvosta tuskin voidaankaan vielä puhua, sen verran harvinaisen näky nainen on edelleenkin esimerkiksi suuren puolueen puheenjohtajana.⁷¹ Huipulle noustakseen ja siellä pärjätäkseen tytön tulee edelleen olla koko lailla turski, vaikka ei välttämättä enää täysin Tyynen tyyllillä.

Viitteet

- 1 Leivo-Larsson 1970, 157.
- 2 Leivo-Larssonin (84.) edelle ovat kiilanneet Sinikka Mönkäre (13.), Paula Risikko (16.), Tarja Halonen (18.), Suvi Lindén (35.), Paula Lehtomäki (41.), Tarja Filatov (42.), Liisa Hyssälä (44.), Anu Vehviläinen (64.), Pirkko Työläjärvi (70.), Henna Virkkunen (74.) ja Vieno Simonen (79.), joka ainoana ehti Tyynen ministerikollegaksi. Tilasto tietysti elää jatkuvasti, tässä tilanne 29.12.2016. Ks. https://fi.wikipedia.org/wiki/Luettelo_Suomen_ministereist%C3%A4.
- 3 Skog 1974, 132.
- 4 Lähteenmäki 2000, 189–193.
- 5 Skog 1974, 132; Lindblom 1981, 200; Martin 1982, 201; Friberg 2003, 469; Jouhki 2007, 134–135.

- 6 Martin 1982, 201.
- 7 Korhonen 1999, 302; Friberg 2003, 469.
- 8 Kalemaa 1992, 101–102.
- 9 Vrt. Joughi 2007, 136.
- 10 Ks. Väänänen 1996, erit. 119, 127–149.
- 11 *Helsingin Sanomat* 15.10.1954.
- 12 *Nya Pressen* 13.10. ja 15.10.1954; *Uusi Suomi* 13.10.1954.
- 13 *Nya Pressen* 15.10.1954; *Suomen Sosialidemokraatti* 15.10.1954. Aaltonen kuoli helmikuussa 1956.
- 14 Lähtenmäki 2000, 184–185 (Hannes Tiaista 1968, 230 siteeraten); vrt. Majander 2007, 298.
- 15 Lindblom 1981, 200; Suomi 1990, 235, 565 viite 1; Tuikka 2011, 523.
- 16 SDP puoluetuimikunta 16.8.1954 sekä Sos.dem. eduskuntaryhmän työvaliokunnan, hallitusryhmän ja puoluetuimikunnan neuvottelukokous 20.8.1954, Työväen Arkisto (TA).
- 17 Häggman 1997, 80–81.
- 18 Lindblom 1981, 200–201. Timo J. Tuikka (2011, 521–523) näkyy ostaneen Lindblomin muistelman sellaisenaan. Itse olen kuullut perimätietona sellaisen version, jossa Hillilä oli Bromman lentokentällä tekemässä paluuta Tukholmasta. Helsingin-kone toi Suomen aamulehdet ikävine uutisineen, johon krapulainen Kalle murjaisi: ”Vittumaisesti alkoi tämäkin päivä.” Näin kerrotaan myös eräänkin punavangin kironneen sinä aamuna vuonna 1918, kun lähdeittiin kuopan reunalle ammuttavaksi.
- 19 Sukselainen Leivo-Larssonille 8.10.1954, Leivo-Larssonin arkisto mappi F1, TA; *Uusi Suomi* 16.10.1954; Joughi 2007, 123–124.
- 20 Ks. Majander 2007, luku ’Rötösherrajahti’.
- 21 *Uusi Suomi* 15.10.1954 (pääkirjoitus); *Helsingin Sanomat* 15.10.1954 (pääkirjoitus).
- 22 *Helsingin Sanomat* ja *Hufvudstadsbladet* 8.11.1958; *Urho Kekkosen päiväkirjat* 1, 2001, 136 (7.11.1958).
- 23 Heini Leivo-Larssonille 20.11.1958, Leivo-Larssonin arkisto mappi F1, TA; Joughi 2007, 123 viite 479; Tuikka 2011, 544–545.
- 24 J. K. Paasikiven päiväkirjat 2, 1986, 446 (15.10.1954).
- 25 Skog 1974, 132–133.
- 26 Martin 1982, 202, 239.
- 27 Veikko Helteen mukaan Leivo-Larsson ei ollut sosiaalidemokraattien eduskuntaryhmässä mikään tuppisuu. ”Hän toi mielellään esiin mielipiteensä jo keskustelun alussa, näin siitä tulisi osa ryhmän kannanottoa. Hän suomi

- mielellään tyhmyyksiä ja oli itse ikään kuin sellaisten yläpuolella.” Friberg 2003, 472–473.
- 28 *Aikoja ja tapauksia Ahti Karjalaisen elämästä*, 1997, 152 (19.9. ja 20.9.1955); Virolainen 1984, 227–228, 232–233. – Ulkoministeri Johannes Virolainen sai osakseen pilkkaa siitä, kuinka hänet jätettiin kotiin ja pidettiin muutoinkin pimennossa Moskovan-matkasta. Ks. Majander 2010, 68–70.
- 29 Ks. Majander 2004, 237–238, 459–462, 467, ja 2010, 89–91.
- 30 Esim. Tuominen 1976, 42.
- 31 Leivo-Larsson Tuomiselle 13.1. ja 17.1.1952 (sähke), 22.1., 14.2. ja 16.5.1955, Tuomisen arkisto kansio 9, Kansallisarkisto (KA).
- 32 Ks. Lähtenmäki 2000, luku ’Martta ja Tyyne – Tannerin kamarineitsyet’, lainaukset 179–180.
- 33 Leivo-Larsson Tuomiselle 13.1.1952, Tuomisen arkisto kansio 9, KA. Leivo-Larsson luonnehti itseään ”matkahulluksi”. Ks. Friberg 2003, 470.
- 34 Leivo-Larsson Tuomiselle 4.9.1955, Tuomisen arkisto kansio 9, KA.
- 35 Ks. Forelius 1999.
- 36 Lähtenmäki 2000, 176–178.
- 37 Leivo-Larsson Tuomiselle 22.1. ja 14.2.1955, Tuomisen arkisto mappi 9, KA. Sosiaalidemokratit löysivät ehdokkaakseen varatuomari Eino Uskin, joka oli palvellut Helsingin kaupungin teollisuuslaitosten asiamiehenä. Ensimmäinen nainen Helsingin johtajistoon saatiin vasta 1980, kun SKDL:n Anna-Liisa Hyvönen nimitettiin terveydenhuollosta vastaavaksi apulaiskaupunginjohtajaksi.
- 38 Lähtenmäki 2000, 178–179, 197.
- 39 Muistikuva on Veikko Helteeltä, ks. Friberg 2003, 472–473.
- 40 Lähtenmäki 2000, 182–184, 200–204; Jouhki 2007, 129–140.
- 41 Leivo-Larsson Tuomiselle 22.1.1955, Tuomisen arkisto mappi 9, KA; Tiainen 1968, 54–56.
- 42 Kurjensaari 1960, 97. Vrt. Leivo-Larsson 1970, 58: ”Eduskunnassa on muutamia valiokuntia, joita pidetään miesten yksinoikeutena, asiat kun ovat niissä sellaisia, että niiden hoitamiseen ei naisen äly ikään kuin oikein yllä!”
- 43 Nevakivi 1988, 312; ’Naiset ja diplomaatin ura’ 2010.
- 44 T. Soikkanen 2003, 27, 34, 47, 52, 63 ja 98.
- 45 Leivo-Larsson Tuomiselle 14.2.1955, Tuomisen arkisto mappi 9, KA.
- 46 Tuomioja 2007, 284, 294–297.
- 47 T. Soikkanen 2003, 122–123.
- 48 Leivo-Larsson Tuomiselle 14.2.1955, Tuomisen arkisto mappi 9, KA.
- 49 Korhonen 1999, 302.

- 50 Tuominen Leivo-Larssonille 2.8. ja Leivo-Larsson Tuomiselle 4.9.1955, Tuomisen arkisto mappi 9, KA.
- 51 Jouhki 2007, 147–154.
- 52 Leivo-Larsson Tuomiselle 4.9.1955, Tuomisen arkisto mappi 9, KA. – Ensimmäinen edeltäjä naisdiplomaattina Oslolla oli Aleksandra Kollontai, jonka nuori Neuvostoliitto nimitti edustajakseen 1923.
- 53 Kurjensaari 1960, 49 (28.12.1957); Tiainen 1968, 54–56; Friberg 2003, 474.
- 54 *Helsingin Sanomat* 26.4. ja 27.4.1958 (pääkirjoitus).
- 55 *Helsingin Sanomat* 27.4., 3.5. ja 7.5.1958. – Hallitusta muodostettaessa oli esillä sekin vaihtoehto, että Kuuskosken sijaan matkalle lähtisi Leivo-Larsson. Se olisi vienyt Tyynen Valkoiseen taloon presidentti Dwight Eisenhowerin lounaalle.
- 56 *Helsingin Sanomat* 11.5. ja 20.5.1958.
- 57 Friberg 2003, 475–476. Puolesta äänestivät SDP:n puoluehajaannuksen skogilaiset sosiaalidemokraatit sekä maalaisliittolaiset ja Kekkosta lähellä olevat ministerit.
- 58 *Helsingin Sanomat* 5.8.1958 'Muut lehdet'.
- 59 *Urho Kekkosen päiväkirjat 1* 2001, 109 (26.8.1958).
- 60 Martin 1982, 201; Friberg 2003, 474–475; H. Soikkanen 2005, 55.
- 61 Heinonen Leivo-Larssonille 19.7.1958, Leivo-Larssonin arkisto mappi F1, TA.
- 62 *Helsingin Sanomat* 8.11.1958.
- 63 Heini Leivo-Larssonille 20.11.1958, Leivo-Larssonin arkisto mappi F1, TA; T. Soikkanen 2003, 118.
- 64 Alholm Leivo-Larssonille 10.12.1958, Leivo-Larssonin arkisto mappi F1, TA; Friberg 2003, 476.
- 65 T. Soikkanen 2003, 118–119.
- 66 *Helsingin Sanomat* 29.8.1958; Salmela-Järvinen 1968, 175. – Leivo-Larssonin lähettiläsurasta ks. Friberg 2003.
- 67 Jouhki 2007, 162 (*Aamulehti* 2.3.1977).
- 68 T. Soikkanen 2008, 96, 99, 100, 104.
- 69 *Helsingin Sanomat* 13.2.2016, <http://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000002885907.html> ja <http://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000002885906.html>.
- 70 *Helsingin Sanomat* 27.8.2016, <http://www.hs.fi/kotimaa/art-2000002918032.html>; Ulkoasiainministeriön lehdistötiedote 17.11.2016, <http://www.formin.fi/public/default.aspx?contentid=354392&nodeid=15145&contentlan=1&culture=fi-FI>.
- 71 Ks. Niemi 2014. Kirjallisuus

Kirjallisuus

- Aikoja ja tapauksia Ahti Karjalaisen elämästä.* Toim. Kauko Rumpunen. WSOY, 1997.
- Forelius, Sinikka: 'Työväensuojelus- ja huoltonäyttelystä työsuojelunäyttelyyn 1909–1999', *Työväentutkimus* 1999, <http://www.tyovaenperinne.fi/tyovaen-tutkimus/1999/TTart1.htm>.
- Friberg, Ralf: 'Tyyne Leivo-Larsson'. Teoksessa *Suomalainen diplomaatti. Muotokuvia muistista ja arkistojen kätköistä.* Toim. Arto Mansala & Juhani Suomi. SKS, 2003.
- Häggman, Kai: *Suurten muutosten Suomessa. Kansaneläkelaitos 1937–1997.* Kansaneläkelaitos, 1997.
- J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956. Toinen osa 25.4.1949–10.4.1956. Toim. Yrjö Blomstedt & Matti Klinge. WSOY, 1986.
- Jouhki, Henna: *Naisen on vastuu. Tyyne Leivo-Larssonin poliittinen toiminta vuoteen 1958.* Suomen ja Pohjoismaiden historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, 2007.
- Kalemaa, Kalevi: *Sylvi-Kyllikki Kilpi. Sörnäisten tyttö. Poliittinen elämäkerta.* WSOY, 1992.
- Korhonen, Keijo: *Sattumakorpraali. Korhonen Kekkosen komennossa.* Otava, 1999.
- Kurjensaari, Matti: *Jäähyväiset 50-luvulle.* Tammi, 1960.
- Leivo-Larsson, Tyyne: *Elämässä tapaa ja tapahtuu.* Weilin+Göös, 1970.
- Lindblom, Olavi: *Pitkällä palkilla.* Toim. Ilkka Sumu. Tammi, 1981.
- Lähtenmäki, Maria: *Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa.* Sosialidemokraattiset Naiset – Socialdemokratiska Kvinnor, 2000.
- Majander, Mikko: *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51.* SKS, 2004.
- *Demokratiaa dollareilla. SDP ja puoluerahoitus pulataloudessa 1945–1954.* Otava, 2007.
- *Paasikivi, Kekkonen ja avaruuskoina. Historiaesseitä.* Siltala, 2010.
- Martin, Pekka: *Muistelmia.* Toim. Pentti Peltoniemi. Tammi, 1982.
- 'Naiset ja diplomaatin ura', Ulkoasiainministeriö 8.6.2010, <http://formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=41376>.
- Nevakivi, Jukka: *Ulkoasianhallinnon historia 1. 1918–1956.* Ulkoasiainministeriö, 1988.

- Niemi, Mari K.: *Kaksi tietä huipulle. Media ja puoluejohtajuus Suomessa naisten noususta populismin aaltoon*. Turun yliopisto, 2014, http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/98697/AnnalesC385Mari_K_Niemi.pdf.
- Salmela-Järvinen, Martta: *Kaikissa meissä vikaa on. Muistikuvia ja näkymiä vuosilta 1939–1959*. WSOY, 1968.
- Skog, Emil: *Veljet vastakkain*. WSOY, 1974.
- Soikkanen, Hannu: 'Leivo-Larsson, Tyyné'. Teoksessa *Suomen kansallisbio-grafia* 6. SKS, 2005.
- Soikkanen, Timo: *Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliittikan hoito Kekkosen kaudella. I osa. Kansainvälistymisen ja muutosvaatimusten paineessa 1956–69*. Ulkoasiainministeriö, 2003.
- *Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliittikan hoito Kekkosen kaudella. II. Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–81*. Otava, 2008.
- Suomi, Juhani: *Kuningastie. Urho Kekkonen 1950–1956*. Otava, 1990.
- Tiainen, Hannes: *Kun puolue räjähti. Raportti sosiaalidemokraattisen työ-väenliikkeen hajaannuksesta ja eheytymisestä*. Tammi, 1968.
- Tuikka, Timo J.: *Kekkosen takapiru. Kaarlo Hillilän uskomaton elämä*. Otava, 2011.
- Tuominen, Arvo: *Ettei totuus unohtuisi*. Tammi, 1976.
- Tuomioja, Erkki: *Sakari Tuomioja. Suomalainen sovittelija*. 3. uud. ja täyd. p. Tammi, 2007.
- Urho Kekkosen päiväkirjat 1. 1958–62*. Toim. Juhani Suomi. Otava, 2001.
- Virolainen, Johannes: *Muistiinpanoja ja myllykirjeitä*. Otava, 1984.
- Väänänen, Marjatta: *Suoraan eestä Suomenmaan*. Otava, 1996.

Työväenliikkeen vappu Suomessa

Työväen vappu tuntuu pahasti loppuun kalutulta tutkimusaiheelta. Näin ei kuitenkaan ole. Aiempi tutkimus on kohdistunut paljolti yhtenäisen työväenliikkeen sankariaikaan ennen kansalaissotaa. Toimittajien jokavuotiset kyselyt työväenliikkeen vapun loppumisesta, omat artikkelit vappuun liittyen ja tuoreet gradut ovat saaneet minut vakuuttumaan, että työväenliikkeen vapuissa on vielä paljon tutkimista. Tässä yleispiirteinen tulkinta suomalaisen työväenliikkeen vapun suurista kaarista.

Olen paneutunut suomalaiseen vapputraditioon muutamia kertoja aiemmin.¹ Varsinaisen innoituksen aiheeseen sain vuonna 2014, kun pääsin mukaan Abby Petersonin ja Herbert Reiterin vetämään kansainväliseen *The Ritual of May Day in Western Europe. Past, Present and Future* -tutkimus- ja kirjahankkeeseen. Itse olin mukana yhdessä Christer Thörnqvistin ja Margaretha Mellbergin kanssa kirjoittamassa artikkelia Suomen ja Ruotsin työväenliikkeiden vappuperinteistä.²

Vappu avaa yllättävän kiintoisan ja kuitenkin selkeästi rajautuvan kurkistusaukon Suomen työväenliikkeen muotoutumiseen ja kehitykseen, josta ei mielenkiintoisia jännitteitä, ristiriitoja eikä käänteitä puutu. Suomen omaleimaista vappuperinnettä ovat muovanneet niin opiskelijat, ilmasto, raittiusliike, valtiovalta, työväenliikkeen yhteistyön ja riitojen aaltoliike kuin lainsäädäntökin.

Opiskelijoiden vappuperinne on todennäköisesti rantautunut Suomeen Ruotsista. Vapunpäivä oli kevääntulon juhla, joka alkoi Valpurin yön juhlimisena ja juopotteluna jatkuen aina touko-

1 Bergholm 2005, 90–102; Bergholm 2014.

2 Thörnqvist et al. 2016, 75–105.

kuun ensimmäisen päivän puolelle. Varsinkin Helsingin ylioppilaat ansioituivat perusteellisessa juhlimisessa ja runsaassa alkoholinkäytössä, johon liittyivät retket laitakaupungille. Kieliriidan vuoksi 1800-luvun loppupuolella opiskelijat jakautuivat kahteen kulkueeseen. Ruotsinkieliset ylioppilaat kokoontuivat Kaisaniemessä, ja suomenkieliset tekivät pidemmän huviretken Alppilaan. Laulut ja maljat juhlistivat talven tappiota ja kevään tuloa. Vappuaatto ja vapunpäivä olivat ainoat karnevaalit, ja nekin olivat aluksi vain yläluokan ja opiskelijoiden juhla. Suomessa työväen vappu haastoi tämän yläluokkaisen koston huviretkiperinteen 1800-luvun lopulla.³

Mielenosoituskävelyretket

Toisen sosialistisen internationaalin perustava kokous Bastiljin valtaamisen satavuotispäivänä 14. heinäkuuta 1889 asetti tavoitteeksi työläisten vapautuksen, palkkatyön lakkauttamisen ja sellaisen yhteiskunnan luomisen, jossa kaikki naiset ja miehet sukupuoleen ja kansallisuuteen katsomatta voisivat nauttia kaikkien työläisten tekemän tuotannon vauraudesta. Monien rohkeiden ja kauaskantoisten tavoitteiden joukossa oli radikaali esitys päivittäisen työajan lyhentämisestä kahdeksaan tuntiin. Kokous valitsi toukokuun ensimmäisen päivän työläisten päiväksi, jolloin heidän tuli osoittaa mieltä 8-tuntisen työpäivän puolesta ja vaatia muita toimia työväen suojelemiseksi.⁴

Käsityöteollisuuden harjoittaja Victor Julius von Wright oli maltillisen työväenliikkeen johtomies Helsingin Työväen Yhdistyksessä ja koko maassa 1880-luvulta aina 1890-luvun puoliväliin. Wrightiläisen työväenliikkeen tarkoitus oli toteutettavissa olevilla sivistyksellisillä, sosiaalisilla ja työsuojelluisilla uudistuk-

3 Simola 1986, 66–68; Lahtinen 1989, 297–299; Ala-Jokimäki 2014, 8–16.

4 Sassoon 1997, xix–xxi; toukokuun ensimmäisen tulosta työväenliikkeen mielenosoituspäiväksi katso tarkemmin Reiter 2016, 14–30.

silla estää radikaalin sosialistisen työväenliikkeen tulo Suomeen.⁵ *Hufvudstadsbladet* julkaisi 30.4.1890 von Wrightin kirjoituksen, jossa tämä huolestuneena hämmästeli, että Suomessakin oli nousut esiin ajatus toukokuun ensimmäisen päivän mielenosoitukseen osallistumisesta. Hän koki velvollisuudekseen koettaa mitä päättäväisimmin saada työläisemme luopumaan tästä mielenilmauksesta. Victor Julius von Wrightin viesti oli selvä. Hän suhtautui työajan lyhentämiseen myönteisesti, mutta piti vaatimusta kahdeksan tunnin työpäivästä taloudellisesti, tuotannollisesti ja poliittisesti täysin mahdottomana. Tuollaisen vaatimuksen esittäminen sisälsi riskin, ettei sen esittäjien muihinkaan ehdotuksiin suhtauduttaisi vakavasti.

Suomen työväenliikkeen johtomies korosti, ettei Suomessa oltu vielä paneuduttu työpäivän maksimipituuden vaikutuksiin, eikä tiedetty, halusivatko työläiset työaikansa rajoittamista. Siksi von Wright neuvoi työpäivän pituuden rajoituksen kannattajia levittämään asiasta tietoa laajoille piireille. Mielenosoituksilla ei työajan lyhentämistä edistettäisi. Hän varoitti, että toisin kävisi, jos työläiset tarpeettomasti laiminlöisivät työnsä, vähentäisivät ansioitansa, asettaisivat työnantajansa vaikeuksiin ja pienentäisivät sitä työläisen nauttimaa kunnioitusta, mikä antaa painoa hänen oikeutetuille pyrkimyksilleen.⁶

Helsingin kirjanpainajain yhdistys yhdisti ensimmäisenä ammattiosastona Suomessa opiskelijoiden ja yläluokan huviretkiperinteen ja kansainvälisen työläisten mielenosoituspäivän heti vuonna 1890. Kirjaltajat tekivät sen sovinnollisesti ja noudattivat siten von Wrightin neuvoja tai olivat muuten päätyneet samoihin johtopäätöksiin. Työnjohdon (faktoreiden) ja työntekijöiden (kirjaltajien) yhteinen ammattiosasto teki kahdella höyryaluksella retken Pohjoisrannasta Korkeasaareen, joka oli juuri avautunut kansanpuistona ja eläintarhana. Ammattiosasto pyysi työnantajilta vapun iltapäivää vapaaksi, mihin useimmat työnantajat suostuivatkin. Yhteys toisen internationaalien linjanvetoihin oli

5 Tuomisto 1984, 37–89, 94–95, 109–111.

6 V. v. W.: 1:stä Maj demonstrationen, *Hufvudstadsbladet* 30.4.1890.

heikko, vaikka työajan lyhentäminen oli yhdistyksen puheenjohtajan O. Lindstedtin ruotsinkielisen puheen ja H. J. Forsströmin⁷ suomenkielisen puheen olennaisin sisältö. He olivat sitä mieltä, että kahdeksan tunnin työpäivän saavuttaminen kertaheitolla oli mahdotonta. Lindstedt ja Forsström esittivät kirjatyöntekijäin käytännölliseksi ja mahdolliseksi tavoitteeksi yhdeksän ja puolen tunnin maksimityöaika, joka oli jo esitetty työnantajille osana yhdistyksen tariffiesitystä. Näin kirjanpainajat von Wrightin toivomuksen mukaisesti vaalivat työläisten saavuttamaa kunnioitusta edistämällä maltillisia ja oikeutettuja pyrkimyksiä.⁸

Toukokuun ensimmäinen päivä ei muodostunut kirjaltajien tai muiden työväenjärjestöjen mielenosoituspäiväksi ennen vuotta 1898. Kirjaltajat tekijät kevätretkensä yleensä myöhemmin, kun ilmat olivat lämmenneet. Esimerkiksi kirjaltajain kävelyretki Seurasaareen tehtiin vuonna 1893 vasta neljästoista toukokuuta.⁹ Näin vappu säilyi yläluokkaisten tai sosiaalista nousua tavoittelevien ylioppilaiden juhlanä. Työväenliikkeen järjestöt osoittivat mieltään ja retkeilivät aluksi jonain sunnuntaina myöhemmin toukokuussa tai kesäkuun alkupuolella.

Suomen työväenliike aloitti mielenosoituskävelyretkien perinteen samaan aikaan, kun von Wrightin ote alkoi hervota ja sosialistien eli ”rähisijäin” asemat Helsingin Työväenyhdistyksessä vahvistua. Ensimmäinen suuri mielenosoituskävelyretki organisoitiin Helsingissä 19.5.1895. Kulkueessa oli noin 2500 osanottajaa. Reitti kulki kaupungin halki Seurasaareen, missä varsinaiseen kansanjuhlaan osallistui lähes 6000 ihmistä. Puheita pitivät edistykselliset nuorsuomalaiset, jotka kannattivat rajoitettuja äänioi-

7 H. J. Forsström oli yhdistyksen johtokunnan jäsen ja kirjastonhoitaja. Hänet valittiin *Kirjapainolehden* päätoimittajaksi 13.5.1890. Katso Helsingin kirjanpainajain yhdistyksen vuosikokous, *Kirjapainolehti* (N:o 3) 25.3.1890; Kirjanpainajain yhdistyksen kokoukset, *Kirjapainolehti* (N:o 5) 31.5.1890.

8 Hufvudstadsbladet och första maj., *Hufvudstadsbladet* 30.4.1890; Uutisia Helsingistä, *Uusi Suometar* 2.5.1890; 1. Toukokuuta 1890, *Kirjapainolehti* (N:o 5) 31.5.1890; Nieminen 1977, 60–62; Tuomisto 1984, 91. Nieminen ja häneen tukeutuva Tuomisto korostavat H. J. Forsströmin puhetta yksinomaan.

9 *Gutenberg Aikakauslehti-Tidskrift* N:o 2-3 Toukokuu 1893, 55–59.

keusasteikkoja (korkeintaan kymmenen ääntä yhdellä henkilöllä) sekä naisten äänioikeutta ja vaalikelpoisuutta.¹⁰

Mielenosoituskävelyretket tulivat pian varhaisen työväenliikkeen vakiintuneeksi toiminnaksi. Ainakin Helsingissä, Tampereella ja Kotkassa järjestäytyneen työväen mielenosoituskulkeet olivat liikkeellä 17.5.1896. Yhteisestä päivämäärästä ei ollut ohjetta eikä päätöstä, joten esimerkiksi Kymin työväen järjestöt järjestivät oman kävelyretkensä 16. elokuuta.¹¹

Tilanne muuttui, kun Suomen Työväen Valtuuskunta suositeli jäsenjärjestöilleen mielenosoituskävelyretkien pitopäiväksi toista helluntaipäivää. Mielenosoituskulkeita oli useissa suurissa kaupungeissa ja muillakin paikkakunnilla 7.6.1897.¹² Helsingissä kävelyretki nosti esiin piilevän ideologisen jännitteen. Kulkeuen airueet ja järjestysmiehet tulivat kaikista mukaan lähteneistä järjestöistä. Heillä oli näyttävät olkapäältä rinnan yli ja selän osin peittävät airutnauhat. Enemmistö oli sonnustautunut patriootisiin sinivalkoisiin airutnauhoihin, mutta suurimpien ammattiosastojen edustajat kävelivät kansainvälisen sosialistisen aatteen punaisissa nauhoissa.¹³

Juomalakko siirtää mielenosoituksia vappuun

Suomessa ensimmäiset laajat työväenliikkeen vappumielenosoitukset eivät kytkeytyneet kansainvälisiin sosialistisiin vaikutteisiin, sillä niin työväenvaltuuskunta kuin vuonna 1899 perustettu työväenpuoluekaan eivät siirtäneet kevät-kesäisiä mielenosoituskävelyretkiään toukokuun ensimmäiseen päivään. Suomen työväenliike ja raattiusliike olivat kieltolakitavoitteen vuoksi vahvasti

10 Työväen kävelyretki Seurasaarelle, *Työmies* 25.5.1895; Tuomisto 1984, 90–105.

11 Työväen yleiset kävelyretket, *Työmies* 23.5.1896; Yhdistysten rientoja, *Työmies* 22.8.1896; Laaksonen 1963, 6.

12 Yhdistysten rientoja, *Työmies* 1.5.1897; Työväen kävelyretket, *Työmies* 12.6.1897.

13 W.A.: Muutama sana työväen kävelyretkistä, *Työmies* 19.6.1897.

kytkeytyneet toisiinsa. Nämä kaksi kansanliikettä käynnistivät kieltolain vauhdittamiseksi ja kansan raittiuden edistämiseksi juomalakon.

Juomalakkoliike haastoi opiskelijoiden ja yläluokan alkoholihuuruksen keväntul juhlan aloittamalla raittiuskampanjansa vappuna 1898. Työväenliike ja raittiusjärjestöt juhlistivat joissakin kaupungeissa juomalakon aloittamista mielenosoituskulkeilla. Jopa ylioppilaskunta tuki Helsingissä juomalakkoa. Penseämmin täysraittiutta ja kieltolakia vaatineeseen juomalakkoon suhtautuivat opiskelijakuorot ja ruotsinkielinen lehdistö. Oikeistopuolueiden edustajat arvostelivat kuitenkin sitä, että juomalakkoliikkeen johdossa oli pääosin työväenliikkeen edustajia. Tästä huolimatta suomenkielinen lehdistö ja kaikki raittiusjärjestöt tukivat juomalakkoa.¹⁴

Juomalakkokulkueita ja mielenosoituksia oli ympäri maata.¹⁵ Näin työväenyhdistyksillä ja ammattiosastoilla oli Suomessa mahdollisuus osallistua kahteen kansalliseen mielenosoituspäivään alle kahden kuukauden aikana, kun toinen helluntaipäivä pysyi asteittain radikalisoituneen poliittisen työväenliikkeen mielenosoituspäivänä. Työväen juomalakkovappu muokkautui vähitellen yhä poliittisemmaksi, kun muita poliittisia tavoitteita

14 Lakko-vappu 1898; Helsingissä toimivien raittiusyhdistysten puheenjohtajat: Helsingin raittiusseuroille ja raittiuswäelle, *Uusi Suometar* 30.4.1898; Huominen päivä, T.T.: Vapunpäivä, Yhdistysten rientoja, *Työmies* 30.4. 1898; Ylioppilaitten juomalakko kokous, *Oulun ilmoituslehti* 1.5.1898; Vapunpäivä vuonna 1898, Juomalakko, *Uusi Suometar* (N:o 99A) 1.5. 1898; Juomalakko, *Uusi Suometar* 3.5.1898; Wessu: Oma ahtaampi piiri, -h: Eikö wäärällä tolalla, Jurtikka: Helsingin kirje, *Työmies* 7.5.1898.

15 Lakko-vappu 1898; Juomalakkojuhla, Esko: Kirje Tampereelta, *Tampereen Sanomat* 28.4.1898; Juovutusjuomalakkojuhlan ohjelma, *Kaiku* 29.4.1898; Uutisia Tampereelta, Uutisia lähiseuduilta, *Tampereen Sanomat* 29.4. 1898; Juomalakko käwelyretki, *Tampereen Sanomat* 30.4.1898; Uutisia maaseudulta, *Uusi Suometar* 30.4.1898; Kuka: Porin kirje, Yhdistysten rientoja, *Työmies* 30.4.1898; Juomalakko, *Tampereen Sanomat* 1.5.1898; Juomalakko, *Kaiku* (49A) 2.5.1898; Wäkijuomalakko, *Tampereen Sanomat* 3.5.1898; Juomalakko, *Tampereen Sanomat* 4.5.1898; Juomalakko maaseuduilla, *Työmies* 7.5.1898; Yleisiä uutisia, *Työmies* 14.5.1898.

– kuten äänioikeusudistusvaatimus – tuli mukaan mielenosoitusten tunnuksiin ja puheisiin.¹⁶

Toinen helluntaipäivä ei kuitenkaan vakiintunut työväenpuolueen mielenosoituskävelyretkien päiväksi. Suomen kylmä kevät sai puolueen siirtämään mielenosoituksen ajankohdan kesäkuun ensimmäiseen sunnuntaihin, jos helluntai oli toukokuussa. Näin tapahtui esimerkiksi vuonna 1901.¹⁷ Suomen Työväenpuolue omaksui vuonna 1902 uuden tavan, jolla mielenosoituspäivään osallistuvat saattoivat ilmaista tukensa puolueen tavoitteille: Puolue alkoi valmistaa ja myydä rintamerkkejä ennen marsseja ja kokoontumisia. Puolue oli päättänyt vuoden 1902 mielenosoitusten tunnuksiksi yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden, kahdeksan tunnin työpäivän ja kieltolain. Näistä vaatimuksista normaalityöajan lyhentäminen kahdeksaan tuntiin tuli luonnonvalkeaan pahviseen rintamerkkiin punaisella painettuna.¹⁸

Loppukeväästä ja alkukesästä järjestettyjen mielenosoituskävelyretkien perinne ei ehtinyt vakiintua, koska vaatimukset kansainvälisen sosialistisen mielenosoituspäivän käyttöönotosta voimistuivat. Toukokuun ensimmäisenä päivänä 1900 eräät ammattiosastot juhlistivat työväenaatetta Tampereen työväentalolla saatuaan päivän paikallisilta työnantajilta vapaapäiväksi. Vuoden 1905 Kansallislakon jälkeen vappuna 1906 tamperelaiset työväenjärjestöt järjestivät toukokuun ensimmäisen päivän sosialistisen mielenosoituksen, kun tehtaat seisoivat tuona päivänä. Tampereen Työväenyhdistys päätti, ettei kesäkuussa enää tarvitsisi järjestää kansallista kävelyretkeä, kun vappumielenosoitus oli

16 Juomalakkoliike ja työväenliike, Ulos orjuudesta wapauteen!, *Työmies* (98A) 29.4.1899; Työpäivän lyhennyksestä, *Työmies* 3.5.1899; Työväen kävelyretki, *Työmies* 5.6.1899; Suuren kävelyretken, *Kansan Lehti* 30.5.1901.

17 Kävelyretkiä, *Työmies* 30.5.1901; Työväen kävelyretkien, Mielenosoituspäivä Tampereella, *Työmies* 6.6.1901; Mukana ollut: Porista, *Työmies* 8.6.1901; Hakoniska: Wiipurista, *Työmies* 10.6.1901.

18 Mielenosoitusmerkki ensi sunnuntaiksi, *Työmies* 26.5.1902; Mielenosoitusmerkit, *Työmies* 30.5.1902; -s: Noin 9000 riweissä, *Työmies* 2.6.1902; Mielenosoitukset maaseuduilla, *Työmies* 4.6., 6.6., 9.6.1906; Mielenosoitusmerkeistä, *Työmies* 19.6.1902.

jo pidetty. Tämä päätös kuitenkin kumottiin, ja perinteinen mielenosoitus oli kesäkuun alussa Tampereella vielä vuonna 1906.¹⁹

Vappuna 1906 mielenosoituksen teemana oli Helsingissä ääni-oikeusuudistus. Vaatimuksena oli ääni- ja vaalioikeus kaikille miehille ja naisille. Helsingissä ja monissa muissa kaupungeissa 3. kesäkuuta 1906 järjestetty perinteinen työväen kävelyretki muuttui nimeltään mielenosoituskulkueeksi. Kulkueet ja tilaisuudet olivat euforisia kansanjuhlia, koska säätyvaltiopäivät olivat juuri hyväksyneet lain yksikamarisesta eduskunnasta, joka valittaisiin yleisillä, yhtäläisillä, salaisilla ja suhteellisilla vaaleilla, joissa lähes kaikki yli 24-vuotiaat miehet ja naiset saisivat olla ehdokkaina ja valitsijoina.²⁰

Suomen myöhäinen kevät ja sosialistinen kansainvälisyys olivat työväenliikkeessä sitkeä kiistakysymys. Suomen työväenpuolueen kokous päätti Viipurissa heinäkuussa 1901 äänin 38–9, ettei mielenosoituskävelyretkiä siirretä toukokuun ensimmäiseen päivään. Keskeinen peruste tälle päätökselle oli toukokuun alun koleat sääolot. Puoluekokous ei ollut aivan looginen, kun se myöhemmin päätti esittää äänin 24–21 vappua yleiseksi vapaapäiväksi.²¹

Forssan puoluekokous hyväksyi sosialistisen puolueohjelman ja otti puolueen nimeksi Sosialidemokraattinen Puolue Suomessa. Kansainväliseen työväenjuhlapäivän viettämiseen kokous ei ottanut kantaa. Vasta suurlakon jälkeisessä ilmapiirissä Oulussa elokuussa 1906 pidetty puoluekokous hylkäsi kesäisten mielenosoituskävelyretkien perinteen. Kokous päätti yksimielisesti siirtää puolueen vuosittaiset mielenosoitukset kansainvälisen sosialistisen työväenliikkeen juhlapäivään, toukokuun ensimmäiseen

19 Tampereen työväki! Wapunpäivä wapaaksi!, *Kansan Lehti* 29.4.1906; Ktr.: Wapun huomenis, *Kansa Lehti* 4.5.1906; W. H-a: Meidän mielenosoituspäivämme, *Kansan Lehti* 1.6.1906; Puolue mielenosoitus, *Kansan Lehti* 6.6.1906; Kirkko-Jaakkola 1987, 28–31.

20 Kokouksia, -s: Miten me olemme taistelleet, *Työmies* 31.5.1906; Järjestysohjeita mielenosoituskulkueille, *Työmies* 2.6.1906; Kesäkuun kävelyretket, *Työmies* 5–9.6.1906.

21 Työväenpuolueen edustajakokous, *Työmies* 22–24.7.1901; Soikkanen 1975, 50; Simola 1986, 68–69.

Helsingin työväen vappumarssi ohittaa riittävän kaukaa Helsingin yliopiston vuonna 1911. Kansainvälisen sosialidemokraattisen työväenliikkeen vappumielenosoituksia edelsivät Suomessa myöhempiin ja lämpimämpään aikaan ajoittuneet mielenosoituskävelyretket ja 1800-luvun lopussa opiskelijoiden perinteisenä juopottelupäivänä 1.5. järjestetyt suuret juomalakkomielenosoitukset. Kuva: Signe Brander / Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

päivään.²² Tämä päätös syntyi ideologisin perustein. Suomen työväenliike oli valmis kansainvälisen vapausaatteen puolesta kohtaamaan alkukevään kylmän ja karun ilman. Sää oli toisinaan niin huono, ettei mielenosoituskulkeista ja ulkoilmakokouksista tullut mitään. Helsingissä mielenosoitustilaisuus siirtyi vappuna

²² Suomen Sosialidemokraattisen puolueen viidennen edustajakokouksen pöytäkirja, 453–457.

1909 sisätiloihin kovan sateen ja kylmän ilman vuoksi. Samana vuonna Kotkassa työläiset pysyivät työväentalon sisätiloissa, kun ulkona satoi rajusti räntää.²³

Voitonvarmoista vapuista kansalaissodan katastrofiin

Suomen työväenliike voimistui syksyn 1905 suurlakon ja kevät-talven 1907 ensimmäisten eduskuntavaalien välisenä aikana. Sosialidemokraattinen puolue sai hieman yli 37 prosenttia annetuista äänistä ja 80 kansanedustajanpaikkaa 200:sta. Usko sosialismin etenemiseen Suomessa siivittikin ensimmäisten virallisten sosialidemokraattisten vappumarssien järjestelyjä keskiviikkona 1.5.1907.²⁴

Venäläiset viranomaiset alkoivat asteittain ottaa suomalaiset kansanliikkeet tiukempaan valvontaan vuosien 1905–1906 vallankumouksellisen kuohunnan jälkeen. Tämä tarkoitti vuonna 1908 vähäistä puuttumista ja myöhemmin tiukempia rajoituksia sosialidemokraattisille vappumielenosoituksille. Lasten osallistuminen mielenosoituksiin kiellettiin vuonna 1912. Kaikki mielenosoituskulkueet ja kokoukset oli ensimmäisen maailmansodan vappuina 1915–1916 kielletty. Uusi vapaus, Svoboda, koitti vasta Venäjän maaliskuun vallankumouksen jälkeen vuonna 1917.²⁵

23 Pilkkaa teki, Wappu maaseudulla, *Työmies* 3.5.1909; Vappujuhlia vietettiin kautta maan innostunein juhلاميelin, *Suomen Sosialidemokraatti* (SS) 2.5.1929.

24 Kaikki pyörät seisomaan Vapuksi!, O.P.: Juhla on huomenna, *Eteenpäin* 30.4.1907; Innostawaa ja elähyttävää köyhälistön kansainvälistä Wappujuhlaa, K.H: Nykyhetkellä, *Kansan Tahto* 30.4.1907; Hilja Liinamaa: Karjalan köyhälistön kewät, Puolueriennot, *Työ* 30.4.1907; Suuri mielenosoituskulkue ja -kokous, *Työmies* 30.4.1907; E.H.: Köyhälistön päivä, *Työ* 1.5.1907; Wapun wiettoon Oulussa, *Kansan Tahto*; Pääkaupungin köyhälistön Wappu, *Työmies* 2.5.1907; Wappu maaseudulla, *Työmies* 3.5., 4.5.1907; Wappu Kotkassa, *Eteenpäin* (50B) 4.5.1907; Wapun wietto lähiseuduilla, *Eteenpäin* (50A) 4.5.1907; Köyhälistön Wappu Wiipurissa, *Työ* 4.5.1907.

25 Oinonen 2013, 18–22.

Ammattiliitot olivat henkitoreissa ensimmäisen maailmansodan alkuvuosina. Lakkokielto ja sota-ajan ripeä inflaatio antoivat työnantajille selvän etulyöntiaseman. Ammattiyhdistysten ja sosialidemokraattisen puolueen jäsenmäärät alkoivat kasvaa vuonna 1916. Alhainen äänestysaktiivisuus toi sosialidemokraateille vuoden 1916 eduskuntavaaleissa vaalivoiton ja yksinkertaisen enemmistön, kun puolue sai 103 paikkaa 200:sta. Maaliskuun vallankumouksen jälkeen lakkokielto kumottiin ja keväällä ammattiosastoihin tuli jäsenvyöry. Sosialidemokraatit saivat Oskari Tokoin Suomen suuriruhtinaskunnan senaatissa keväällä 1917 johtavan aseman, vaikka mukana oli muidenkin eduskunta-puolueiden edustajia senaattoreina.²⁶ Tämän vuoksi vapun 1917 mielenosoituksissa, kokoontumisissa ja puheissa vallitsi vallankumouksellinen ja toiveikas tunnelma. Mielenosoituskulkueissa oli ennätyksellinen osanottajajoukko.²⁷

Vallankumouksellinen kuohunta muodostui kohtalokkaaksi Suomen työväenliikkeelle. Elokuussa 1917 Venäjän väliaikainen hallitus hajotti vasemmistoenemmistöisen eduskunnan, joka oli julistautunut korkeimman vallan haltijaksi ja siten yrittänyt irrottaa Suomen Venäjän vallasta. Sosialidemokraatit syyttivät oikeistopuolueita yhteispelistä venäläisten kanssa. Vaaliliittoihin ryhtyneet porvaripuolueet saavuttivat lokakuun eduskuntavaaleissa voiton, ja sosialidemokraatit menettivät niukan enemmistönsä. SDP:n ja oikeistopuolueiden yhteistyö senaatissa päättyi, kun vaalien jälkeen senaattoreiksi tuli vain oikeistopuolueiden edustajia. Keskinäinen epäluottamus ja väkivaltaiset yhteenotot lisääntyivät.

Eduskunta julisti Suomen itsenäiseksi 6.12.1917. Uuden tasavallan alkutaival oli synkkä. Valkoisten ja punaisten välinen kansalaissota alkoi tammikuussa 1918. Valkoiset olivat jo niskanpäällä, mutta saksalaisten maihinnousu Hankoon ja Loviisaan huhtikuun alussa nopeutti punaisten tappiota. Vain muutamissa punaisten hallussa vielä olleilla paikkakunnilla, kuten Kymen-

26 Soikkanen 1975, 191–207, 260–262; Bergholm 1988, 255–262.

27 Simola 1986, 69; Oinonen 2013, 26–28.

laaksossa, voitiin viettää kansainvälisen työväenliikkeen juhlapäivää 1.5.1918.²⁸

Työväenliike kärsi kansalaissodassa vakavia takaiskuja. Tuhansia aktiivisimpia jäseniä oli kuollut. Monet olivat paenneet Neuvosto-Venäjälle. Useiden järjestöjen omaisuus oli tuhoutunut tai takavarikoitu. Työväen järjestöihin kohdistui monenlaista painostusta ja toimintavapauden rajoituksia ensimmäisessä tasavallassa. Kaikesta huolimatta työväenyhdistysten, ammattiosastojen ja SDP:n toiminta käynnistyi vähitellen. Sosialidemokraatit kokivat tappion vuoden 1919 eduskuntavaaleissa, mutta saivat kuitenkin 80 paikkaa.²⁹

Jakaantunut työväenliike ja valkoisen Suomen painostus

Suomen Ammattijärjestö ja SDP antoivat yhteisen vetoimuksen kaikille työväen järjestöille ja työläisille lähtä punaisten lippujen alla vaatimaan leipää, oikeutta, vapautta ja rauhaa sekä kaikkien punavankien välitöntä vapauttamista ja poikkeustilan lopettamista. Viranomaisten sortotoimet olivat ilmiselvät vielä huhtikuussa 1919. Työväenliikkeen pikainen nousu pian kapinan jälkeen herätti kauhua ja vihaa valkoisissa voittajissa. Lakiteknisin perustein SDP:n vappumerkit takavarikoitiin. Helsingin poliisipäällikkö kielsi perinteisen kaupungin keskustan kautta kulkeeneen mielenosoitusreitit. Vappumarssin oli pakko suuntautua suoraan Rautatientorilta perinteiselle puheidenpitopaikalle Mäntymäelle. Poliisi repi vappuna puolueen punaisen lipun juuri jälleenrakennetun Helsingin työväentalon tornista.

Poliisi kuulusteli valtionpetosepäilyjen vuoksi Mäntymäen vappujuhlan puhujia. Pyrkimys saada heidät syytteeseen oli vahva. Näistä vastuksista ja vainotoimista huolimatta vuoden 1919 vappujuhliissa vallitsi vahva luottamus työväenliikkeen

28 Soikkanen 207–308, 310; Bergholm 2013, 15–16.

29 Soikkanen 1975, 309–358; Simola 1986, 70; Bergholm 2013, 16–17.

Työväenliikkeen vappu oli lasten, naisten ja miesten yhteinen mielenosoitus, juhla ja rituaali. Ohjelma koostui marssista, torvisoitosta, puheista, tarjoilusta ja toverien tapaamisesta. Tässä ovat Äänekosken vappujuhlaan 1920-luvulla osallistuneet ryhmäkuvassa. Kuva: Työväen Arkisto.

valoisaan tulevaisuuteen. SDP:n järjestämien mielenosoitusmarssien ja vapputilaisuuksien osanottajamäärä oli järjestäjien mielestä yllättävän suuri.³⁰

Vuoden 1919 vappumarssit ja mielenosoitukset olivat yhteisen vanhan työväenliikkeen joutsenlaulu. Seuraavana vuonna vasemmistososialistit ja kommunistit järjestivät omat mielen-

³⁰ Sos.-dem. puolueen wappumerkkejä takawarikoitu Tampereella, Wappuna riweihiimme, punalippujemme luokse!, Sasu Punanen: Porwari himoitsee wappumerkkiä, SS 25.4.1919; Työväestön wapunwietto, SS 29.4.1919; Kaksi wapunpäiwää, SS 30.4.1919; Työväen wapunjuhlan wietto Helsingissä, Wapunwietto maaseudulla, SS 2.5.1919; Wappupuhujat sittenkin syytettiin, SS 12.5.1919.

osoitukset. Joillakin paikkakunnilla sosialidemokraatit järjestivät oman rinnakkaisen tapahtuman työväenliikkeen yhteiseksi kutsutulle mielenosoitukselle. Vasemmistososialistit olivat saavuttamassa johtoaseman ammattiyhdistysliikkeessä, mikä näkyi jo vuoden 1920 vappumarsseissa. Useilla paikkakunnilla ammattiosastot osallistuivat tai organisoivat vasemmistososialistien dominoimat mielenosoitukset.³¹ Työväenliikkeen välikirjo ja riita oli selkeämpi ja väkevämpi Helsingissä kuin muualla. Jakaantuneen työväenliikkeen molemmat puolueet ja ammattiyhdistysväki kykenivät yhteisiin vappujuhliin vuonna 1921 esimerkiksi Hämeenlinnassa, Karkkilassa, Tampereella ja Viipurissa.³² Kuitenkin vähitellen sosialidemokraattien ja vasemmistososialistien omat vappujuhlat muodostuivat yleiseksi käytännöksi.³³

Toukokuun ensimmäisenä päivänä järjestetyt työväenliikkeen mielenosoitukset joutuivat kovien rajoitusten ja määräysten kohteeksi. Punaiset liput oli kielletty. Tämä johti poliisien ja mielenosoittajien yhteenottoihin. Vasemmistososialistit eivät toisinaan piittäneet kielloista provosoidakseen poliisin kohtuuttomiin vastatoimiin. Kemissä vappuna 1926 aktivistit kietoivat liput vaatteikseen ja näin sonnustautuneina kantoivat tyhjiä lipputankoja. Tampereella sosialidemokraattisen vappumarssin järjestäjät ripustivat lipputankoihin valkoisia pahveja, joihin oli kirjoitettu mielenosoitukseen osallistuvan puolueosaston, ammattiosaston tai muun järjestön nimi.³⁴

Koko Suomen työväenliike oli tuhon partaalla, kun äärioikeistolainen terrorijärjestö Lapuan Liike aloitti toimintansa vuonna 1929. Työväenliikkeen johtajiin ja rivimiehiin kohdistuneet uhkailut, valtuustojen piiritykset, pahoinpitelyt, ihmiskaappaukset ja ihmisten pakkokuljetukset Venäjän rajalle – jopa murhat – lähes lamauttivat työväenliikkeen kesällä 1930. Oikeistopuolueet

31 Helsingin työväen wapunwietto, Wappujuhlat maaseudulla, SS 3.5.1920; Laaksonen 1963, 7; Tapper 1995, 66–71; Oinonen 2013, 42.

32 Työväen wapunwietto maaseudulla, SS 2.5.1921.

33 Työväen wapunwietto, SS 2.5.1924; Kirkko-Jaakkola 1987, 43–44; Oinonen 2013, 35.

34 Kirkko-Jaakkola 1987, 44; Oinonen 2013, 32–36.

saivat selvän vaalivoiton lokakuussa järjestetyissä ennenaikaisissa eduskuntavaaleissa, joita leimasi äänestäjien painostus ja vasemmistolaisten äänestäjien poistaminen vaaliluetteloista. Uusi eduskunta hyväksyi kommunistilait, jotka mahdollistivat useiden poliittisten järjestöjen lisäksi kommunistisiksi arvelujen ammattiosastojen, ammattiliittojen, urheiluseurojen ja monien muiden järjestöjen toiminnan lakkauttamisen.³⁵

Sosialidemokraattien ja kommunistien väliset ristiriidat kärjistyivät 1930-luvun alussa äärimmilleen. Vastakkainasettelun taustalla oli se, että kovan linjan kommunistit omaksuivat Kommunistisen internationaalin (Kominternin) arvion siitä, että sosialidemokraatit olivat ankarasti vastustettavia sosiaalifasisteja. Kun viranomaiset kielsivät vuonna 1930 kommunistien vappumarssit, jotkut Kominternille uskollisimmat kommunistinuoret tunkeutuivat Mäntymäelle esittämään syytöksiä sosialidemokraattien petoksesta ja sosiaalifasismista. Kommunistit protestoivat muilla tavoin mielenosoituskieltoa vastaan ainakin Forssassa, Oulussa, Tampereella ja Viipurissa.

Turussa jotkut kommunistit kävivät sosialidemokraattien vaputilaisuutta valvoneiden poliisien kimppuun. Tilaisuus keskeytettiin, kun lisää poliiseja saapui paikalle palauttamaan järjestystä. Sosialidemokraatit kokivat välikohtauksen kommunistien provokaatioksi. Sosialidemokraattien ja kommunistien välinen jännite lieventyi nopeasti sen jälkeen, kun Suomen kommunistit omaksuivat yhteistyöhakuisen kansanrintamataktiikan jo vuonna 1933. Tämän jälkeen useat kommunistit, vasemmistososialistit ja heidän johtamansa ammattiosastot osallistuivat rauhallisesti sosialidemokraattien järjestämiin vappumarsseihin ja -tilaisuuksiin.³⁶

35 Soikkanen 1975, 491–537; Bergholm 2013, 25.

36 Sasu Punanen: Mitä Sasulle kuuluu, ”Työväestö” kadulla, Hakoniska: Viikkokatsaus, Vapunvietto maaseudulla, E.M.: Kuinka vappukulkuettamme arvosteltiin, SS 3.5.1930; Hulihanismia, Sasu Punanen: Mitä Sasulle kuuluu, SS 4.5.1930; Turussa vappujuhla keskeytettiin, SS 2.5.1932; Sasu Punanen: Mitä Sasulle kuuluu, SS 3.5.1932; Kirkko-Jaakkola 1987, 44; Bergholm 2013, 24–28; Oinonen 2013, 49–51.

Oikeistopoliitikot ja viranomaiset ajattelivat, että punaisen vallankumouksen verinen myrkky oli pidettävä mahdollisimman kaukana valkoisen Suomen lapsista. Siksi viranomaiset kielsivät lasten osallistumisen vappukulkueisiin ja mielenosoitustilaisuuksiin. Koulujen rehtorit ja johtajaopettajat sekä poliisivoimat valvoivat tätä kieltä vaihtelevalla innolla eri paikkakunnilla.³⁷

Taistelu punaisista lipuista ja mielenosoitustunnuksia sisältävistä banderolleista jatkui 1930-luvulla. SDP:n puoluetoimikunta päätti vuonna 1932, ettei puolue organisoisi lainkaan vappumielenosoituksia, koska paikallispoliisit puuttuivat ristiriitaisin perustein kulkueiden ja tilaisuuksien järjestelyihin. Sisäministeriön jatkuvasti kiristyvät ja yhä yksityiskohtaisemmat määräykset mielenosoitusten aikataulun, osanottajakunnan ikärakenteen ja lippujen käytön suhteen kävivät yli ymmärryksen. Viimeinen pisara oli sisäministeriön antama, SDP:n mielestä laiton määräys, joka velvoitti siirtämään kaikki työväenliikkeen vapputilaisuudet kirkonmenojen jälkeiseen aikaan, sekä vaatimus virallisen Suomen lipun käyttämisestä ehtona muiden lippujen sallimiselle.

Tampereen työväenliike ei kuitenkaan noudattanut puoluepäätöstä, vaan järjesti perinteisen vappumarssin, jossa oli sisäministeriön määräysten mukaisesti siniristilippu punalippujen edellä kulkueessa. Kulkuekuri koveni vuonna 1934, kun punalippujen käyttö kaikissa tilaisuuksissa kiellettiin. Tämän jälkeen vain virallinen Suomen lippu ja pahviset plakaatit olivat sallittuja vappumarsseilla ja -mielenosoituksissa.³⁸

Punaliput ja siniristilippu vappukulkueisiin

Neuvostoliitto hyökkäsi puolueettomaksi julistautuneeseen Suomeen marraskuussa 1939, mikä yhdisti valtaosan kansalaisista

37 Kirkko-Jaakkola 1987, 45; Ala-Jokimäki 2014, 26.

38 Hämmästyttävä kieltö, SS 3.5.1930; Vappu, SS 30.4.1931; Epäonnistunut määräys, SS 3.5.1931; Vappumielenosoituksemme, Työväen vapunvietto Helsingissä, Vappu ilman kulkueita, SS 30.4.1932; Kirkko-Jaakkola 1987, 44–46; Oinonen 2013, 51–60.

puolustamaan maataan. Yhteisessä julistuksessa tammikuussa 1940 Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto (SAK) ja Suomen Työnantajain Keskusliitto (STK) ilmoittivat, että aikaisemmat esteet neuvotteluille olivat poistuneet, ja että ne tulevaisuudessa tulisivat neuvottelemaan työelämää koskevista kysymyksistä. Tämä niin sanottu Tammikuun kihlaus sisälsi työnantajapuolen sitoumuksen työntekijäin järjestäytymisoikeuden hyväksymisestä. SDP:n puoluetoimikunta antoi helmikuussa 1940 kannanoton, jonka mukaan ei ollut enää esteitä sille, että sosialidemokraattiset työläiset voisivat liittyä suojeluskuntiin. SAK:n johto antoi tukensa tälle suojeluskuntasovulle.³⁹

Työväenliikkeen järjestöjen täysi tuki sotaponnistuksille sai tunnustusta laajoissa kansalaispiireissä. Sisäministeri purki erityisellä määräyksellä punalippujen käyttökiellon ennen vuoden 1940 vappua. Oikeistopuolueiden lehdet olivat riemuissaan, kun sosialidemokraatit eivät enää olleet haluttomia käyttämään siniristilippua kulkueiden kärjessä ja vappumielenosoitusten puheidenpitopaikoilla. Sosialidemokraatit taas kokivat olevansa täysivaltaisia kansalaisia, jotka olivat sotaponnistuksilla ja verisin uhrein lunastaneet oikeuden käyttää niin kansakunnan lippua kuin kansainvälisen työväenliikkeen punaisia lippuja.⁴⁰

Kansallinen yhtenäisyys alkoi nopeasti rapautua kesällä 1940. Työnantajat eivät suostuneet työpaikoilla eivätkä valtakunnallisesti käymään työehtosopimusneuvotteluja, vaikka työnantajaliittojen edustajat keskustelivatkin ammattiliittojen johtomiesten kanssa ennen kuin työnantajaliitot antoivat yksipuolisesti palkkasuosituksensa. Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyden seura vaati suunnanmuutosta sisä- ja ulkopolitiikkaan. SDP:ssä ja SAK:ssa äänekkäät vähemmistöt arvostelivat kärkevästi SDP:n tekemää suojeluskuntasopua välirauhan aikana vuosina 1940–1941.⁴¹

Lyhyen välirauhan jälkeen Suomi oli taas sodassa Neuvostoliiton kanssa. Tällä kertaa Suomi ei käynyt sotaan yksin vaan Natsi-

³⁹ Bergholm 2013, 28–30.

⁴⁰ Ala-Jokimäki 2014, 33–36; Tepora 2011, 280–282.

⁴¹ Bergholm 2013, 29–30.

Saksan liittolaisena. SDP oli jatkosodan aikana (1941–1944) edelleen mukana laajapohjaisessa koalitionhallituksessa. Sotavuosien vappuina ei ollut mielenosoituskulkueita. SDP:n järjestämät vappujuhlat muuttuivat asteittain yhä isänmaallisemmiksi, sotaponnistuksia tukeviksi tapahtumiksi. Isänmaalliset laulut raikuiivat rinnan perinteisten työväenlaulujen kanssa sosialidemokraattien mielenosoituskokouksissa.⁴²

SDP:n puoluetoimikunnan enemmistö asettui vähitellen vuosina 1943–1944 tukemaan rauhanoppositiota, joka ajoi pikaista erillisrauhaa Neuvostoliiton ja liittoutuneiden kanssa. Puolueen vahva mies Väinö Tanner ja enemmistö sosialidemokraattisessa eduskuntaryhmässä pitivät pikaista irrottautumista riskinä, joka voisi viedä maan ojasta allikkoon, koska Saksa saattaisi kostaa rajusti epälojaalille liittolaiselleen. Kiista johti yhä syvenevään epäluottamukseen, joka säilyi yksilöiden ja ryhmäkuntien välillä pitkään.⁴³

Sosiaaliministeri K.-A. Fagerholm, joka oli lähellä rauhanoppositiota, joutui eroamaan hallituksesta joulukuussa 1943. Hän oli julkisesti puheessaan tuominnut Saksan miehitysjoukkojen brutaalit teot Norjassa. Saksan Helsingin suurlähettiläs oli esittänyt uhkavaatimuksen, että Fagerholmin oli lähdettävä hallituksesta. Hänen tilalleen hallitukseen tuli Aleksi Aaltonen, joka oli Tannerin lojaali tukija.

Nälkä, tavarapula, henkilötappiot, sotaväsymys ja kasvava tietoisuus Natsi-Saksan väistämättömästä tappiosta söivät kansalliseen yhtenäisyyteen tukeutunutta taistelutahtoa. Tässä tilanteessa sosiaaliministeri Aaltonen toi hallitukseen ja eduskuntaan lakiesityksen, joka tekisi vapusta kansallisen vapaapäivän. Suomi oli Ruotsin jälkeen toinen Pohjoismaa, joka sääti lain toukokuun ensimmäisestä kansallisena yleisenä vapaapäivänä. Näin toteutui SAK:n ja ammattiyhdistysliikkeen vaatimus, ja työläiset saivat oman vapaapäivän. Kyse oli Suomen työväenliikkeen saamasta tunnustuksesta, joka symbolisesti nosti työläiset täyteen kansalai-

42 Tepora 2011, 284–285; Ala-Jokimäki 2014, passim.

43 Bergholm 2013, 30–31.

suuteen ja kytki punaisen vapun lopullisesti osaksi kansakunnan kulttuuria. Ensimmäistä lakisääteisesti vapaata vappua juhlittiin Suomessa jo toukokuun ensimmäisenä 1944.⁴⁴

Yhtenäisen vapun mahdottomuus

Rauhan tultua syksyllä 1944 kommunistien toiminta oli jälleen sallittua. Aluksi he vaativat SAK:n johtoa tilille jatkosodan alussa esitetystä sotakiikhoisista puheista ja kirjoituksista. SAK:n puheenjohtaja Eero A. Wuori oli kuitenkin ajoissa siirtynyt erillisrauhan kannattajiin, joten valvontakomission johto suhtautui häneen myönteisesti. Tämän vuoksi kommunistit lopettivat pian hänen arvostelunsa. SAK:n sosialidemokraatit sopivat kommunistien kanssa jo ennen SAK:n ja sen ammattiliittojen edustajakokouksia, että kommunistit voisivat saada vahvemman vaikutusvallan ja omia toimitsijoita ammattiyhdistysliikkeeseen.

SAK pyrki edistämään sosialidemokraattien ja kommunistien yhteistyötä ehdottamalla maaliskuussa 1945 työväenliikkeen yhteisiä vappumarsseja ja mielenosoituksia. Aloite oli menestyksellinen, vaikka monet sosialidemokraatit epäilivätkin yhteistyön onnistumista kommunistien kanssa. Osanotto näihin ensimmäisiin sodanjälkeisiin mielenosoituskulkueisiin ja mielenosoitukseen oli lähes yhtä suurta kuin vuonna 1917. Järjestelyt aiheuttivat sosialidemokraattien ja kommunistien välillä jännitteitä ja kiistoja: eri tahoja edustavien järjestäjien oli vaikea olla yhtä mieltä poliittisesta ja aatteellisesta tasapainosta puhujien, banderollien tekstien ja mielenosoitusten iskulauseiden valinnassa.⁴⁵

SAK:n esitykset molempien työväenpuolueiden ja ammattiyhdistysliikkeen yhteisten vappujuhlien järjestämisestä olivat menestyksellisiä myös vuosina 1946 ja 1947. Sosialidemokraatit olivat vuonna 1947 kuitenkin mukana vain vastentahtoisesti ja

44 Tepora 2011, 285; Ala-Jokimäki 2014, 61–63; Bergholm 2014.

45 SAK:n työvaliokunta 20.3, 27.3.1945, Työväen Arkisto (TA); SDP puoluetoimikunta 23.5.1945, TA; Laaksonen 1963, 8; Bergholm 2005, 91; Bergholm 2013, 31–32, 37–40; Tepora 2011, 285; Ala-Jokimäki 2014, 71–77.

taktisesti. Kommunistit olivat Helsingissä tuoneet muiden järjestävien tahojen kanssa etukäteen sopimatta mielenosoituskulueeseen suuret kuvataulut kansainvälisen kommunistisen liikkeen johtomiehistä. Sosialidemokraateille oli vastenmielistä osallistua vappumarssille, jossa kannettiin suurikokoista kuvaa Otto Wille Kuusisesta, Neuvostoliiton talvisodan aikana muodostaman nukkehallituksen eli Suomen kansanhallituksen (Terijoen hallituksen) pääministeristä. Helsingin sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö esitti, etteivät sosialidemokraatit enää jatkossa osallistu kommunistien kanssa samoihin vappujuhliin. SDP:n puoluetoimikunta päätti kuvariidasta huolimatta hylätä kunnallisjärjestön esityksen. Vappumarssit olivat yhteiset vielä vuonna 1947, mutta tunnukset ja banderollit eivät tätä olleet. Kukin puolue ja ammattiosasto toi mukanaan omat lippunsa, vaatimuksensa ja iskulauseensa.⁴⁶

Socialidemokraatit uskalsivat olla rohkeampia ja päättäväisempiä valvontakomission poistuttua maasta vuoden 1947 lopulla. SAK:n työvaliokunta esitti jälleen helmikuussa 1948 yhteisiä vappujuhlia työväenpuolueille, mutta SDP kieltäytyi kaikesta yhteistyöstä kommunistien kanssa. SAK:n työvaliokunnan sosialidemokraattisen enemmistön oli nöyryyttävä ottamaan aiempi esitys uuteen käsittelyyn. Kommunistit jäivät SAK:n vähemmistöön, kun työvaliokunta päätti maaliskuussa 1948 antaa uudet ohjeet ammattiliitoille ja niiden ammattiosastoille vappujuhlien järjestämisestä. SAK salli ammattiosastojen osallistumisen vappumielenosoituksiin ja -tilaisuuksiin vain siinä tapauksessa, että puolueet järjestivät tilaisuudet yhteistyössä. Tämä olisi antanut SDP:lle ja sen paikallisille puoluejärjestöille käytännössä päätösvalan siitä, saivatko SAK:n jäsenliittojen ammattiosastot osallistua vapputilaisuuksiin.⁴⁷

46 SDP puoluetoimikunta 31.1., 4.3., 15.4., 26.4.1947, TA; SAK työvaliokunta 18.2., 1.4.1947, TA; Bergholm 2005, 91.

47 SAK työvaliokunta 28.2., 9.3., 23.3.1948, TA; SDP puoluetoimikunta 27.2. 1948, TA; Työväen vappuesiintyminen, *Palkkatyöläinen* 2.4.1948; Vappu – kevät juhlamme ja sen ylevät perinteet, Vappu saapuu taas, *Palkkatyöläinen* 23.4.1948.

Vappu oli muuttunut työntekijäin yleiseksi lailliseksi vapaapäiväksi sota-keväänä 1944. Rauhan tultua vasemmistopuolueet ja SAK järjestivät yhteisiä vappujuhlia ja -marsseja. Tapahtumat Helsingissä vuonna 1946 johtivat välirikoon, joka ajoi SAK:n hajaannuksen partaalle. Kuva: Työväen Arkisto.

Kommunistit eivät hyväksyneet syntynyttä ratkaisua, mikä aiheutti vakavia ongelmia. Heidän johtamansa ammatilliset paikallisjärjestöt päättivät järjestää edelleenkin työväestön ja ammattiyhdistysliikkeen yhteiset vappujuhlat monilla paikkakunnilla. Useat ammattiosastot toivat lippunsa näihin mielenosoituksiin, jotka keräsivät myös useita niiden jäseniä.⁴⁸ SDP:n ja SAK:n vappupäätöksien kommunisteissa synnyttämää katkeruutta kuvaa *Työkansan Sanomien* pakinoitsijan Leveäharteisen

⁴⁸ Yhtenäisiä vappujuhlia järjestettävä, Yhtenäisin rivein vappumarssille, *Työkansan Sanomat* 24.3.1948; Yhdistäjät ja hajoittajat, *Vapaa Sana* 28.3.1948; Hajottajat vaiko yhdistäjät voittavat?, *Hämeen Yhteistyö* 2.4.1948.

miehen (Suomen Kuljetustyöntekijäin Liiton toimitsija Lauri Vilenius) sivallus: ”Mitä olisivat porvarit ilman sosdemoikeistoa? Kuin pää ilman käsivarsia.”⁴⁹

Tapautumien seurauksena jännite sosialidemokraattivetoisen SAK:n ja kommunistien johtamien suurien kaupunkien ammattillisten paikallisjärjestöjen välillä kasvoi. Sosialidemokraattien ja kommunistien välit muuttuivat vuosina 1946–1951 yhä vihamielisemmiksi niin sisäpolitiikassa kuin ammattiyhdistysliikkeessä muistakin syistä, kun kylmä sota alkoi kuumentua myös Suomessa. Suomalaiset kommunistit joutuivat ylivoimaisen vaikeaan välikäteen, kun heidän tuli Cominformin linjausten mukaisesti tehdä selvä pesäero sosialidemokraatteihin, jotka oli paljastettava USA:n imperialistien ja kotimaisten kapitalistien lakeijoiksi. Samanaikaisesti Suomen kommunistien tuli ammattiyhdistysliikkeessä vaalia mahdollisimman hyvää yhtenäisyyttä ja siten varmistaa, että SAK pysyisi kommunistien hallitseman Maailman ammattiyhdistysliiton (MAL/WFTU) jäsenenä.⁵⁰

SAK:n sosialidemokraattinen johto otti maaliskuussa 1950 tiukemman linjan paikallisjärjestöjen organisoimiin vappumielenosoituksiin. SAK:n työvaliokunta esitti uhkavaatimuksen: ne ammattiosastot ja paikallisjärjestöt, jotka eivät noudattaisi SAK:n vappuohjeita, tultaisiin erottamaan SAK:sta ja ammattiliitoista. Tämä vappukiista uhkasi johtaa SAK:ssa järjestölliseen hajaanukseen, koska omien ammattiosastojensa erottamisesta mahdollisesti kieltäytyvät kommunistijohtoiset ammattiliitot tulisivat erotettavaksi keskusjärjestöstä. Kommunistit esittivät tulikiven katkuisia vastalauseita, mutta lopulta he taipuivat. Tähän ratkaisuun vaikutti enemmän SAK:n jäsenyys MAL:ssa kuin Cominformin kylmän sodan aikainen antisosialidemokraattinen ideologia.⁵¹

Työväen vapulla oli kilpailullinen ja kitkerä luonne seuraavina vuosina suurimmissa kaupungeissa, kuten Helsingissä, Tam-

49 Leveäharteinen mies: Henki on altis, mutta liha heikko, *Työkansan Sanomat* 25.3.1948.

50 Bergholm 2005, 90–91.

51 Bergholm 2005, 90–100.

pereella, Turussa ja Oulussa. Suomen Kommunistinen Puolue jakaantui kahteen ryhmäkuntaan 1960-luvun lopulla. Enemmistöryhmän kutsumanimi oli saarislaiset ja pilkkanimi revisionistit. Vähemmistöryhmä taas oli kutsumanimeltään taistolaiset ja pilkkanimeltään stalinistit. Enemmistöryhmä kutsui itseään puolueen päälinjaksi, ja vähemmistö nimitti itseään luokkakantaisiksi kommunisteiksi. Tämä synnytti uuden kilpailutilanteen. Sanomalehdet ja mielenosoittajat laskivat, oliko vappumarsseilla enemmän enemmistöryhmän punapaitoja vai vähemmistöryhmän sinipaitoja.⁵²

Yhteinen heikkous mahdollistaa yhteiset vappujuhlat

SDP:n ja SKDL:n kannatus oli 1950-luvulla ja 1960-luvun alussa lähes tasavahvaa eduskunta- ja kunnallisvaaleissa. Sosialidemokraattien kannatus oli yleensä suurempaa vaaleissa, mutta kommunistit saivat enemmän väkeä liikkeelle mielenosoituksiin, varsinkin vappumarsseille. Tämä olikin perimmäinen syy siihen, että sosialidemokraatit vierastivat yhteisiä vappujuhlia. Kylmä sota tai SDP:n ja SAK:n päätökset eivät kuitenkaan kaikilla paikkakunnilla estäneet yhteisten vappujuhlien järjestämistä. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen eheytyminen vuonna 1969 ja 1960-luvun radikaali vasemmistolaisuus lisäsivät yhteisten vappujuhlien määrää. Vuonna 1985 yhteisiä vappujuhlia oli jo 65 kappaletta.⁵³

Pitkäaikainen parlamentaarinen toiminta sekä ajoittainen sitoutuminen tulopolitiikkaan ja hallituspolitiikkaan eivät vielä 1980-luvun alussakaan vieneet SKP:ltä ja SKDL:lta kokonaan mainetta jumalattomien vallankumousoppien levittäjinä. Tämän vuoksi eräät Helsingin seurakuntien yhteisen kirkkovaltuuston jäsenet esittivät, että kommunistien ja kansandemokraattien Senaatintorilla perinteisesti pitämän vappumielenosoituksen

⁵² Oinonen 2013, 128.

⁵³ Simola 1986, 73; Bergholm 2005, 100–101.

käyttöön ei enää annettaisi tuomiokirkon portaita. Asia herätti hämmästystä *Kansan Uutisissa*, mutta kirkkovaltuuston selkeä enemmistö torjui esityksen.⁵⁴

SKDL ja SKP organisoituivat vuonna 1990 kommunististen diktatuurien romahdettua Neuvostoliitossa ja Neuvostoliiton etupiiriin kuuluneissa kansandemokratioissa uudeksi puolueeksi, Vasemmistoliitoksi. Kommunismin romahdus avasi Suomessa tien yhteisiin vappumielenosoituksiin myös suurimmissa kaupungeissa. Yhteistyötä helpotti myös se, että SDP ja Vasemmistoliitto olivat molemmat vuosina 1991–1995 oppositiopuolueita, ja vuodesta 1995 alkaen myös yhdessä hallituksessa. Ratkaisevin tekijä oli todennäköisesti kuitenkin se, että SDP oli kannatukseltaan selvästi suurempi kuin Vasemmistoliitto. Yhteiset juhlat oli myös helpompi järjestää, kun mielenosoituksiin ja marsseihin osallistujien lukumäärä oli vähentynyt. Yhteinen heikkous teki sovun helpommaksi. Sosialidemokraatit eivät järjestäneet vuonna 1993 lainkaan vappumarssia Helsingissä, mutta vuonna 1994 myös Helsingissä oli yhteinen vappumielenosoitus.⁵⁵

Vapusta tuli virallinen kansallinen liputuspäivä eli suomalaisen työn päivä vuonna 1978.⁵⁶ Tämä on viimeisin päätös, jolla Suomen valtio on tunnustanut ja ottanut osaksi suomalaiskansallista valtavirtaa kansainvälisen työväenliikkeen vallankumouksellisen juhlapäivän. Vuonna 1991 tehdyn mielipidetiedustelun mukaan suomalaisista 63 prosenttia piti vappua kevään tulon juhlanä, 18 prosenttia työläisten päivänä ja 12 prosenttia opiskelijajuhlanä.⁵⁷

Historian pitkässä perspektiivissä näyttää siltä, että juopottelevien opiskelijoiden perinne on jättänyt suomalaisten vapunviettoon vahvemman jäljen kuin sosialistisen vallankumoussaatteen innostamat juomalakkoliikkeen työläiset.

54 Vappuna vallataan kirkon portaat, *Kansan Uutiset* 25.4.1981.

55 Vappujuhla Paasipuistossa 1.5.1992, *Demari* 30.4.1992; Iloista Vappua!, Työväenliike juhlii vappua yhdessä, *Viikkolehti* 29.4.1994; Hakaniemen torilta tuhansia tylyjä terveisiä hallitukselle, 3.5.1994.

56 Asetus liputuksesta Suomen lipulla 26.5.1978, Asetuskokoelma 1978, N:o 383, 813–814.

57 Karjalainen 1994, 202–211.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Työväen arkisto (TA)

SAK:n työvaliokunnan pöytäkirjat

SDP:n puoluetoimikunnan pöytäkirjat

Painetut lähteet

Asetuskokoelma 1978

Suomen Sosialidemokraattisen puolueen viidennen edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Oulussa 20–27 p:nä elokuuta 1906, Tampere 1906.

Lehdet

Demari

Eteenpäin

Gutenberg Aikakauslehti-Tidskrift

Hufvudstadsbladet

Hämeen Yhteistyö

Kaiku

Kansan Lehti

Kansan Tahto

Kansan Uutiset

Kansan Uutisten Viikkolehti (Viikkolehti)

Kirjapainolehti

Lakko-vappu 1898

Palkkatyöläinen

Suomen Sosialidemokraatti (SS)

Tampereen Sanomat

Työ

Työkansan Sanomat

Työmies

Uusi Suometar

Vapaa Sana

Verkkoaineisto

Bergholm, Tapio (2014): *Vappu vapaaksi 1.5.1944*. nettisivu: <http://www.sak.fi/ajankohtaista/blogit/uusi-kulma/vappu-vapaaksi-151944-2014-04-25>.

Kirjallisuus

- Ala-Jokimäki, Antti Hermann (2014) *Vapunvieto Helsingissä 1939–1945. Traditiota, politiikkaa ja karnevaalia suursodan varjossa*, pro gradu -tutkielma Helsingin yliopisto, Yleinen historia.
- Bergholm, Tapio (1988) *Kovaa peliä kuljetusalalla I. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924*, Auto- ja Kuljetusalan Työntekijäliitto AKT r.y., Joensuu.
- Bergholm, Tapio (2005) Yhteisten vappujuhlien mahdollisuus ja ammattiyhdistysliikkeen yhtenäisyys, teoksessa Matti Hannikainen (toim.), *Työväestön rajat*, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Väki voimakas 18, Saarijärvi, 90–102.
- Bergholm, Tapio (2013) *SAK:n historia*, SAK, Helsinki.
- Karjalainen, Sirpa (1994) *Juhlan aika. Suomalaisia vuotuisperinteitä*, WSOY, Porvoo.
- Kirkko-Jaakkola, Kaisa (1987) *Simaa, kuorolaulua ja punalippuja. Tamperelaisen vapunvieto 1860-luvulta vuoteen 1939*, Tampereen kaupungin museot – Pirkanmaan maakuntamuseo, Tampere.
- Laaksonen, Lasse (1963) *Turkulaisia julkisia vappuperinteitä vuosina 1919–1960*, Scripta Ethnologica 15, Forssa.
- Lahtinen, Esa (1989) Finland, teoksessa Andrea Panaccione (ed.), *The Memory of May Day. An iconographic history of the origins and implanting of a workers' holiday*, Marsilio Editori, Venezia, 297–299.
- Nieminen, Matti (1977) *Suomen kirjatyöntekijäin Liiton historia 1. Kirjatyöntekijäin ammatillinen järjestäytyminen ja ammattiyhdistyspolitiikka Suomessa vuoteen 1914*, Jyväskylä.
- Sassoon, Donald (1997) *One Hundred Years of Socialism. The West European left in Twentieth Century*, Fontana Press, London.
- Oinonen, Janne (2013) *Mielenosoituksia sanoin ja jaloin. Helsingin ja Oulun työväen järjestämä vapun vieto vuosina 1907–1982*, pro gradu -tutkielma Oulun yliopisto, Historiatieteet.
- Reiter, Herbert (2016) *Origins of May Day. History and Memory*, teoksessa Abby Peterson and Herber Reiter (ed.), *The Ritual of May Day in Western*

- Europe. Past, Present and Future*, The Mobilization Series on Social Movements, Protest, and Culture, Routledge, London and New York, 14–30.
- Simola, Matti (1986) Vappu, teoksessa Udo Achten et al. (eds.), *Mein Vaterland ist International. Internationale Illustrierte Geschichte des 1. Mai*, Asso Verlag, Berlin 1986, 66–68.
- Soikkanen, Hannu (1975) *Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta*, Suomen Sosialidemokraattinen Puolue – Puoluetoimikunta, Vaasa.
- Tapper, Mikko (1995) *Valtiollis-poliittiset juhlapäivät Suomessa vuosina 1918–1939. Tutkimus suhtautumisesta vappuun, toukokuun kuudenteentoista ja itsenäisyyspäivään sekä niiden vietto, pro gradu -tutkielma* Helsingin yliopisto, Suomen ja Skandinavian historia.
- Tepora, Tuomas (2011) *Sinun puolestas elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945*, WSOY, Juva.
- Thörnqvist, Christer, Bergholm, Tapio and Mellberg, Margaretha (2016) The May Day Tradition in Finland and Sweden, teoksessa Abby Peterson and Herber Reiter (ed.), *The Ritual of May Day in Western Europe. Past, Present and Future*, The Mobilization Series on Social Movements, Protest, and Culture, Routledge, London and New York, 75–105.
- Tuomisto, Tero (1984) *Tienraivaajan osa. Sata vuotta Helsingin Työväenyhdistyksen historiaa 1884–1984*, Helsinki.

The founding of the first (early) modern (representative) democracy in Europe

I

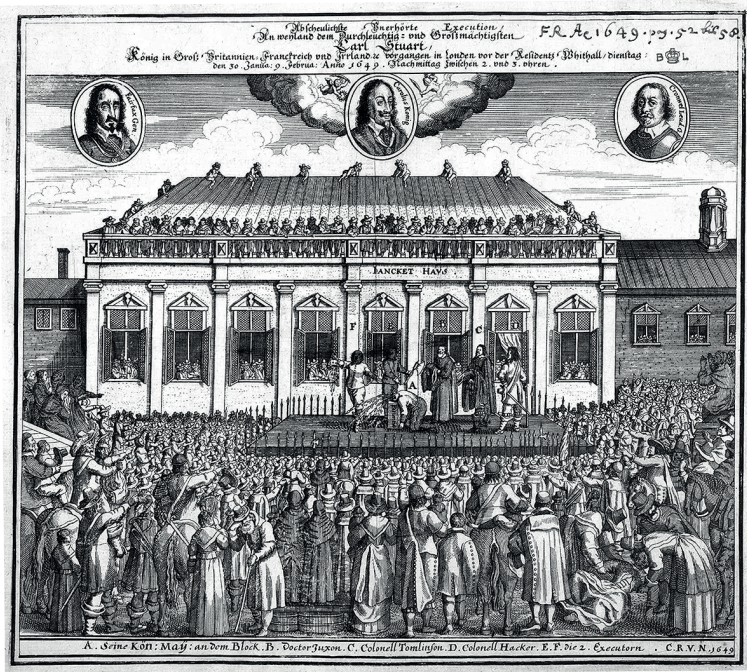
I met Maria for the first time, appropriately enough, in our freshman year in 1978–79. We both took the ‘tasokoe’ in January 1979, and started to pursue our history studies in that spring term. During that term we often exchanged our lecture notes, but soon our interests took us to different paths. Whereas I focussed on early-modern intellectual history, Maria developed an interest in modern Finnish history. Maria is in many ways extraordinary amongst Finnish historians. She has not only been extremely productive, authoring and editing numerous books. Above all, she has been an exceptionally versatile historian, having worked on a number of highly significant themes and topics. Nevertheless, it is not difficult to discern a consistent pattern in Maria’s scholarly work. She has always explored topics, which have important social, civic and political dimensions. Her work cannot be characterised as social or political history or any other history. Indeed, much of it both questions such easy labels and in fact endeavours to redefine different subfields of historiography. Nonetheless, at the heart of Maria’s *oeuvre* are central political and social questions and themes of civic agency and political participation in modern Finnish society.

My aim in what follows is to pay tribute to the importance of Maria’s scholarly contribution to modern Finnish historiography by examining an earlier period of English history when similar

questions of civic and political participation of immense importance were at stake. The period I have in mind is that of the English Revolution. After two civil wars (1642-46, 1648), the House of Commons of the English Parliament, or what was left of it after its purge, which was orchestrated by Parliament's own army, the New Model Army, and led by Colonel Thomas Pride (hence the name Pride's Purge) on 6 December 1648, decided to put Charles I on trial in January 1649. The trial and the subsequent execution of the king, which were amongst the most momentous events of early-modern European history, led to the founding of the English Republic.

This is, for obvious reasons, perhaps the most intensely studied period of English history, and historians have thoroughly examined the political thought of the republican period. However, for some reason they have paid much less attention to the constitutional debate of the period. Was the English Republic an aristocracy or a democracy, a mixture of these two or something else? Although scholars have pored over different aspects of republican thought, they have overlooked the various proposals concerning the form of constitutional arrangements put forward during the republican period (1649-1653). And yet, this constitutional debate was one of the most wide-ranging discussions of aristocracy and democracy in early-modern Europe. More importantly, it was, I seek to argue in what follows, one of the only times in the history of European political thought before the eighteenth century that democracy was being discussed in highly positive terms. Whilst historians have ignored this debate, it did not escape the attention of some earlier commentators. Writing in the mid eighteenth century, Montesquieu has this to say about the English Republic:

It was a fine spectacle in the last century to see the impotent attempts of the English to establish democracy among themselves. ... [T]he government was constantly changing; the people, stunned, sought democracy and found it nowhere. Finally, after

much motion and many shocks and jolts, they had come to rest on the very government that had been proscribed.¹

Taking my cue from Montesquieu's ruminations, I shall examine the development of the constitutional thought of the English revolutionaries in the autumn of 1648, which ultimately led to the execution of the king, the abolishment of both the monarchy and the House of Lords, and thus to the founding of the English Republic. My aim in this brief essay is to show how it came about not only that it was possible to Montesquieu, and indeed the contemporary opponents of the Republic, to claim that the English

1 Montesquieu, *The spirit of the laws* [1748], trans. Anne M. Cohler et al. (Cambridge, 1989), bk 3, ch 3, 22.

Republic was a democracy, but also, and much more importantly, that some supporters of the republic began to see it in terms of democracy. It is my contention, first, that the development of revolutionary thinking in the autumn of 1648 lent credence to the royalist claim of the democratic aspirations of the revolutionaries and, second, that it ultimately prompted some advocates of the Republic also to perceive it as a democracy, and even to toy with the idea of representative democracy.

II

After the second civil war in the spring and summer of 1648, the Levellers (a radical political group) presented their Large Petition to the House of Commons on 11 September. They boldly declared that sovereignty belonged to the House of Commons. ‘We’, the Levellers told the Commons, ‘judged this honourable House to be the supream Authority of *England*, as chosen by, and representing the People; and entrusted with absolute power.’ It followed, as they went on to insist, ‘that the King was but at the most the chief publike Officer of this Kingdom, and accomptable to this House (the Representative of the People, from whom all just Authority is, or ought to be derived) for discharge of his Office’.²

Now, there was nothing intrinsically novel or radical about the idea of popular sovereignty (that all power ultimately derived from the people). It had been a central element in late-medieval and early-modern political thought in Continental Europe for centuries.³ It had also entered English political thought in the early 17th century. Although it had originally been used in England by civil lawyers to legitimize royal absolutism, by the early 1640s it became a central element in the parliamentarians’ intel-

2 *To the right honorable, the commons of England in Parliament assembled*, ([London, 1648], T1616), 1.

3 Daniel Lee, *Popular Sovereignty in Early Modern Constitutional Thought* (Oxford, 2016); Richard Bourke and Quentin Skinner eds., *Popular Sovereignty in Historical Perspective* (Cambridge, 2016).

lectual arsenal to defend their resistance to the king. The Levellers firmly believed in the original political power of the people. They also consistently asserted parliamentary sovereignty, but at the same time argued for the accountability of Parliament to the people.⁴ Nevertheless, by the autumn of 1648 this idea of popular sovereignty started to assume radical dimensions, which ultimately led to the founding of the Republic.

There were three closely related elements in the development of this line of argument. First, the notion of popular sovereignty began to be used as an argument for the trial and ultimately the execution of the king. Of course, the parliamentarians had justified their resistance to the king by arguing that the people always retained a right of resistance in case the king abused his power. Occasionally, it had also been argued that the king was a man of blood and therefore deserved to be brought to trial. Most conspicuously, some of the Levellers had argued in the famous Putney debates in the autumn of 1647 that 'the Kinge was a Man of Blood, and therefore ... they were to prosecute him'.⁵ By the next autumn such arguments became much louder. As early as August 1648 it was asserted that 'the Parliament ought to govern the Nation, and dispose of the Kings Person according to their own judgements'.⁶ The Levellers' Large Petition, whilst laying the blame for 'the oppressions of the Common-wealth' squarely at the king's door, shied away from suggesting that the House of Commons should bring the king to trial.⁷ However, in the course of the autumn of 1648 such arguments started to be heard in print.

By late October pamphleteers pointed out that 'the King hath betrayed the trust reposed in him, and raised war against this

4 Lee, *Popular Sovereignty*, 273-315; Rachel Foxley, *The Levellers. Radical Political Thought in the English Revolution* (Manchester, 2013), 23, 30-1, 37-8, 67, 80-2.

5 *The Clarke Papers*, ed. C. H. Firth, 4 vols. (London: Camden Society, 1891), i, 417.

6 *New questions resolved* ([n.p., 1648], N736), 1. My dating is based on a reference to the siege of Colchester, which ended August 27.

7 *To the right honorable*, 3.

Nation to inslave it, violating his Oaths, and trampling underfoot our Laws' and also that 'he is guilty of all the bloud-shed in these intestine wars'. The same pamphlets also demanded that 'there may be a strict scrutiny, for the more full discovery of such persons as were contrivers or encouragers of the Rebellions, and that Justice speedily be executed on them'. And this should be done irrespective of the persons' status. Justice should be both 'impartial and speedy', which meant, as the pamphlets specified, 'that the same fault may have the same punishment in the person of *King* or *Lord*, as in the person of the poorest *Commoner*'.⁸ There was thus a clear implication, if not an outright demand, that the king should be brought to trial.

Within days, this implication had become a demand. The Army's resolution at the very end of October maintained not only that 'every Officer', including 'the King, parliament, iustices of peace', was 'elected by the people' but also that in case an officer betrayed his trust 'the people are bound by the Law of God, Man and Nature to disobey them, and bring them to speedy tryall'. It followed, as the resolution went on, that 'it is lawfull for the people after such breach of trust to use all Coercive power for bringing to condigne punishment such Trustees, and to fight with kill and slay all such as shall oppose them therein'.⁹ A pamphlet, written by 'Hieron Philalethes' some time in November, castigated tyrants in the most outspoken terms. Tyrants' thrones, he announced, were 'slippery with blood', and citing several classical examples, this 'lover of truth' declared that 'the *Wrath of God and Man*, the *Iustice of Heaven and Earth*, do oft so concur, in the cutting them [i.e. tyrants] off, in a retaliating *vengeance*'.¹⁰

8 *The articles and charge of the officers and souldiers in the armie* ([London?], 1648, A3808), 2-3; *The true copy of a petition promoted in the army* (London, 1648, T2632), 4.

9 *Terrible newes for the treaty declaring his majesties resolution* (London, 1648, T772), 2-3; *A terrible thvnder clap for the independent sectaries* (London, 1648, T775).

10 *Mercurius militans* ([n.p], 1648, M1768), 4-5.

It was at this time that the General Council of the Army began its session in St. Albans Abbey. By 10 November Commissary-General Henry Ireton introduced to the Council the fruits of his late intellectual activity – the draft of the Army's *Remonstrance*, which was approved on 16 November and presented to Parliament a few days later. The lengthy *Remonstrance* clearly argued that Charles I was a tyrant, who should be brought to justice:

That capitall and grand Author of our troubles, the Person of the King, by whose Commissions, Commands or Procurement, and in whose behalfe, and for whose interest only, (of will and power,) all our warres and troubles have been, (with all the miseries attending them,) may be speedily brought to justice for the treason, blood and mischief, he is therein guilty of.¹¹

What was perhaps most remarkable in the Army's *Remonstrance* was its argument that Parliament can call the king 'to account' according to 'their own Judgement' even if there was no 'particular Lawes'. In such cases their judgment would be based on 'the general law of reason or Nations'.¹² The Army's urgent demand for bringing the king to trial received enthusiastic support in print,¹³ and by mid-December such demands became even more vociferous.

The second and more important way in which the notion of popular sovereignty was employed in a novel way was to argue that, since the people or their representatives in the House of Commons held sovereign power, both the king and the House of Lords did not have any share in sovereignty. They were in fact

11 *A remonstrance of his excellency Thomas Lord Fairfax, Lord Generall of the Parliaments forces. And of the Generall Councell of officers held at St Albans the 16. of November, 1648* (London, 1648, F229), pp. 62, 7-8, 14, 16-18, 21-2, 47. See also the short version of the same document, *A remonstrance or declaration of the army: presented to the House of Commons on Munday Novemb. 20. 1648* (London, 1648, R1022), 3.

12 *A remonstrance*, 16.

13 *His majesties propositions* (London, 1648, C2721A), 3; *A true copie of the Berkshire petition* (London, 1648, T2639), 6.

constant threats to the wellbeing of the commonwealth. The Levellers' Large Petition in September argued that 'the King was but at the most the chief publike Officer of this Kingdom'. The upshot was that as long as the king and the Lords had a share in sovereign power, they would cause nothing but 'oppressions' to 'the Common-wealth' and 'the people'. The message was clear. As the petition explained, to give the king and the Lords a share in sovereignty was tantamount to slavery and hence directly against the 'Freedom' and 'Safety' of the people.¹⁴ Although this can be said to be in line with the Levellers' or army radicals' demands from the previous autumn, it was now much more explicit. The famous *Case of the armie truly stated* from October 1647 had argued for popular sovereignty and against the king's negative voice, but had not castigated the king and the Lords as enemies of freedom and safety.¹⁵ Similarly, the first *Agreement of the people* from early November 1647, whilst arguing for popular sovereignty and the sovereign power of the unicameral representative, remained completely silent about the king and the Lords. Now, a year later the implications of this silence were spelt out in the strongest terms.

The third and most important development of the autumn of 1648 was the open acknowledgement that, since the people or their representatives had sovereign power, they also had the power to change the form of government. Again, this had been implicit in the first *Agreement of the people* in 1647, but it was only made explicit in the course of the following autumn. The Large Petition of September only hinted at this in a veiled manner. Criticising their opponents, who were negotiating a deal with the king, the petitioners reminded them what such a deal would entail. It would put 'him that is but one single person, and a publike Officer of the Common-wealth, in competition with the whole body of the people, whom you represent; not considering that it is impossible for your to erect any authority equall to your selves'. Their adversaries, the petitioners emphasised, 'declared

¹⁴ *To the right honorable*, 2-3.

¹⁵ *The case of the armie truly stated* (London, 1647, W2168), 6-7, 15.

... that you will not alter the ancient Government, from that of King, Lords, and Commons: not once mentioning (in case of difference) which of them is supream, but leaving that point (which was the chiefest cause of all our publike differences, disturbances, Wars and miseries) as uncertain as ever'. So, something needed to be done with 'the ancient Government'. 'The truth', the petitioners pointed out, 'is (and we see we must either now speak it [or] for ever be silent,) We have long expected things of an other nature from you, and such as we are confident would have given satisfaction to all serious people of all Parties.' What they therefore suggested was nothing less than a formal acknowledgement that sovereign power resided in the people and their representatives. They told the Commons 'that you would have made good the supreme of the people, in this Honourable House, from all pretences of Negative Voices, either in King or Lords.'¹⁶

It took two more months before the idea that the people or their representatives as the holders of sovereign power could change the form of government was stated explicitly. This occurred in the Army's famous *Remonstrance* in November. The point of departure of the *Remonstrance* was the constant conflict between 'the Publike Interest of a nation' on the one hand and the 'tyranny and injustice of Kings or others' on the other. The former, the public interest, consisted of two things. First, since the people 'cannot all meet together themselves', sovereignty was exercised on their behalf by 'a common and supreme Councell or Parliament', which was 'freely chosen by them, with as much equality as may be, and those Elections to be successive and renewed'. Second, sovereignty included the making of laws but also making and altering 'Constitutions' and hence the 'government of the whole'. As the *Remonstrance* put it, such a representative institution had 'the power of making Laws, Constitutions, and Offices, for the ordering, preservation and Government of the whole; and ... the altering, and repealing, or abolishing of the same'. The *Remonstrance* also made it explicit that its plans for a constitutional settlement were novel, maintaining that 'there may be a sound

16 *To the right honorable*, 3-5.

settlement of the peace, and future Government of the Kingdom, upon grounds of common Right, Freedom, and safety'.¹⁷

On 30 November the Army published the *Declaration*, justifying their impending march to London, which would result in Pride's Purge. It began by repeating the intention of the *Remonstrance*. The aim had been, the *Declaration* explained, to settle 'the Peace of the Kingdom ... upon more righteous, safe, and hopeful grounds' and to establish 'the future Government of this Kingdom upon a safe Succession and equal Constitution of Parliaments,' which was 'to be ratified by an Agreement and Subscription of the people thereunto'.¹⁸ So, the Army's aim was a new form of government, to which the people were expected to subscribe.

How could such a revolutionary move be justified? The *Declaration* insisted how not only the king but now even Parliament, by finalizing a treaty with the king, had failed their trust. This had left the people to their own devices. They could, in other words, use their own judgment to decide what to do. And this was precisely what the Army had done. Under normal circumstances 'the people duly choose and trust' some 'to Judge for them'. But this did not mean that they 'ever give up their Natural capacities of common Sense and Reason'. Since those whom the people had chosen to judge for them had blatantly failed their trust, the *Declaration* remarked, 'we cannot but exercise that Common Judgment which in our Natural Capacity is left to us'. 'We dare with confidence', the Army declared, 'appeal therein to the common Judgments of indifferent and uncorrupted men'.¹⁹ The soldiers of the New Model Army portrayed themselves as 'indifferent and uncorrupted men', who could use their judgment to propose a new form of government for the country.

17 *A remonstrance*, 14-15, 66.

18 *The declaration of his excellencie the Lord General Fairfax, and his general councill of officers shewing the grounds of the armies advance towards the city of London* (London, 1648, D610), 3.

19 *The declaration*, 5.

The Army's *Declaration* received an enthusiastic response, and pamphlets repeated its proposals.²⁰ However, the Leveller newspaper, *The Moderate*, had already argued in late November that 'all Governments come originally from the People, and are mutable at their pleasure'. The paper had examined the three forms of government (monarchy, aristocracy, democracy) and immediately clarified that 'these particular formes are left unto every Nation or Countrey to chuse as they shall think best'.²¹ By early January the supporters of the Army started to argue openly that popular sovereignty entailed the power to change the form of government. This was no doubt prompted by the decision of the House of Commons to assume full legislative sovereignty on January 4. Within a week a pamphlet declared on its title-page that 'there is a Supream and Soveraign power alwayes residing in the People, over and above Kings'. It followed, as the title-page also declared, that 'no Nation is so strictly tied to any one form of civill Government or Law, but it is lawfull for the People to alter the same to another form or kind upon occasion'.²² This was quickly followed by other pamphleteers. 'The people', one pamphlet noted, 'have reason to make their claime absolute, to justifie their legislative supremacy, and radicall right of Instituting a national Government'.²³ Another pamphlet claimed that 'alterations of Government' were sometimes 'necessary'.²⁴ Three students from Trinity College, Cambridge wrote in late February that whereas Israel was a theocracy, all other polities were 'of humane institution, and are derived from the People'. This power enabled the people to put down their governors but also to change their form of gov-

20 *The declaration and resolution of the citizens of London concerning the Kings Majesty, and of the army* (London, 1648, D553), 3-4; Richard Browne, *The declaration of Major-Generall Brown* ([London], 1648, B5142), 3.

21 *The Moderate* no. 20, 21-8.11.1648, 165-6.

22 *The armies vindication* ([London], 1649, A3718), title-page.

23 *A rejoinder by way of animadversions upon Mr. Ashurst his answer* (London, 1649, R 769, S5319), 7-8, 4-5.

24 *An answer to the cities representation* (London, 1649, A3399), 3.

ernment at will. As the students argued, 'the people have power to put down, or to alter these or any of these as they finde occasion'.²⁵

III

It is important to note that these proponents of the change of the form of government were mostly silent about their constitutional preferences. Some of them suggested that the constitutional arrangements of both democratic and aristocratic republics should be carefully studied. In the same issue of *The Moderate* where it was pointed out that the people could change the form of government, the paper also published a petition from Colonel Horton's regiment. This petition expressed a wish 'that the Government of Venice, Holland, Switzerland, and other parts, may be examined', and the editorial had specifically listed these countries as instances of aristocracy and democracy respectively.²⁶ A pamphlet made exactly the same suggestion that 'the Government of Venice, Holland, Switzerland, and other parts, may be examined, that we may not idolize any one Creature'.²⁷

The royalists did not miss the point. *The Mercurius Pragmaticus* immediately responded, claiming that the aim of such speculation was clearly to destroy monarchy and bring in oligarchy or democracy.²⁸ In response to the Army's *Remonstrance*, a royalist had accused the Army of aiming at 'a *military-democraticall* Forme of Government' and 'a pure *Democracy*'. Defining what he meant by democracy, he explained: '*that there is a necessity the Supreme Power should reside in the hands of one, or of few, or of*

25 Fidoe et al., *The parliament justified* (London, 1649, P502), 9, 12-13.

26 *The Moderate* no. 20, 21-8.11.1648, 175.

27 *Two petitions presented to his excellency the Lord Fairfax* (London, 1648, T3516C), 8.

28 *The Mercurius Pragmaticus* 5-12.12.1648, 1-2; 12-19.12.1648, 4.

many. The first is the Government of a *Monarch*, or *King*; the second, that of *States*; the third is *Democraticall*, or *Popular*.²⁹

The trial of the king was opened on 20 January and he was executed ten days later. On the same day, the House of Commons passed an act 'prohibiting the Proclaiming any Person to be King of *England* or *Ireland*'. They also decided to print their vote from 4 January, which had declared that the Commons had 'the supreme power in this Nation'.³⁰ Two days later they decided to start 'the Business for settling the general Government of the Kingdom', and the following day decided to begin with the question of what to do with the House of Lords. On 6 February the House voted whether they should 'take the Advice of the House of Lords, in the Exercise of the Legislative Power'. The House was divided, but the majority was against taking such advice. Later the same day they decided that 'the House of Peers in Parliament is useless and dangerous, and ought to be abolished'. On the following day, 7 February, they decided not only to erect the Council of State but to abolish the monarchy as well. The House resolved 'That it hath been found by Experience ... That the Office of a King in this Nation, and to have the Power thereof in any Single Person, is unnecessary, burdensome, and dangerous to the Liberty, Safety, and publick Interest of the People of this Nation; and therefore ought to be abolished'.³¹ These momentous decisions were turned into acts in mid-March, and England became for the first, and so far only, time a republic.

As I have suggested in this essay, this was a logical end to the development of the political and constitutional thinking within the Army and its supporters during the autumn of 1648. In their Large Petition in September, the Levellers had argued not only for popular sovereignty but also that the House of Commons, as the representative of the people, should assume sovereign power. Whilst the former idea (popular sovereignty) was not radical at

29 [Marchamont Nedham], *A plea for the king* ([n.p.], 1648, N402), 22, 26, 24.

30 *Commons' journal*, vi, 125-6.

31 *Commons' journal*, vi, 128, 132, 133.

all in itself, the latter contained three revolutionary elements, which were gradually embraced in the course of the autumn of 1648: since the people or their representatives had sovereign power, they could hold the magistrates, including the king, to account, exclude the king and the House of Lords from any share of sovereignty and change the kingdom's form of government. These convictions were not only developed and defended in the course of the autumn; by early 1649 the House of Commons had adopted all of them.

What was the Republic's form of government? It should come as no surprise that the critics of the Republic, having constantly accused their enemies of aiming at a democracy, continued to castigate it as such. George Bate, the king's physician, insisted in early January that the Army and its supporters were about to establish a democracy.³² One royalist pamphlet talked about 'the sad consequences that have risen from the change of Government' and reminded his readers of the tragic example of ancient Athens.³³ An officer of the royalist army excoriated the new republic as a 'wicked Democracy and Anarchical tyranny'.³⁴ 'Kingdoms are turned into Common-wealths, and Monarchy into democracy', Edmund Hall, a Presbyterian and royalist, wrote.³⁵

More surprisingly, some advocates of the English Republic agreed with their royalist adversaries and started to depict the Republic as a democracy; and for them it was a good thing too. This is nothing less than one of the first times in the history of European political thought that democracy is being discussed in positive terms. 'I can rationally conclude', one anonymous author wrote in March 1649,

That the *best of Governments is that which Aristotle calleth Aristocracy* (especially if it be in part mixed with *Democracy*). Let

32 [George Bate], *Elenchus motum nuperorum in Anglia* ([London], 1649, B1078A), 84-6, 103-4, 114-15, 126-7.

33 *To the present visible supreme power* ([London, 1649]), 1.

34 Ralph Hopton, *A declaration* ([London], 1649, H2758), 6.

35 [Edmund Hall], *Manus testium movens* ([London], 1651, H328), 3.

there be so much of the *Democratick* way, as to acknowledge all *Power fundamentally in the People*; and all *Persons intrusted with it as their Trustees*.³⁶

In October 1650 the independent minister Nathanael Homes declared in his London sermon that ‘the time is now at hand, to dethrone *Monarchie*, and to raise *Democracie*’, also claiming that democracy was of divine origins.³⁷ And such examples can easily be multiplied.

Nevertheless, perhaps the most astonishing aspect of the constitutional thought during the English Republic is that the idea of representative democracy was entertained for the first time in European history. Given that the House of Commons had assumed sovereign legislative power, it would be tempting, from our present day vantage point, to see the English Republic indeed as a representative democracy of a sort. But for any conventional narrative of the history of democracy such a suggestion comes across as highly anachronistic. These narratives tell us that the idea of representative democracy was a late-eighteenth-century invention.³⁸ In the seventeenth century, democracy meant, as it had always meant, some kind of direct democracy. Thomas Hobbes, for instance, defined that in a democracy ‘the general Assembly of Subjects’ has ‘Soveraigntie’. If sovereignty was in ‘an Assembly of certain persons’ it was an aristocracy.³⁹ It is of course true that no one in the 1640s or 1650s used the term ‘representative democracy’, but some came pretty close. In January 1650 an anonymous pamphleteer advocated a government by ‘the Representatives of a people, and so a Democracy’.⁴⁰ In 1653 another writer defined that ‘democracy is the government of the people

36 N.T., *The resolver continued* (London, 1649, T39), 16.

37 Nathanael Homes, *A sermon preached before the right honourable Thomas Foote, Lord Maior* (London, 1650, H2576), 33.

38 Bernard Manin, *The Principles of Representative Democracy* (Cambridge, 1997); Nadia Urbinati, *Representative Democracy* (Chicago, 2006).

39 Thomas Hobbes, *Leviathan* [1651] (Cambridge, 1991), 133-4.

40 T.B., *The engagement vindicated* (London, 1650, B182), 5.

themselves in their representatives.⁴¹ The conclusion seems obvious as it is striking: not only was the brief republican period the first moment in the history of European political thought that democracy was explored in positive terms; it was also the first time in European history when the idea of representative democracy was, however fleetingly, broached as a topic.

41 William Erbery, *The babe of glory* (London, 1653, E3222), 48-9.

Transporten av invalidiserade krigsfångar genom Sverige under första världskriget

Under första världskriget transporterades över 63 000 krigsinvalider genom det neutrala Sverige. Invaliderna var officerare och soldater från Tyskland, Ryssland, Österrike-Ungern och det Osmanska Riket som hade tagits tillfånga under kriget och som inte längre kunde anses krigsdugliga. Här beskrivs hur transporterna arrangerades genom Sverige, vilka problem de förorsakade för Sverige och hur de utnyttjades för propaganda.

Förhandlingar om transporter och krigsfångar

Sverige förklarade sig neutralt redan dagen före första världskriget bröt ut och förnyade sin deklaration den 3 augusti 1914. Trots sin neutralitet var Sverige på inget sätt oberört av kriget som inverkade på allt från landets handel och sjöfart till dess utrikespolitik och inrikespolitik. Eftersom fronten mellan de krigförande länderna gick tvärs igenom Europa togs gränsen mellan storfurstendömet Finland och det neutrala Sverige starkt i anspråk under kriget. Rutten över Torneå och Haparanda i norra delen av Finland och Sverige blev livsviktig i och med att sjöfarten på Östersjön tidvis låg nere och därtill var farlig. Redan under de första veckorna av kriget strömmade därför flyktingar från båda hålet över gränsen och förorsakade kaos i de två små städerna. Anta-

let gränsöverskridningar mellan Torneå och Haparanda uppgick under hela kriget till flera hundra tusen.¹

Ju längre kriget led, desto mera ökade antalet krigsfångar på båda sidorna. Det finns ingen exakt information när det gäller antalet krigsfångar. De officiella källorna anger emellertid att det i Ryssland fanns över 2 miljoner krigsfångar från Österrike-Ungern, närmare 160 000 från Tyskland och cirka 57 000 turkar och bulgarer. I Tysklands fanns det cirka 2,5 miljoner krigsfångar, medan antalet låg kring 2 miljoner i Österrike-Ungern. Situationen i fånglägren var överlag dålig, speciellt under den första krigsvintern då stora mängder krigsfångar dukade under av hunger och sjukdomar i Tyskland, Ryssland och Österrike-Ungern. Krigsfångarna fick ofta arbeta hårt, vilket gjorde att fångar som var arbetsoförmögna sågs som en börda.²

Förslaget att utväxla krigsfångar som var invaliderade väcktes i ett tidigt skede av kriget. Genèvekonventionerna om behandlingen av sårade och sjuka under krig från 1864 och 1906 samt Haagkonventionen från 1907 angående lagar och bruk i krig möjliggjorde att saken togs upp i ett tidigt skede av kriget. Sverige hade i tiderna varit ett av de första länderna som hade ratificerat konventionerna.

Ett brev från det ryska sändebudet i Stockholm Anatolij Nekludov till prins Alexander av Oldenburg från januari 1915 visar att planeringen av transportfrågan var i full gång redan då. Sändebudet önskade engagera ryska sjukvårdare samt frivilliga svensk-ryska damer för att sköta de ryska krigsfångarna under resan genom Sverige. Ur brevet framkommer också att sändebudet ansåg att en alternativ transportrutt med båt från Raumo eller

1 Teerijoki 2007, 507-526: för mera om flyktingar och tvångsmigration i allmänhet under första världskriget se Gatrell 2008, 82-110.

2 Oltmer (2006) har t.ex. beskrivit de ryska krigsfångarnas arbetsinsatser i Tyskland; för motsvarande information om förhållandena i Ryssland samt de olika rapporterna om antalet krigsfångar se Wurzer 2000, 22 och passim.

Mäntyluoto till Sverige var aktuell enbart om rutten via Torneå och Haparanda visade sig omöjlig.³

Orsaken till att båtalternativet inte lockade berodde dels på att en viktig del av handeln gick den vägen, dels på att den tyska marinen var aktiv i Norra Östersjön och i Bottenhavet. Ett finskt ångfartyg hade sänkts redan i september 1914 och svenska fartyg hade gått på minor utanför Raumo i december.⁴ Att den nordliga rutten via Torneå och Haparanda ens ifrågasattes berodde igen på att den svenska tågbanan norrut byggdes ut till Haparanda så sent som sensommaren 1915. Före det måste alla resenärer som tog sig över gränsen ta sig vidare från Haparanda antingen med båt eller så med häst och kärra eller släde till Karungi som låg ett tiotal kilometer in i landet.⁵ Det sistnämnda hade varit för tungt för krigsinvaliderna.

Förhandlingarna dröjde rätt länge. Enligt ett tidigt förslag från våren 1915 skulle Svenska Röda Korset sköta om transporten med tåg mellan de två orterna Haparanda och Trelleborg samt om transporten på båtarna mellan Trelleborg och Sassnitz. Antalet krigsfångar var tänkt att vara den samma och därigenom kunde resenärerna åka vidare hemåt med det tåg som motparten hade anlänt med. I mars 1915 beslöt överstyrelsen för Svenska Röda Korset att organisationen kunde ta emot ett sådant uppdrag enbart i fall man fick full ersättning, överledningen av transporterna, tillgång till manliga sjukvårdare eller arméns sjukvårdstrupper, en läkare med på varje tåg som befäl samt ifall majorerna i Intendenturkåren A. Hultkrantz skulle ta över ledningen av transporterna. Överstyrelsen för det Svenska Röda Korset önskade också att det skulle finnas regeringskommissarier som

3 A. Nekludov till A. av Oldenburg 19.1.1915, Utrikesavdelningens hemliga arkiv, E 1 d, volym 2, Generalstaben, KA.

4 Heikkinen 1975, 23–29.

5 För en beskrivning av redan mellan Torneå och Karungi före banan byggdes ut 1915 se H. Wagner, Karungi, Finnbyn vid Torneå, *IDUN, Illustrerad tidning för kvinnan och hemmet*, 28.2.1915, 140–142.

skulle ha kontroll över organisationens sätt att utföra sitt uppdrag. Kostnaderna skulle de krigförande länderna stå för själva.⁶

En officiell förfrågan om hjälp med utväxlingen och hemtransport av krigsinvalider som var tjänsteodugliga inkom den 15 juni 1915 från Tyskland till det svenska utrikesdepartementet. En liknande förfrågan från Ryssland kom in den 2 juli. Den svenska utrikesministern K.A. Wallenberg kunde därefter meddela överstyrelsen för Röda Korset att deras krav beviljats och att de tyska och ryska myndigheterna förbundit sig vid att sända personer som var vaccinerade och utan smittor. Röda Korset utlovades också hjälp av Medicinalstyrelsen och Järnvägsstyrelsen.⁷

Tilläggas kan att det sommaren 1915 också bildades en hjälpkommitté inom Svenska Röda Korset som samlade in förnödenheter till krigsfångarna och sände gåvopaketer till lägren samt förmedlade upplysningar om krigsfångarna åt anhöriga. Kommittén leddes av affärsmannen Wilhelm Didring, en affärsman som hade goda kontakter utomlands. Tyskland hade redan under hösten 1914 föreslagit sådan verksamhet och paket hade då sänts till lägren, men i och med att antalet krigsfångar ökade, blev en insats på det området allt viktigare.⁸

Överlag var Svenska Röda Korsets insats för krigsfångarnas väl stor under hela kriget. Det hölls ett antal konferenser i Stockholm där krigsfångarna diskuterades. När den första konferensen organiserades uttryckte Internationella Röda korset förvåning över att organisationen inte hade fått något meddelande om en konferens. Svenska Röda Korset besvarade förfrågan från Geneve med att konferensen enbart gällde den aktuella problematiken kring krigsfångarna i Ryssland, Tyskland och Österrike-Ungern.⁹

6 Protokoll, Överstyrelsen, volym 5, Svenska Röda Korsets arkiv, RA.

7 Svenska utrikesministern K.A. Wallenberg till överstyrelsen för Svenska Röda Korset 6.8.1915, Särskilda handlingar, 1 a, Prins Carls arkiv, Svenska Röda Korsets arkiv, RA.

8 För mera om kommitténs arbete se Svenska Röda Korsets årsberättelser; för Tysklands roll se *Uusi Suometa* 5.12.1914.

9 Internationella Röda Korset till Svenska Röda Korset 30.11.1915 samt svar 1.12.1915, inkommande och utgående utländska skrivelser 1915-1918,

Sverige övertog också 1917 efter att de diplomatiska kontakterna bröts mellan Förenta Staterna och Ryssland Tysklands intressen i Ryssland och följde därmed också med krigsfångarnas förhållanden i Ryssland.¹⁰ En av huvudaktörerna inom Svenska Röda Korset var prins Carl av Sverige som verkade som ordförande för organisationens överstyrelse.

Invalidtågen

De svenska myndigheterna gjorde upp noggranna scheman över tågresorna och vården av invaliderna. För krigsfångar som kom från Ryssland fanns det ett tåg väntande i Haparanda och sedan en båt i Trelleborg som förde dem över till Sassnitz i Tyskland. För krigsfångar som lämnade Tyskland fanns en motsvarande båt i Sassnitz hamn och sedan ett motsvarande tåg i Trelleborg som förde dem till Haparanda. De första ryska krigsfångarna anlände den 12 augusti 1915 på eftermiddagen till Trelleborg med den svenska ångaren Aeolus. Där flyttades krigsinvaliderna över till ett tåg som avgick samma kväll mot Haparanda. Ett motsvarande tåg avgick söderut från Haparanda den 13 augusti på morgonsidan och anlände till Trelleborg den 16 augusti.¹¹

Enligt signaturen Le Curieux, redaktören G P Qvist från Trelleborgs Tidning, var jublet stort bland krigsinvaliderna då de anlände till Trelleborg. Qvist beskriver känslan av upprördhet vid åsynen av de invalidiserade fångarna. Enbart 160 av 250 fångar kunde röra sig någorlunda själva, men trots det var humöret gott. Fångarna sjöng den ryska nationalsången och vinkade glatt till de närvarande svenskarna innan de åkte vidare med lasarettståget mot Haparanda.¹² När de ryska krigsfångarna nådde Haparanda

Svenska Röda Korset, RA.

10 Hinz 2006, 227–228.

11 PM 29.7.1915, Särskilda handlingar, Prins Carls arkiv, Svenska Röda Korset, RA.

12 ”1915-Krigets offer passerar Trelleborg”, Trelleborgs kommuns hemsida, <http://www.trelleborg.se/sv/kommun-politik/kommunfakta/trelleborgs-his>

fördes de över älven med pråmar och togs emot på den finska sidan med musik och tal. Med i mottagningskommittén var prins Alexander av Oldenburg, generalguvernören i Finland Franz Seyn samt ordförande för den kommitté som skötte utbytet av krigsfångarna i Ryssland, utrikesminister Sergej Sazonovs fru.¹³

Med på det första tåget med krigsfångar från Ryssland var Elsa Brändström, dotter till Edvard Brändström, det svenska sändebudet i Petrograd. Brändström och hennes följeslagare, frun till legationsrådet i Petrograd Carl von Heidenstam, tog hand om invaliderna under resan ända fram till Sassnitz i Tyskland. Det tyska sändebudet i Stockholm Hellmuth von Lucius rapporterade hem till Berlin att de två damerna hade fått lov av de ryska myndigheterna att följa med på tåget bara för att de önskade föra hem de ryska soldaterna från Tyskland. Enligt sändebudet ville de egentligen bara hjälpa de tyska krigsfångarna som de förde till Sassnitz. Han anger också att damerna hade smugglat in brev och pengar till de tyska krigsfångarna.¹⁴ Brändström som arbetade under hela kriget för krigsfångarnas väl i Ryssland skrev efter kriget en bok om sina upplevelser.¹⁵

Invaliderna som lämnade Ryssland och Tyskland med tåg kontrollerades noga innan de åkte vidare till Sverige. I Sassnitz och i Torneå fanns en svensk besiktningsläkare som gjorde en läkarundersökning för att bilda sig en uppfattning om hälsotillståndet. Enligt instruktionen till läkarna från Svenska Röda Korset skulle läkarna avvisa från transport alla sådana som led av någon smittsam sjukdom eller av ohyra. Till de smittsamma sjukdomarna räknades pest, kolera, smittkoppor, fläckfeber, tyfoidfeber, rödsot, barnförlamning, hjärnfeber och epidemisk hjärnfeber. Också personer som var ovaccinerade eller vars tillstånd utgjorde en fara för deras liv vid transport skulle avvisas. Rapporter om de som avvisats samt om smittsamma sjukdomar

toria/trelleborg-i-artal1, hämtad 19.9.2015.

13 *Uusi Suometar* 13.8.1915; *Tornion lehti* 13.8.1915.

14 H. von Lucius till T. von Bethmann Hollweg 11.8.1915, Invalidentransporte, band 191/1, Stockholm 310, PA.

15 Brändström 1921.

skulle sändas till medicinalstyrelsen i Sverige. Enligt instruktionerna skulle läkarna också övervaka rengöringen av besiktningslokalen och sanitetsutrymmena samt se till att det fanns te, frisk luft, tvål och tvättvatten. Det fanns också noggranna anvisningar för smittrening som skulle göras genom att förbränna stångsvavel eller kolsvavel i rummet. Kläder och sängkläder rengjordes med formalinlösning.¹⁶

Dagboksrapporter av personalen ombord på invalidtågen innehåller rätt knapp information om fångarna om man bortser från deras antal, nationalitet samt huruvida de var soldater eller officerare. I enstaka fall finns det mera information där det framkommer att flertalet tåg hade sinnessjuka ombord som krävde extra vårdare samt hur liken hade omhändertagits ifall någon dött under resan.¹⁷ Däremot kom hjälpkommittén in med rätt målande iakttagelser till Svenska Röda Korset. I en beskrivning sägs den ryska soldaten vara ”/.../i gemen ett stort, godt barn.” Soldater från Österrike-Ungern sägs ha ett stänk av sydlänningars hövlighet och vara prudentliga. De hyste därtill, enligt beskrivningen, ett förakt för ryssarna, som den tyska soldaten delade. Den tyska soldaten skämtade dock främst om saken och visade överlag ”samma goda lynne som om han vore hemma hos sig”.¹⁸

När informationen om invalidtågen började sprida sig fanns det allt flera grupper som ville delta och hjälpa resenärerna på något sätt. Det rörde sig om svenska välgörenhetsorganisationer, men också om föreningar som sympatiserade med endera parten i kriget så som t.ex. olika tyska föreningar eller ryska föreningar. *Deutscher Sonderausschuss* i Köpenhamn undrade till exempel om man kunde göra en liten bok åt krigsfångarna med information om Sverige. Boken föreslogs innehålla en karta, fotografier och kort information om landets industri och traditioner. Dikter av

16 Instruktion för besiktningsläkaren i Sassnitz och i finska Torneå samt tillägg till instruktion: anvisningar för smittrening, Särskilda handlingar, 1 A, Prins Carls arkiv, Svenska Röda Korset, RA.

17 Dagboksrapporter, Särskilda handlingar, 1 A, Prins Carls arkiv, Svenska Röda Korset, RA.

18 Kontoret i Stockholm, volym 250, Hjälpkommittén för krigsfångar, RA.

Bellman, målningar av Zorn och Larsson samt något om Selma Lagerlöf fanns också på listan. Allt detta för att *"in den Gefangenen das erste Süße Vorgefühl der Heimat lebendig erstehen lassen würde"*. Svenska Röda Korset svarade att tanken var god, men att det var för dyrt och tog för lång tid. I alla tågen fanns enligt svaret ett litet bibliotek.¹⁹

År 1915 åkte 35 tåg från Trelleborg till Haparanda och 36 i motsatt riktning. Trots samma antal tåg transporterades 7 740 ryssar, men enbart 990 tyskar och 2 646 österrike-ungrare. Också under åren 1916 och 1917 var antalet invalidiserade krigsfångar som transporterades från Tyskland till Ryssland större än mängden som åkte i motsatt riktning. År 1916 var antalet invalider 22 444. Från den första januari 1917 till den 3 februari 1918 då transporterna upphörde på grund av inbördeskriget i Finland räknade Svenska Röda Korset med 28 643 krigsinvalider. Ökningen i antalet 1917 berodde på att rekordmånga krigsfångar frigavs under revolutionsåret i Ryssland. Sammanlagt transporterade Svenska Röda Korset sålunda under perioden augusti 1915 till februari 1918 63 463 invalidiserade krigsfångar igenom Sverige.²⁰

Över hälften av krigsinvaliderna som gjorde den långa resan var ryssar. Antalet tyskar var enbart 3 617. Antalet turkar uppgick till 428, men så hade också utväxlingen av turkiska soldater kommit igång först 1916. Därtill hade Röda Korset från och med 1917 transporterat några hundra krigsinvalider som inte var tillräckligt skadade för att friges, men såpass skadade att de behövde bättre skötsel än det var möjligt att ge i fånglägren i de krigförande länderna till de konvalescentläger för krigsfångar som då hade grundats i Norge och Danmark.²¹ Tilläggas kan att det enbart var

19 Deutscher Sondersausschuss Kopenhagen till Svenska Röda Korset 10.10.1916 samt svar, inkommande och utgående utländska skrivelser 1915-1918, Svenska Röda Korset, RA.

20 Nachtigal 2006, 241-243.

21 Årsberättelse över Svenska Röda Korsets verksamhet 1916, 26-28; årsberättelsen över 1917, 37-39 och årsberättelsen över 1918, 31-36, Överstyrelsen A 11, Volym 1, Svenska Röda Korsets arkiv, RA; för turkarna se svenska sändebudet i Petrograd E. Brändström till svenska utrikesministern Wallenberg

en bråkdel av krigsfångarna som blev utväxlade, största delen av krigsfångarna återvände till sina hemländer första när kriget var över, en del så sent som ända in på 1920-talet, andra återvände aldrig. Antingen dog de i fångenskap eller så bildade de ett nytt liv fjärran från hemlandet.

Problem och propaganda

Tågtrafiken blev inte helt som man hade tänkt sig. Ett problem som redan påtalats ovan var att antalet fångar som kom från Ryssland var mindre än motsvarande antal från Tyskland och Österrike-Ungern. Ett annat problem var att Ryssland inte sände sårade officerare i samma antal som Tyskland. Tyskland klagade redan i början av september 1915 på att Ryssland inte höll sig till överenskommelsen om att också sända svårt sjuka och invaliderade officerare. Enligt det tidigare tyska sändebudet i Stockholm, Rudolf Nadolny, var det ryska läkare som förhindrade utväxlingen av tyska officerare. På tysk sida hotade man därför med att sluta sända ryssar om situationen fortgick.²²

När Svenska Utrikesdepartementet frågade sin envoyé i Petrograd, Edvard Brändström, om Ryssland inte vill fortsätta med utväxlingen av invaliderade krigsfångar då de inte sände fångar vidare svarade denne att en fortsättning var aktuell, men att Ryssland hade problem med att transportera krigsfångarna från Sibirien. Tågen fortsatte att gå en tid, men med rätt tomma vagnar från Ryssland, vilket gjorde att Svenska Röda Korset meddelade att den ryska staten måste betala också för de tomma vagnarna, men att de kunde få avdrag för maten som inte behövdes. För att ge Ryssland tid att ordna saken avbröts transportererna under oktobermånad 1915. Då påtalade det ryska sändebudet i Stockholm Anatolij Nekludov att en annan orsak till att antalet krigs-

9.5.1916/25.4.1916, 1972 Utväxling av sårade och andra, UD:s 1902 års dossiersystem, RA.

22 R. Nadolny till K.A. Wallenberg 6.9.1915, 1972 Utväxling av sårade och andra, UD:s 1902 års dossiersystem, RA.

fångar från Ryssland var lägre än antalet från Centralmakterna berodde på skillnader i sjukdomar.²³ Den rätta orsaken stod troligen att hitta både i logistikproblem och i definitionen på vem som var tjänsteoduglig. Samma problem dök upp också senare under kriget. I de fall det fanns plats i tågen tog Svenska Röda Korset därför också emot civila krigsfångar och flyktingar.²⁴ Prins Carl pläderade starkt för en utväxling alla mot alla, oberoende av antalet, så att tågtrafiken skulle kunna fortsätta.²⁵

Det fanns inte enbart problem med de långa avstånden i Ryssland, utan också med bristen på tågagnar i Sverige, Finland och Ryssland. När Svenska Röda Korset önskade få flera sjuktåg så meddelade de ryska myndigheterna att det inte var möjligt på grund av att de finska järnvägarna var ur stånd att anordna motsvarande tåg på den finska sidan. Statens järnvägar i Sverige kunde inte heller ställa sina tåg till förfogande under julsäsongen, vilket ledde till att det alltid gjordes ett uppehåll i transportererna i december och i januari.²⁶

Eftersom transportererna gällde undersåtar till länder som befann sig i krig utnyttjades transportererna också för propaganda. Därigenom skrevs också de tidigare rätt okända små orterna Torneå och Haparanda in på världskartan. Situationen var inte alltid lätt för Sverige och det Svenska Röda Korset som hamnade i en otrevlig mellansituation. Redan i början av hösten 1915 rappor-

23 UD till Svenska legationen i Petrograd 11.9.1915, R. Nadolny till K.A. Wallenberg 13.9.1915, Röda Korsets PM i frågan från 1915, brev H. von Lucius till K.A. Wallenberg 30.9.1915 och brev A. Nekludov till Röda korset 7/20 oktober 1915, 1972 Utväxling av sårade och andra, UD:s 1902 års dossiersystem, RA.

24 Årsberättelse över Svenska Röda Korsets verksamhet 1917 och årsberättelsen över 1918, Överstyrelsen A II, Volym 1, Svenska Röda Korsets arkiv, RA; för senare klagomål gällande antalet tyskar och österrikare i tågen i förhållande till antalet ryssar se Invalidentransporte, Stockholm 310, band 191/1, PA.

25 Carl till Wallenberg 28.2.1916, 1972 utväxling av sårade och andra, UD:s 1902 års dossiersystem, RA.

26 UD till tyska legationen i Stockholm 19.8.1915, Invalidentransporte, Stockholm 310, Band 191/1, PA; Årsberättelser från Svenska Röda Korset, Överstyrelsen, AII, Volym 1, Svenska Röda Korsets arkiv, RA.

terade engelska *Evening News* från Torneå och Haparanda att de ryska krigsfångarna hade blivit dåligt behandlade under sin tid som krigsfångar. Tyska *Berlin Lokal-Anzeiger* beskrev å sin sida kring samma tidpunkt att man kunde se att ryssarna hade haft det bra i Tyskland.²⁷

Överlag fanns det massor av rykten om hur krigsfångarna hade blivit behandlade och de krigförande länderna anklagade varandra titt som tätt för att försöka förvränga sanningen. Så vände sig till exempel Österrike-Ungern våren 1917 till den amerikanska ambassadören i Petrograd med en verbal not enligt vilken det ryska sändebudet i Stockholm Anatolij Nekludov hade övertalat de ryska invaliderna att de skulle puffa på sina bandage för att visa hur dåligt de blivit skötta under sin tid som krigsfångar i Österrike-Ungern.²⁸ Tyska krigsministeriet ville därför att den svenska läkaren i Sassnitz skulle skriva ett intyg på att de ryska krigsinvaliderna hade blivit medicinskt sett väl omskötta. Senare uppmanade den tyska rikskanslern Theobald von Bethmann Hollweg det tyska sändebudet i Stockholm Lucius att sända någon som filmade tyskarna när de anlände till Haparanda för att visa hur eländiga de var när de kom från Ryssland.²⁹

Det säger sig självt att förflyttning av stora mängder människor som är i dåligt skick lätt leder till svårigheter under transporten eller direkta dödsfall. Det första dödsfallet inträffade den 3 september 1915 då en österrikisk soldat avled på tåget mellan Haparanda och Trelleborg. År 1917 körde ett tåg med ryska krigsfångar mot en byggnad i Holmsveden. Vid olyckan dog tio ryska krigsinvalider. Efter kriget restes minnesmärken i Haparanda och Trelleborg till minne av de krigsfångar som dött

27 *Berlin Lokal-Anzeiger* 25.8.1916; *Evening News* 9.9.1915.

28 Överstyrelsens sekreterare Albert Zetterlund till Oberdirektion des Österreichischen Roten Kreuzes, Wien 25.5.1917, Inkommande och utgående utländska skrivelser 1915–1918, Överstyrelsen, Svenska Röda Korsets arkiv, RA.

29 Tyska krigsministeriet till tyska utrikesministeriet 27.6.1916, Invalidentransporte, Stockholm 310, ban 191/1, PA. T. von Bethmann Hollweg till H. von Lucius 14.11.1917, Kriegsinvaliden, Haparanda, Stockholm 401, PA.

under sin hemresa på grund av sina skador eller av andra sjukdomar till vilka bland annat tuberkulos hörde. Som minnesmärket visar begravdes 313 krigsinvalidier från Österrike-Ungern, 220 från Ryssland, 17 från Tyskland och 4 från Osmanska riket i de båda städerna. Monumentet i Trelleborg bär inskriften "Längtan blev deras arvedel", med hänvisning till hemlängtan.³⁰

Det förekom också protester mot Svenska Röda Korset. Tyskland protesterade redan i augusti 1915 mot att den svenska besiktningsläkaren i Sassnitz inte godkände alla ryska krigsfångar för hemfärd. I sitt svar till den tyska legationen i Stockholm påpekade den svenska utrikesministern K.A. Wallenberg att bland de villkor som Tyskland hade godkänt fanns villkoret att inte sända svårt sjuka och sårade, vilket Tyskland trots det hade gjort. Läkarna hade dessutom befogenhet att utesluta personer med klädlös då man enligt Wallenberg kunde anta att sådana personer eventuellt hade andra sjukdomar.³¹

De krigförande länderna var inte heller alltid glada över de kostnader som uppstod. Betalningen skulle i princip ske i förväg, men då antalet ryska soldater och officerare var flera till antalet så användes den ryska inbetalningen snabbt upp. Svenska Röda Korset och svenska utrikesdepartementet tog flertalet gånger upp frågan med de ryska myndigheterna som släpade efter med sina inbetalningar. Sammanlagt uppgick kostnaderna för transporterna till närmare 7,3 miljoner dåvarande kronor. I summan ingick då all transport-, personal- och matkostnader med mera.³²

Ett större problem för Sverige var att propagandan i vissa fall skapade en dålig bild av Svenska Röda Korsets verksamhet. Ordförande för överstyrelsen inom Svenska Röda Korset, prins Carl,

30 Diverse dagboksrapporter, Särskilda handlingar, 1 A, Prins Carls arkiv, Svenska Röda Korset, RA; Uygur 2015, 46.

31 K. A. Wallenberg till tyska legationen i Stockholm 25.8.1915, Invalidentransporte, Stockholm 310, band 191/1 PA.

32 Soikkanen & Stolt 2013; flertalet dokument i Inkommande och utgående utländska skrivelser 1915–1918, Överstyrelsen, Svenska Röda Korsets arkiv, RA.

ondgjorde sig 1915 över en artikel som *Times* hade publicerat om invalidtransporterna. Artikeln baserade sig enligt prins Carl inte på fakta. Fokuset hade legat på grymheten och råheten vid behandlingen av krigsfångarna. Författaren av artikeln påstod att de ryska krigsfångarna måste åka i sämre tåg än krigsfångarna från Centralmakterna. Tidningen kom långt senare med en dementi efter att prins Carl klagat.³³ Till saken hörde att tågen åkte skytteltrafik genom Sverige så det var samma vagnar som användes på vägen norrut mot Haparanda som på vägen söderut mot Trelleborg.

Det ovanstående kan ha varit en orsak till varför Svenska Röda Korset och den svenska regeringen redan tidigt öppnade upp för journalister att besöka stationerna där tågen stannade och rapportera om tågen. Den Svenska Biografteatern kunde därigenom behandla invalidtågen i sina veckofilmer. Filmbolaget Victoria producerade år 1915 till och med en film om utväxlingen av fångarna i vilken man inte sparade på bilder av lemlästade.³⁴

För Sverige var bilderna, filmerna och reportagen viktiga på flera olika plan. Förutom att de kunde användas för att tillbakavisa eventuell kritik både i inlandet och utlandet om att arrangemangen eller skötseln inte var bra, kunde de påverka opinionen inom den egna befolkningen vad beträffar ett svenskt deltagande i kriget. Genom att visa krigets hemskheter och betona hjälppviljan spreds ett pacifistiskt budskap. Regeringen under statsminister Hammarskjöld önskade hålla Sverige utanför kriget. Utrikespolitiskt sett försökte man genom invalidtågen också förstärka bilden av det neutrala Sverige genom att betona att Svenska Röda Korset och den svenska regeringen behandlade alla krigsförande parter och krigsfångar lika. Det sistnämnda noterades åtminstone i Tyskland.³⁵

33 Carl till K.A. Wallenberg 2.11.1915, Utväxling av sårade och andra, 1902: års dossiersystem, RA; flertalet brev det tyska sändebudet i Stockholm H. von Lucius till tyske rikskanslern T. von Bethmann Hollweg hösten 1915, Invalidentransporte, Stockholm 310, band 191/1, PA.

34 "Krigsfångeutväxlingen genom Sverige", Filmbolaget Victoria 1915.

35 Der Reichsbote 21.5.1916.

Invalidtågens fart genom Sverige beskrevs också i finsk press, om än mycket sparsamt. *Hufvudstadsbladet* publicerade emellertid den 26 augusti 1915 en relativt djupgående artikel som hade skrivits av tidningens korrespondent i Sverige med beteckningen Sam. Sam hade besökt Hallsberg i Sverige där tågen från Trelleborg och Haparanda mötte varandra. Enligt honom nickade och viftade invaliderna till varandra trots att de var från fiendeländer. Tågen beskriver han som rena och prydliga. Det fanns till och med ängsblommor vid sängarna som svenskar hade plockat. Sam, som följde med drottning Victorias besök i tåget med ryska invalider, kunde dessutom rapportera att drottningen delade ut vykort över Sverige åt invaliderna. Något senare kunde läsarna läsa i tidningen att drottningen hade skänkt två grammfoner till tågen med sånger på ryska och tyska.³⁶ *Tammerfors Nyheter* berättade också 1915 att det svenska kronprinsparet och prinsessan Ingeborg hade besökt det ryska tåget i Hallsberg och delat ut tobak och sötsaker.³⁷

Den positiva bild av Sverige och prins Carl som reportagen i Finland gav passade väl in i den ryska utrikespolitiken som då vinnlade sig om att hålla Sverige neutralt. Att visa upp det neutrala Sverige för befolkningen i Finland var något Ryssland gärna understödde för att kunna motarbeta aktivister både i Finland och i Sverige som gärna hade sett att Sverige angrep Ryssland och gick in i kriget på tysk sida. Oron var befogad då den svenska regeringen under statsminister Dag Hammarskjöld var tydligt tyskvänlig.³⁸

Trots att denna artikel berör berör transporten av krigsfångar genom Sverige så kan det vara av intresse att notera att det skrevs rätt litet i Finland om transporten genom Finland. Invalidtågen genom Finland förekommer främst i korta pressnotiser som berörde järnvägsfrågor eller mottagningen av de ryska krigsfångarna i augusti 1915. I Torneå publicerades dock olika kungörelser

36 "Bland krigets namnlösa offer", *Hufvudstadsbladet*, 26.8.1915.

37 Hbl 4.9.1915; *Tammerfors Nyheter* 20.11.1915.

38 Oredsson 2001, 80–86.

och information med jämna mellanrum i *Tornion Lehti*. Orsaken till att den finska pressen inte lyfte fram frågan på samma sätt som den svenska pressen var att Ryssland och därmed indirekt också Finland befann sig i krig och att det rådde presscensur i landet. Invaliderna var dessutom förbjudna att stiga av tåget under resan genom Finland och finländare fick inte försöka komma i kontakt med dem. De stränga reglerna luckrades dock upp efterhand i Torneå när det gällde de ryska invaliderna.³⁹

Slutsats

Transporterna av invalidiserade krigsfångar genom Sverige utgör en liten, men ytterst intressant del av forskningen om gränsöverskridningar i kristider och behandlingen av krigsfångar under första världskriget. Den humanitära satsningen var betydande för krigsfångarna och deras familjer. De krigförande länderna kunde å sin sida inför sin befolkning visa på att de gjorde allt för att få hem sina egna undersåtar. Kostnaderna för tågen var visserligen stora, men samtidigt gjordes besparingar inom fångvården. Sverige kunde å sin sida, trots vissa negativa rapporter, utnyttja transporterna både inrikes- och utrikespolitiskt. Den positiva bilden av landet gjorde att Sverige sågs som ett föregångsland i humanitära frågor, en bild som ytterligare förstärktes under andra världskriget.

39 Se t.ex. *Tornion lehti* 13.8.1915; *Uusi Suometar* 13.8.1915; *Uusi Suometar* 24.8.1915.

Bibliografi

Otryckta källor

Krigsarkivet (KA), Stockholm

Generalstaben

Utrikesavdelningens hemliga arkiv

Riksarkivet, (RA), Stockholm

Svenska Röda Korset

Prins Carls arkiv

Hjälpkommittén för krigsfångar

Överstyrelsen

Inkommande och utgående utländska skrivelser 1915–1918

Protokoll

UD:s 1902 års dossiersystem

Utväxling av sårade och andra

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA), Berlin

Gesandtschaft Stockholm

Invalidentransporte

Tryckta källor

Tidningar

Berliner Lokal-Anzeiger

Evening News

Hufvudstadsbladet

Tammerfors Nyheter

Times

Tornion Lehti

Uusi Suometar

Litteratur

- Brändström, Elsa (1921): *Bland krigsfångar i Ryssland och Sibirien 1914-1920*, Stockholm.
- Gatrell, Peter (2008): Refugees and Forced Migrants during the First World War, *Immigrants & Minorities: Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*, 26:1-2, 2008, 82-110.
- Heikkinen Helge (1975): *Tuntematon Merimies. Suomen kauppalaivaston vaiheita ensimmäisen maailmansodan aikana*, WSOY, Helsinki.
- Hinz, Ute, (2006): "Humanität im Krieg? Internationales Rote Kreuz und Kriegsgefangenhilfe im Ersten Weltkrieg", teoksessa Jochen Oltmer (toim.), *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*. Krieg in der Geschichte Band 24. Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, 206-238.
- Nachtigal, Reinhard (2006): "Die Repatriierung der Mittelmächte, Kriegesgefangenen aus dem revolutionären Russland, Heimkehr zwischen Agitation, Bürgerkrieg und Intervention 1918-1921", teoksessa Jochen Oltmer (toim.), *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*. Krieg in der Geschichte Band 24. Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, 239-266.
- Oltmer, Jochen (2006): "Unentbehrliche Arbeitskräfte. Kriegsgefangene in Deutschland 1914-1918", teoksessa Jochen Oltmer (toim.), *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*. Krieg in der Geschichte Band 24. Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn, 67-96.
- Oredsson, Sverker (2001): *Svensk rädsla. Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets första hälft*, Nordic Academic Press, Lund.
- Soikkanen Timo & Stolt Eeva (2013): "Haamuarmeijan paluu. Sotainvalidivankien vaihto-operaatio Torniossa ja Haaparannassa 1915-18", *Ennen ja Nyt. Historian tietosanomat* 2013/2. www.ennenjanyt.net, hämtad 22.4.2017.
- Teerijoki, Ilkka (2007): *Tornion historia 2, 1809-1918*, Tornion kaupunki, Tornio.
- Wagner, Harald (1915): "Karungi, Finnbyn vid Torneå", *IDUN, Illustrerad tidning för kvinnan och hemmet*, 28.2.1915, 140-142.
- Wurzer, Georg (2000): *Kriegsgefangene der Mittelmächte in Russland im Ersten Weltkrieg*, Universität Tübingen, väitöskirja.
- Uyur, Tülin (2015): "Turkiska hedersmedaljer till Svenska Röda Korset", *Dragomanen* 17/2015, Årsskrift utgiven av Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul & Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner, 30-48.

Sankarista fanaatikoksi – Haja- ajatuksia kolmesta urheiluromaanista

Aurinkoisena perjantaiamuna toukokuussa 1990 kohtasin ensimmäistä kertaa Maria Lähteenmäen, nuoren, pirteän ja ylitse pursuavan sosiaalisen tutkijanaisen. Tämä onnenpotku tapahtui Kaisaniemen urheilukentällä, jonne oli kokoontunut Helsingin yliopiston historian laitoksen väki seuraamaan opiskelijoiden ja opettajien välistä jalkapallo-ottelua.

Kumpikaan meistä ei silloin vielä ollut laitoksen palkkalistoilla, vaan sen liepeillä apurahojen turvin pörrääviä jatkokoulutettavia. Kantahenkilökunta oli kuitenkin jäänyt poteroihinsa, ja me saimme siksi puolustaa sen kunniaa taistelukentällä. Hyvin siinä kävikin. Markku Kuisma jäi ovelasti lymyilemään vastustajan maalille ja ratkaisi pelin opettajien eduksi parilla hattutempulla.

Onnekkainta tässä oli kuitenkin se, että urheiluhistoriallisesta aiheesta väitöskirjaa valmistelevana tutkijanalkuna löysin heti hyvän puheenaiheen Marian kanssa. Kaisaniemen puistossa järjestettiin nimittäin 1880-luvulla Suomen ensimmäisiä moderneja urheilukilpailuja. Ja näin meidän jutustelustamme kehittyi nopeasti mutkaton ystävyys ja työtoveruus, joka on kestänyt näihin päiviin saakka ja josta olen vilpittömästi onnellinen.

Ystävyyskentämme alkuketken kunniaksi analysoin seuraavassa kolmea kotimaista urheiluaiheista kaunokirjallista teosta, jotka kukin kertovat jotain olennaista siitä, miten urheilu ja kansallistunne ovat kulkeneet ja kehittyneet käsi kädessä itsenäisessä Suomessa. Kaunokirjallisuus, kuten tunnettua, on vanhin ja monella tavalla tehokkain tapa konstruoida kansallistunnetta ja muuntaa tätä aatetta kollektiiviseksi identiteetiksi. Lukutaidon parantuessa kansallismielisen kirjallisuuden painopiste siirtyi

1800-luvulla runoudesta proosaan, jossa tätä paljon kaivattua kansallismieltä voitiin artikuloida monisanaisemmin ja arkisemmin.

Arvid Järnefeltin tunnetussa *Isänmaa*-romaanissa (1893) tämä toteutui klassisen sivistysromaanin kaavaa seuraten. Maaseudulta Helsinkiin opiskelemaan saapunut nuorukainen joutui kaupunkielämän dekadenssin pyörteisiin, kypsyen vähitellen ymmärtämään isänmaallista velvollisuuttaan kansalaisena. Samalla Järnefelt maalaili hienon kuvauksen nopeiden yhteiskuntamuutosten Suomesta, nousukkaiden psykologiasta, varhaiskapitalismin raadollisuudesta ja koskemattoman kansallistunteen kaipuusta.

Suurlakon ja eduskuntauudistuksen myötä ylevän kansallismieliset kertomukset menettivät paljolti uskottavuuttaan. Vuonna 1917 Joel Lehtonen julkaisi kansallisromanttisen parodiansa *Kerran kesällä*, jossa väsynyt kosmopoliitti kohtasi vanhassa kotikaupungissaan toinen toistaan surkuhupaisempia hahmoja, joista voiton vei tuohikulttuuria innokkaasti metsästävä maisteri.

Sisällissodan jälkeen kansallistunnetta nostattavien yhteisten kertomusten ja ikonien löytämisestä tuli vieläkin vaikeampaa. Poikkeuksen muodostivat kuitenkin olympiakisoissa mainiosti menestyneet suomalaisurheilijat, jotka ponnistivat hyvinkin vaatimattomista oloista maailmanmaineeseen yleisemmin kuin muissa maissa. Loistavin esimerkki tästä oli tietenkin Paavo Nurmi, joka taustansa ja olemuksensa ansiosta sopi myös työväestön esikuvaksi, vaikka uransa varhaisessa vaiheessa olikin vaihtanut porvariseuraan voidakseen osallistua olympiakisoihin ja ansaita kaikessa hiljaisuudessa suuria kilparahoja.

Kansainvälisellä urheilumenestyksellä oli toki kansallistunnetta nostattavaa vaikutusta myös muualla Euroopassa. Suomessa sen teho oli kuitenkin suhteellisesti vahvempi, ehkä muiden kansallisten ylpeydenaiheiden puutteessa. Ja koska suurimmat voitot saavutettiin juuri pitkillä juoksumatkoilla, syntyi eräänlainen mytologia suomalaisten luontaisesta sisukkuudesta ja sopivuudesta pitkänmatkanjuoksijoiksi. Näihin eittämättä hämmästyttävän suuriin voittoihin vaikutti kolme asiaa: tehokas nykyjen

rekrytointi maaseudulta, alkumenestyksen ruokkima innostus ja ripeä talouskasvu.

Tästä huolimatta nuoren tasavallan taide- ja kirjallisuuseliitti ei ollut kovinkaan otettu tästä ”urheiluhömpötyksestä”. Wäinö Aaltosen klassinen Nurmi-patsas vuodelta 1925 oli poikkeus tästä säännöstä. Aaltosen veistämän juoksukuninkaan askel ja kehon rakenne eivät tosin ollenkaan vastanneet todellisuutta; tärkeintä oli muokata omasta urheiluikonista antiikin kauneusihanteita vastaava hahmo.

Luonnon lapsi

Samasta syystä sotienvälisessä kotimaisessa kirjallisuudessa ei noussut ainuttakaan merkittävää teosta, jossa kilpaurheilun jännitys, huumori ja innostus olisi pystytty kuvaamaan vivahteikkaasti ja uskottavasti. Siksi aikakauden tunnetuimmaksi urheiluluomaaniksi nousi Urho Karhumäen (1889–1947) teos *Avoveteen* (1936), joka maamiestensä hämmästykseksi voitti kultamitalin Berliinin olympiakisojen kirjallisuuskilpailussa vuonna 1936.

Teos oli käännetty kilpailua varten saksaksi ja julkaistiin myöhemmin myös unkariksi, hollanniksi ja ruotsiksi. Berliinin juoksumenestyksen innoittamana teoksesta muokattiin vuonna 1939 elokuva, joka pyöri sotien aikana lukuisissa elokuvateattereissa Saksan miehittämässä Euroopassa. Elokuva jäi nopeasti unholaan, kunnes sitä tämän vuosituhannen alussa alettiin näyttää säännöllisin välein Ylen Teema-kanavalla hupaisena filminä 30-luvun Suomesta.

Avoveteen ei ole mikään suuri romaani. Mutta keskinkertaisuudessaankin se paljastaa jotain olennaista aikakauden ihanteista ja tavoista hahmottaa suomalaisuutta. Karhumäki oli ennen kirjailijauraansa elänyt pitkään maaseudulla sekä kansakoulunopettajana että kaupparatsuna, mistä kumpusi hänen vahva maaseudun ihannointinsa ja urbaanin dekadenssin korostaminen. Näin hän seurasi orjallisesti jo muodista poistunutta kansallismielistä sivi-

Berliinin olympialaisten juoksumenestyksen innoittamana Aroveteen-romaanista tehtiin vuonna 1939 myös elokuva, jonka ohjasi Orvo Saarikivi. Kuva: KAVI / Suomi-Filmi Oy.

tysromaanin kaavaa, jota aikakauden kirjalliset kärkinimet Emil Sillanpää ja Pentti Haanpää ivasivat säälittä.

Romaanin päähenkilö, nuori maalaispoika Yrjö Niemelä, lähtee 1930-luvun talouskriisin alkaessa etsimään onneaan kaupunkiin. Juuri ennen lähtöään hän kohtaa metsämarjoja poimivan tytön, johon rakastuu suoraa päätä ja jonka luo hän siitä lähtien haaveilee koko ajan palaavansa. Kaupunkielämä kohtelee Yrjöä kaltoin. Hän jää työttömäksi, tulee ryöstetyksi ja suunnittelee jopa itsemurhaa, kunnes ryhdistäytyy, saa työpaikan, alkaa opiskella ja huomaa asevelvollisuuttaan suorittaessaan olevansa ilmeinen juoksijalahjakkuus.

Tästä eteenpäin hänen elämäнкаäyränsä osoittaa vain ylöspäin. Muutto takaisin maalle tukkimiehen hommiin, tiiviiden juoksuharjoitusten tuoma menestys kilparadoilla ja lopulta avioituminen metsämarjatytön kanssa mahdollistavat matkan suoraan pystymetsästä 5000 metrin olympiakarsintoihin, voittoon ja tietenkin uuteen maailmanennätykseen.

Naiivimpaa urheiluromaania lienee mahdotonta löytää. Samalla se sisältää varsin täydellisen kokoelman suomalaisia stereotypioita, joita viljellään edelleen paitsi kotimaassa kansallista identiteettiä metsästettäessä, myös ulkomailla Suomi-brändiä kaupatessa. Vanhin näistä on kuvitelma suomalaisten läheisestä luontosuhteesta sekä siitä kumpuavasta sisukkuudesta, luonnollisuudesta ja rehellisyydestä.

Näinhän jo Tacitus kuvasi esi-isiämme. Näkemys toistui Montesquieun ilmastoteoriassa, johon pohjoiset kansat, saksalaiset mukaan lukien, mielellään viittasivat innokkaasti vielä 1900-luvulla. Karhumäen tunteikkaimmat kuvaukset eivät siksi liitykään romaanin rakkauskohtauksiin, vaan juoksusankarin kehollisiin tuntemuksiin ja luontohavaintoihin kovien harjoitusten aikana sekä saunan kuumuudessa.

Avoveteen-romaanin toinen kantava teema on aidon suomalaisuuden yksinkertaisuus. Tässä Karhumäen inspiraation lähteenä ei ollut ainoastaan Paavo Nurmen askeettinen ja ilmeetön persoonallisuus, vaan ilmeisesti myös pääosin maaseudulta nous-

seen keskiluokan itsetuntoa kohottanut ajatus yksinkertaisen käytöksen aateluudesta.

Teemoja tukee hyvin Karhumäen esittämä kuva kaupunkielämän keinotekoisuudesta, jota vastaan hänen sankarinsa taisteli monilla rintamilla, löytäen maaseudulle palatessaan aina nopeasti ruumiillisen ja hengellisen tasapainonsa. Tätä kaavaa seuraten hänen motivaationsa suuriin ponnistuksiin ei siis ollut urheilutähtien jo 1930-luvulla saama suuri julkisuus, päinvastoin. Juoksumenestyksen perustana oli hänen harmoninen luontosuhteensa, jota ympärillä pyörivät urheilutoimittajat vain häiritsivät.

Kun Yrjö ilmestyy ratkaisevaan juoksukarsintaan, sankasta yleisöjoukosta huudetaan hänelle:

- Hei Niemelän poika! Mistä sinä olet ilmestynyt?
- Heinäpellolta!

Yrjö heittää sen vaivattomasti iloisuuden puuskassa, koska juoksu tuntuu hänestä nyt erittäin keveältä. Katsomossa remahtaa suuri nauru.

Kaikki tämä sopi niin sotienväliseen kansallismieliseen kuin myös fasistiseen ideologiaan, jossa yhteisöstä ja luonnosta mystisesti kumpuava voima nostettiin kansakunnan pelastukseksi. Siksi Karhumäen romaani voittikin, saksalaisten ohjauksessa, kirjallisuuden olympiakullan vuonna 1936. Se oli monen valmiiksi pureskellun kertomuksen yhdistelmä: Bildungsroman'ia, *Blut und Boden* -jupinaa sekä suomalaisessa urheilulehdistössä toistettua urheilusankarieeposta.

Todellisuudessa Berliinin olympiakisoissa 1936 ei kuitenkaan mennyt ihan niin kuin Karhumäki oli visioinut. Suomalainen kyllä voitti 5000 metrin kultaa, mutta toisin kun Urho Karhumäen luonnonlapsi, hän oli Helsingissä kasvanut suomenruotsalaisen pankkiirin poika, kauppatieteen maisteriksi kouluttautunut Gunnar Höckert...

Surumielinen supermies

Seuraavaa huomionarvoista suomalaista urheiluromaania saatteinkin odottaa vuoteen 1978, jolloin Juhani Peltosen (1941–1998) osittain parodiseksi, osittain surrealistisen runolliseksi radiokuunnelmaksi tarkoitettu *Elmo*-teos julkaistiin suuren menestyksen saavuttaneena kirjana. Kuunnelma käännettiin myös englanniksi, ja se voitti seuraavana vuonna kunniapalkinnon Montreuxin kulttuurifestivaalilla.

Kirjailija oli tietenkin tyytyväinen saamastaan huomiosta. Toisaalta se tuli jättämään varjoonsa hänen koko muun tuotantonsa, jossa ei viljelty samaa slapstick-huumoria, jolla hän oli höystänyt kertomuksensa melankolisesta urheilusankarista Elmosta.

Mihin teoksen menestys sitten perustui? Erkki Vettenniemi on osoittanut yhteyden siihen hurmioon ja mediakohuun, jonka suomalaisen yleisurheilun ja varsinkin pitkänmatkan juoksijoiden viimeinen kultakausi 1970-luvulla aiheutti. Monet olettivat tuolloisen menestyksen myös jatkuvan ja näkivät sen paluuna sotia edeltäneeseen mitalikahmintaan. Tämä inspiroi varsinkin radion ja TV:n urheiluselostajia tekemään huimia rinnastuksia Paavo Nurmen epookkiin.

Retrohenkeä luotiin myös ensimmäisen tasavallan kansallismielisen retoriikan avulla, jossa omat urheilutähdet kuvattiin tarmokkaasti ulkomaailmaa vastaan kamppaileviksi Kalevalahahmoiksi tai itsenäisyystaistelijoiksi. Asiaa helpotti, että monet YYA-Suomen selostajista, kuten Pekka Tiilikainen ja Enzo Sevón, olivat aloittaneet ammattiuransa jo sotavuosina. Samaa perinnettä jatkoi selostajien ykköskaartiin kuulunut Paavo Noponen, jonka mahtailuva sanataide taisi olla yksi Peltosen irvailun pääkohteista. Tavoitteensa saavuttaakseen Peltonen muokkasi romaaninsa päähenkilöstä kaikkien aikojen urheilullisen supermiehen.

Elmo varttuu sopivasti syrjäkylässä ja rakastuu naapurityttöön, saa vähitellen vihiä ihmeellisestä lahjakkuudestaan ja lähtee merille etsimään maailmaa ja itseään. Sitten alkaa toinen näy-

tös: järjestyttävän ylivoimaiset urheiluvoitot kaikissa mahdollisissa kisoissa.

Kertomusta siivittävät urheiluselostajien yhä surrealistisemmaksi yltyvät metaforat ja rinnastukset, joissa sotaisalla, kumpujen yöstä nousevalla kansalliskiihkolla ei näytä olevan mitään rajoja. Mutta Elmo saa tarpeekseen: hän vaatii mitalijuhlissaan soitettavaksi kehtolauluja, lopettaa urheilemisen, nai ja menettää naapurityttönsä, vetäytyy surumielisenä kuoreensa, liittyy romanialaiseen sirkukseen ja sinkoutuu lopulta sirkuskanuunan elävänä kuulana ulkoavaruuteen etsimään rakkaansa sielua tähtitaivaasta.

Useimmat ovat ymmärtäneet *Elmo*-kuunnelman ja -kirjan pelkkänä hupailuna. Tarkempi lukeminen kuitenkin paljastaa Peltosen burleskin satiirin, eli piikittävän irvailun vanhahtavaa nationalismia ja sitäkin syvemmälle juurtunutta ryssävihaa kohtaan, joka pursui esiin monesta suunnasta suomalaisessa julkisuudessa pitkään harjoitetusta itsesensuurista huolimatta. Kyse oli toisin sanoen vaiettujen asenteiden puolivahingossa tapahtuneista lipsautuksista tai vitsien muodossa esitetystä kritiikistä, jotka osoittivat, etteivät asenteet itänaapuria kohtaan olleet juuri-kaan muuttuneet. Vastaavaa kulissien takaista sanailua oli harrastettu jo Venäjän alaisessa Suomen suuriruhtinaskunnassa.

1970-luvun puolivälissä varsinkaan nuorempi kulttuuriväki ei jaksanut pitää tätä enää hauskana. Kyllästymistä ei ilmennyt yksinomaan taistolaisten leirissä, vaan myös yleisemmin vasemmistossa ja liberaalipiireissä. Juuri siksi Peltosen luomat urheiluselostukset villeine sota- ja historiavertauksineen saivat niin vahvan vastakaiun.

Napattuaan kymmenkunta kultamitalia Etelä-Amerikan Andien talvikisoissa Elmo järjestää Suomelle vielä voiton jääkiekon loppuottelussa Kanadaa vastaan muiden suomalaisten seuratessa ottelua vaihtopenkiltä. Viimeinen niitti kanadalaisten arkkuun on Elmon laukoma 4–2 maali vastustajan ylänurkkaan:

Elmon neljännessä suorassa osumassa oli samaa vihaa, pelkäämättömyyttä ja uhrautuvaa intoa kuin tietyssä laukauksessa, joka

tarkasta ja vakaasta kädestä ammuttiin senaatin porraskäytävällä 16. päivänä kesäkuuta 1904.

Vielä ytimekkäämpi on selostus Suomen jalkapallojoukkueen lyötyä Elmon johdolla koko muun maailman parhaista pelaajista kootun tiimin: ”Maali! Jeesus Kristus! Väinämöinen! Suomi! Sauna! Paavo Nurmi! Elmo!”

Kylmän sodan kaipuuta

Kolmas urheiluromaanimme on Miikka Nousiaisen *Maaninka-vaara* vuodelta 2009, jossa suomalaisen yleisurheilun huippuhetkien muistamisesta muodostuu tragikoominen pakkomielle. Nousiaisen tyyliä on joskus verrattu tunnetun norjalaisen kirjailijan Erlend Loen iloisen liioittelevaan naivismiin. Jos kotimaista rinnastusta haetaan, lähin esimerkki taitaa olla Kari Hottakaisen tuotanto.

Kolmikon tavaramerkkinä voidaan pitää jyrkin kääntein etenevää, usein kirpeän sarkastista kertomusta, jota voisi luonnehtia klassisen Bildungsroman’in vastakohtaksi. Lopputuloksena ei ole voitto ja viisaus, vaan pikemminkin tyhmyys ja itsekkyyys. Nousiaisen läpimurtoteoksen *Vadelmavenepakolainen* (2007) keskiössä oli suomalaisten Ruotsi-kompleksi, joka sai romaanin päähenkilön peittelemään suomalaisuuttaan, mikä tietenkin lopulta johti suurin ongelmiin.

Samanlainen jyrkkenevä alamäki on tarjolla myös *Maaninka-vaara*-teoksessa. Sen päähenkilö on koulun vahtimestari Martti Huttunen, jonka kiinnostus suomalaisia pitkämatkan juoksijatahtiä kohtaan on täysin fanaattista. Hänen juoksijana alkumeneystystä saavuttanut poikansa tekee itsemurhan isän asettamien paineiden vuoksi. Tytär ottaa täyttääkseen veljensä tehtävän ja eteneekin juoksijana lupaavasti, mikä antaa isän juoksumanialle uusia kierroksia.

Tytär löytää kuitenkin poikaystävän, ja myös Huttusen vaimo saa tarpeekseen juoksija-aforismeista ja ikuisista luennoista suo-

malaisjuoksijoiden ennätyksistä ja mitaleista. He jättävät Huttusen, joka kaiken lisäksi menettää työpaikkansa. Lopulta hän joutuu hyväksymään tyttärensä pyylevähkön poikaystävän todeten alakuloisesti: ”Kai sitä tarvitaan semmoinen mies kuin on maailmakin.”

Tässä ilmenee myös, miten Nousiaisen tapa purkaa suomalaisen olympiakuumetta ja mitalijanoa eroaa Juhani Peltosen surrealistisen melankolisesta tyylistä. Jos Peltosen urheilusatiiri on burleskia, Nousiaisen kerronnassa on lähinnä groteskeja piirteitä. Yhteistä heille on kuitenkin pyrkimys paljastaa jotain olennaista suomalaisten kansallismielisyydestä urheilumanian kautta.

Peltosen romaanissa tämä tapahtuu osoittamalla, miten vahvasti sotia edeltänyt venäläisvastainen retoriikka ja sen avoimen nationalistinen historiankäsitys kukoistivat suomalaisessa yhteiskunnassa ja mediassa vielä 1970-luvulla. Nousiaisen vieläkin kirpeämmän satiirin kohteena ovat saman vuosikymmenen haikeat muistot, jotka hän punoo yhteen kertomukseksi tiettyjen urheilutähtien, paikkojen ja esineiden muistoista ja muistamisesta.

Huttunen raahaa perheensä Paavo Nurmen patsaalle ja suuttuu, kun tytär ei ymmärrä, miksi patsaan perustassa lukee vain juoksijakuninkaan nimi. Eihän muuta tarvita, tietyssä vaiheessa ihminen nousee omien saavutustensa yläpuolelle:

Tämä on tyyliä. Tuossa pikkulaatassa on vähän lukemia, mutta ohikulkija näkee vain patsaan ja nimen. Paavo Nurmi. Se olisi riehasta laittaa siihen vaikka vuosiluvut.

Mutta kun lukija seuraa heidän kävelyään Olympiastadionin alueella, hän huomaa, että Huttunen muisteleeikin lähinnä, miten 1950-luvulla muistettiin Nurmen ennen sotia saavuttamia suuria voittoja. Samanlaisia, usein myös raastavia, suomalaisen kilpaurheilun loistohetkien muistoja nousee jatkuvasti pintaan Huttusen tajunnassa.

Hän katsoo ruokapöydän tuolia, jossa hänen itsemurhan tehnyt poikansa tapasi istua. Se oli ostettu vuoden 1976 Montrealin olympiakisojen aikana – eli juuri silloin, kun Virén voitti jälleen kaksi juoksukultaa. Ja istuessaan yksin perheen TV-sohvalle hän

muistaa, miten nuorikkonsa kanssa oli jämähtänyt sille pariksi viikoksi seuraamaan vuoden 1980 Moskovan olympiakisoja.

Ajaessaan autioituvien hajaseutujen läpi hän näkee karmeita laatikkotaloja, mittasuhteiltaan räjähtäneitä markettirakennuksia, niiden parkkipaikkojen autoissa roikkuvia läskimahoja ja jättiläisissä oudon musiikin säestyksellä verkkareissa vetelehtiviä asiakkaita. Ei riitä, että harrastaa liikuntaa. Se pitää tehdä oikealla asenteella!

Pahimpia kaikista ovat kuitenkin ne, jotka ilkkuivat, miten joku saattaa olla ylpeä suomalaisten urheilusankarien voitoista:

Vääräleuat eivät tiedä, että ilman juoksua tätä maata ei olisi edes olemassa.

Voimalla ja vimalla

Huttunen taisi hieman liioitella. Toisaalta on vaikeaa kuvitella todella tunteikasta suomalaista kansalliskiihkoa, joka ei liity jotenkin kilpaurheiluun ja nimenomaan niihin urheilulajeihin, joihin kytkeytyy jo valmiiksi suuria muistoja voitoista tai ainakin dramaattisista käänteistä. Siksi toivoisi, että Miika Nousiaisen lisäksi vielä joku muukin nykykirjallisuutemme kärkinimistä tarttuisi tähän suomalaisia aidosti yhdistävään tai erottavaan aiheeseen. Sillä onhan se totista hommaa. Ainakin joskus.

Kirjallisuus

”Avoveteen (1939)”, <http://www.elonet.fi/title/ek2k7b/>.

Bale, John, *Anti-Sport Sentiments in Literature: Batting for the Opposition*, London: Routledge, 2008.

- ”Gunnar Höckert: olympiavoittaja, kestävyysjuoksija,” <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/1802/>.
- Hentilä, Seppo, *Suomen työläisurheilun historia: 1. Työväen urheiluliitto 1918–1944*, Hämeenlinna: Karisto, 1982.
- Hobsbawm, Eric and Terence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Häyrynen, Reijo – Leena Laine, *Suomi urheilun suurvaltana*, Helsinki: Liikuntatieteellinen Seura, 1989.
- Järnefelt, Arvid, *Isänmaa*, Helsinki: Otava, 1893.
- Karhumäki, Urho, *Avoveteen: romaani*, Porvoo: WSOY, 1936.
- Karlsson, Ingemar – Arne Ruth, *Samhället som teater – estetik och politik i Tredje riket*, Stockholm: Liber 1983.
- Laitinen, Kai, *Suomen kirjallisuuden historia*, Helsinki: Otava, 1991.
- Lappalainen, Päivi, ”Perhe, koti, kansa, isänmaa – kiista yhteiskunnan tukipylväistä”, teoksessa Lea Rojola (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria 2: Järkiuskosta vaistojen kapinaan*, Helsinki: SKS, 1999.
- Majander, Antti, ”Juhani Peltonen”, <http://muistot.hs.fi/muistokirjoitus/154/juhani-peltonen>.
- Meinander, Henrik, *Kekkografi och andra historiska spår*, Helsingfors: Söderströms, 2008.
- Meinander, Henrik, *Republiken Finland förr och idag*, Helsingfors: SETS, 2012.
- Meinander, Henrik, ”Nature Boys, Supermen, Fanatics: Perspectives on Finnishness in Three Sports Novels”, *The International Journal of History of Sport* 12/2012, pp 1744–1758.
- Moretti, Franco, *Way of the World: The Bildungsroman in European Culture*, London: Verso, 1987.
- Olympic Games Art Competition, <http://olympic-museum.de/art/1936.php>.
- Peltonen, Juhani, *Elmo*, Porvoo: WSOY, 1978.
- Peltonen, Juhani, ”Juhani Peltonen”, teoksessa Ritva Haavikko (toim.), *Miten kirjani ovat syntyneet 3*, Helsinki: WSOY, 1991.
- Raevuori, Antero, *Paavo Nurmi – juoksijain kuningas*, Helsinki: WSOY, 1997.
- Tarkka, Pekka, *Joel Lehtonen. 1: Vuodet 1887–1917*, Helsinki: Otava, 2009.
- Vetenniemi, Erkki, *Joutavan juoksun jäljellä: kestävyysjuoksun varhaisvaiheet Suomessa*, Helsinki: SKS, 2006.
- Vetenniemi, Erkki, ”Rundt på stadion: Billeder af moderne idræt i finsk skønlitteratur”, teoksessa Vicki Bjerre and Susan J. Bandy, *Litterære fortællinger om idræt Norden: Helt, erindringer og identitet*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2011.

Kulttuurisista törmäyksistä erilaisten ihmisten kohtaamiseen – Rajojen tutkimuksen näkökulmia

Elämme epävarmoja ja huolta herättäviä aikoja. Kirjoitukseni aihe, konkreettisten ja symbolisten rajojen ylittäminen sekä tavat kohdata erilaisuutta, on osoittautunut viime vuosien tapahtumien valossa traagisilla tavoilla entistäkin ajankohtaisemmaksi. Avoin rasismi ja vihapuhe, jopa vihateot, yleistyvät kaikkialla. Syyllisiä omiin ongelmiin etsitään enenevässä määrin ulkoisesta, vieraasta, Toisesta. Rakennetaan uusia muureja, sekä henkisiä että betonisia, ja vahvistetaan entisiä. Heimoudutaan, puhutaan toistemme ohi. Erilaisuutta ei suvaita eikä erilaisia mielipiteitä haluta kuunnella. Yksilö nähdään ensisijaisesti ryhmänsä edustajana ja leimataan sen mukaisesti. Ääri-ideologiat nostavat päättään. Jotain tuntuu menneen koti-Suomessakin pahasti vikaan.

Aikamme eetos on hakea vaikeisiin ja monimutkaisiin ongelmiin helppoja ja kuviteltuun kansaan helposti meneviä, ”myyviä” ratkaisuja. Suomessa eräät etsivät ahdasmieliselle nationalismille ja rasismille selityksiä ”autistisesta kansanluonteesta”. Psykologia on kuitenkin yksilötason tiede, joka ei kykene vastaamaan yhteisö- ja yhteiskunnallisen tason kysymyksiin. Moni on syytäkin nähnyt ajassamme huolestuttavia, jopa kylmääviä paralleelleja 1930-luvulle. Historia toki auttaa ymmärtämään nykyisyyttä, mutta monet asiat ovat kuitenkin toisin eikä historia koskaan toista itseään.

Itse olen yhteiskuntatieteilijä, ja yritän ymmärtää globalisoitunutta ja ylirajaista nyky-yhteiskuntaa tarkastelemalla sitä yhtäältä rakenteiden ja toisaalta yksilöiden ja yhteisöjen rakenteita haastavan toimijuuden kautta. Millaisissa olosuhteissa vierauden koh-

taaminen on kulttuurien ja yksilöiden törmäämistä, millaisissa olosuhteissa se voi olla erilaisuudesta ja toisiltamme oppimista ja virikkeiden saamista? Miten globaali ja kansallinen huonousaisuus, syrjäytyminen ja eriarvoistuminen liittyvät muuttoliikkeeseen, rasismiin ja ääriliikkeisiin? Kaikki nämä ovat isoja kysymyksiä, joita pyrin kirjoituksessani hieman taustoittamaan.

Pohdin tässä tekstissäni erilaisuuden kohtaamista ja erilaisten rajojen ylittämistä eräiden antropologian ja sosiologian teorioiden ja käsitteiden tarjoamilla välineillä. Mitä oikeastaan tarkoittaa nationalismi, kansallismielisyys, ja mikä on kuvitteellinen yhteisö? Mitä rajoja ylittäessä ja vierasta ja vierautta kohdatessa tapahtuu? Kuinka ulossulkevaa tai sisäänsä ottavaa onkaan kansallisuus, esimerkiksi ”suomalaisuus”? Puheenvuoroni on saanut inspiraatiota Maria Lähteenmäen blogikirjoituksista saman aihepiirin tiimoilta. (Lähteenmäki 2015–2016.)

Näin sanoi tasavallan presidentti Sauli Niinistö puheessaan YK:n yleiskokouksessa 21.9.2016:

Kansainvälinen rauha ja turvallisuus ovat valitettavasti uhattuina kaikkialla. Ahdasmielinen nationalismi, rasismi ja väkivaltainen ääriliikehdintä ovat nousussa. Nämä tuhoisat ideologiat on pysäytettävä.

Hyvin sanottu. Ennen kaikkea tärkeää, että sanottiin. Ja poliittisen tason tekojakin on lupailtu. Rasismista ei saa tulla ”uusi normaali”.

Mutta mistä nämä Niinistön mainitsemat tuhoisat ideologiat oikein kumpuavat? Historioitsija Benedict Andersonin käsitteen nationalismi eli kansallistunne on yhtä aikaa henkilökohtainen ja kulttuurinen käsitys kuulumisesta tiettyyn kansaan. Kansa tai kansakunta on kuviteltu (ja kuvitteellinen) yhteisö: emme koskaan voi tuntea henkilökohtaisesti kaikkia niitä, joita kutsumme ”suomalaisiksi”. Siksi käsitys kansasta on aina kuin karikatyyri, jonka mukaan ”kaikki suomalaiset” tekevät samoja asioita ja pitävät samoista asioista. Joka ei tee tai ei pidä, ei ole kunnan suomalainen – tai oikeanlainen suomalainen. Kuviteltu kansa on itsestään selvä, yhtenäinen ja yhdenmukainen. (Anderson 1997.)

Suomalaissyntyinen (sic!), Yhdysvalloissa vaikuttava antropologi Liisa Malkki puhuu nationalismista hieman toisenlaisin käsittein. Kansallismielisyyden sijasta hän puhuu asioiden kansallisesta järjestyksestä (Malkki 1994). Kansojen ja valtioiden kansalliset järjestykset on luonnollistettu siinä määrin, että meidän on vaikeata, jopa mahdotonta kuvitella maailmaa ilman (kansallis)valtioita enemmän tai vähemmän tiukasti valvottavine rajoineen ja kansallisine symboleineen, vaikka John Lennon kehottikin laulussaan *Imagine* tekemään juuri niin (hän myös kehotti kuvittelemaan maailmaa ilman sotia).

Ahdasmielisestä nationalismista, yhden (yleensä oman) kansan nostamisesta toivotuiksi katsotuilta ominaisuuksiltaan muiden yläpuolelle on vaarallisen lyhyt matka rasismiin. Rasismia ovat sellaiset uskomukset ja toiminnot, jotka pohjautuvat ajatukseen ihmisryhmien perustavanlaatuisesta kulttuurisesta ja/ tai biologisesta erilaisuudesta ja jotka oikeuttavat ihmisryhmien negatiivisen kohtelun tällä perusteella. Suomessa on sanan- ja mielipiteenvapauden nimissä pitkään suvaittu avoimen rasistisia ilmauksia ja julkaisemista, mutta raja lieenee viimein tullut vastaan. Rasististen, väkivaltaan yllyttävien järjestöjen ja järjestäytymisen mahdollinen kieltäminen lailla on tietenkin vain yksi työkalu rasismin vastaisessa työssä, se on itsestään selvää. Ainakin se vähentänee houkutusta ”flirttailla” rasististen voimien kanssa.

Mutta miten tämä kaikki liittyy rajoihin ja rajojen ylityksiin? Pakolaisiin, turvapaikanhakijoihin, siirtolaisiin, maasta ja maahan muuttajiin? Tähän kysymykseen vastaa selkeimmin norjalainen antropologi Fredrik Barth, joka jo 1960-luvulla oivalsi, että kansallisen, etnisen, kielellisen tai uskonnollisen ryhmän tietoisuus omasta erityisyydestään syntyy nimenomaan vuorovaikutuksessa ja rajankäynnissä ”Toiseen” ja vieraaseen. Barth ja hänen kollegansa käyttivät rajan (*boundary*) käsitettä etnisen identiteetin yhteydessä seuraavasti:

Ratkaisevaksi mielenkiinnon kohteeksi ... muodostuu *etninen raja, joka määrittelee ryhmän*; ratkaisevaa ei sen sijaan ole se, mitä kulttuurista ainesta raja sulkee sisäänsä. Rajat, joihin meidän tulee kiinnittää huomiomme ovat luonnollisesti sosiaalisia rajoja,

mutta niillä saattaa olla alueelliset vastineensa. (Barth 1969, 15; käännös ja kursivointi kirjoittajan.)

Barthilaisessa tavassa etninen raja määritellään nimenomaan kontrastoivana, vastakohtia ja eroja korostavana. Olennaista tässä on huomata, että yksilö kokee kuuluvansa tiettyyn etniseen ryhmään juuri kulttuurisen moninaisuuden vuoksi, ei kulttuurisesta monimuotoisuudesta huolimatta. (Vereni 1996, 79.)

Barthilainen lähestymistapa etnisyyden ja rajojen tekemiseen on edelleen relevantti tulkintakehikko, koska sen mukaan etniset ja muut identiteetit ovat alati muuttuvia. Näin ollen identiteeteistä neuvotteleminen ja myös niiden manipuloiminen, mukaan lukien politisoiminen, on mahdollista. Etnisiä rajoja voidaan tietoisesti pyrkiä madaltamaan ja ylittämään tai niitä voidaan pyrkiä jyrkentämään ja vahvistamaan. Etnisen identiteetin politisoiminen on silmin nähtävää norjalaisen antropologin Tone Bringan 1990-luvun alussa tekemässä tutkimuksessa bosnialaisesta kylästä. Bringa (1995) tutki muuttuvia etnisiä identiteettejä muslimien (bosniakkien) ja kroaattien yhdessä asuttamassa kylässä Keski-Bosniassa. Hän osoitti hätkähdyttävästi, kuinka vuosisatoja naapureina ja kyläläisinä eläneiden maaseudun bosnialaisten uskonnollisia ja etnisiä identiteettejä tietoisesti politisoitiin ulkopuolisten kiihkokansallismielisten vaikuttajien taholta, tunnetuin traagisin seurauksin. Toistaiseksi tuoreimmat eurooppalaiset esimerkit löytyvät vuodelta 2014, Krimin miehityksestä ja Ukrainan sodasta.

Ymmärrämme siis itsemme vaikkapa suomalaisiksi juuri suhteessa ympäröiviin (ja kauempana sijaitseviin) Toisiin. Mutta kuka voi ja saa olla suomalainen? Voiko suomalaiseksi tai suomenmaalaiseksi koskaan tulla? Vai asetetaanko suomalaisuudelle sellaiset ulossulkevat määreet, että ne aina karkaavat tavoittelijaltaan? Suomalaisuuden rajat tunnutaan piirrettävän kovin tiukoiksi. Sosiologi Outi Lepola on käyttänyt tästä osuvaa ilmausta ”Suomalaisuuden kapea piiri” (Lepola 2000, 328). Tilastointi ja tutkimuskin osallistuvat kategorioillaan tähän suomalaisuuden piirin kaventamiseen esimerkiksi käyttämällä termiä ”toisen pol-

ven maahanmuuttaja” myös sellaisista henkilöistä, jotka ovat itse syntyneet ja kasvaneet Suomessa, mutta joiden vanhemmat ovat lähtöisin Suomen rajojen ulkopuolelta. Näin ”ulkomaalaisuus” seuraa henkilöä kuin sitkeä liima, joka estää tulemasta ”oikeaksi suomalaiseksi” – etenkin jos ihonväri poikkeaa enemmistöstä.

Rajat erottavat, mutta ne voivat myös yhdistää: rajat tuovat ihmisiä vuorovaikutukseen keskenään. Etnografinen tutkimus on kiinnittänyt huomiota ihmisten raja-arjessa tapahtuvaan monipuoliseen sosiaaliseen vuorovaikutukseen, joka usein tapahtuu valtiollisten tasojen ja toimijoiden suhteista tai niiden puuttumisesta riippumatta. Eurooppalaisia rajaseutuja ja rajoilla tapahtuvia kohtaamisia vertailevasti tutkineet antropologit Jutta Lauth Bacas ja William Kavanagh (2013) kirjoittavat:

Rajalla tapahtuvissa kohtaamisissa on kiinnostavaa läheisyyden elementti: rajatilanne tuo toimijat sosiaaliseen ja (usein) fyysiseen kontaktiin. Tätä kautta he voivat luoda toisiinsa jonkinlaisen sosiaalisen suhteen, vaikka he ovat usein toisilleen vieraita. Kohtaaminen tapahtuu toki toisiinsa rajautuvien kansallisvaltioiden kehikossa, mutta raja-alueiden kohtaamisiin sisältyy usein aivan toisenlaista fyysistä läheisyyttä kuin mitä koetaan muissa sosiaalisen kanssakäymisen paikoissa ja muodoissa. (Lauth Bacas and Kavanagh 2013, 11; käännös kirjoittajan.)

Tätä samaa ajatusta voimme hyödyntää, kun tarkastelemme mieliimme rakentuneita ja itse rakentamiamme sosiaalisia rajoja.

Kohdentaminen konkreettisiin ja symbolisiin rajoihin ja rajojen ylityksiin avaa siis uusia näkökulmia yllirajaisen, globalisoituneen maailman laaja-alaiseen ymmärtämiseen. Esimerkiksi liikkuvuuden syvä eriarvoisuus tulee parhaiten näkyväksi juuri rajoilla: joillekin, esimerkiksi valkoihoisille Suomen passin haltijoille, lähes kaikki maailman rajat ovat avoimia ja helppoja, mutta toisille, usein kaikkein hädänalaisimmille, lähes ylitsepääsemättömällä tavalla suljettuja. Jotkut ylittävät rajoja omasta vapaasta tahdostaan, toiset, koko ajan useammat, ahdistettuina, pakotettuina tai vainottuina. Toiset pysäytetään rajojen tuntumaan jopa vuosiksi epäinhimillisiin olosuhteisiin. Tuhannet turvautuvat

häikäilemättömien ihmissalakuljettajien ”palveluksiin”, osa heistä ei koskaan pääse perille elossa.

Rajoja ei voi laittaa kiinni vain yhteen suuntaan – muurien aikaan emme voi emmekä halua palata. Näin totesi tasavallan presidentti Niinistö YK:ssa syksyllä 2016:

Meidän on löydettävä yhdessä kestäviä ratkaisuja globaalilla ja alueellisella tasolla, jotta voimme valvoa rajoja paremmin ja samalla taata niiden henkilöiden oikeudet, jotka hakevat perustellusti kansainvälistä suojelua vainotuksi tulemisen vuoksi. Tähän tarvitaan visiota, rohkeutta ja johtajuutta. Vaihtoehto on synkkä, sillä rajoista voi tulla ylitsepääsemättömiä muureja myös niille, jotka ovat oikeutettuja pakolaisasemaan.

Mitä sitten voisimme tehdä paremmin, kun puhutaan erilaisuuden kohtaamisesta ja hyväksymisestä laajemmin ja siitä, kuinka monikulttuurisuus voidaan nähdä myös kaupunkien, kuntien ja muiden yhteisöjen voimavarana? Yksi mahdollinen vastaus edellyttää käsitteen lainaamista naapuritieteenalalta psykologiasta: osaltaan lienee yksinkertaisesti kyse empatiasta, kyvystä ja halusta asettua toisen ihmisen asemaan.

Presidentti Martti Ahtisaari osoitti Nobelin rauhanpalkintopuheessaan vuonna 2008 sanansa muille sodan ja pakolaisuuden kokeneille:

Minäkin olin lapsena sodan uhri. Olin vasta kaksivuotias, kun Hitlerin Saksan ja Stalinin Neuvostoliiton solmiman etupiirijakosopimuksen mukaisesti sota syttyi, ja pakotti perheeni lähtemään Viipurista. Kuten sadoista tuhansista muistakin karjalaisista, meistä tuli pakolaisia omassa maassamme, koska suurvaltapolitiikka aiheutti Suomen rajojen piirtämisen uudelleen ja jätti kotikaupunkini osaksi Neuvostoliittoa. Tämä lapsuuden kokemus vaikutti voimakkaasti päätökseeni alkaa työskennellä [kansainvälisten] konfliktien ratkaisemiseksi. (Ahtisaari 2008; käänös kirjoittajan.)

Katsoisin, että empatiakykyään voi itse kukin meistä kehittää, eikä sen tarvitse olla evakkotien kokeneiden yksinoikeus.

Naiivia idealismia? Vai pikemminkin kokemusperäistä *hyvää synnyttää hyvää* -ajattelua, tekemisen ja auttamisen kiertotaloutta? Onhan esimerkiksi vapaaehtoistyön (toisten auttamisen) ja hyvinvoinnin, jopa onnellisuuden, yhteys empiirisesti todistettua tosiasia (esim. Laitinen and Pessi 2015; Pessi ja Saari 2011). Vuoden 2015 yllättävä turvapaikanhakijatilanne vahvisti Suomessa ja muualla paitsi *rajat kiinni* -nationalismia, myös synnytti valtavan auttamishalun ja -toiminnan vyöryn yksittäisten ihmisten ja kansalaisjärjestöjen toimesta.

Epätasa-arvo ja eriarvoistuminen ovat pahinta sytytysainetta etnisille ja muille yhteiskunnallisille konflikteille niin Suomessa kuin globaalistikin. Toimettomat, työttömät, ilman toivoa tulevaisuuteen katsovat nuoret ovat suuri huolenaihe yhtä lailla kriisimaissa kuin meilläkin. Enkä todellakaan puhu nyt vain turvapaikanhakijoista. Maahanmuutto tulisikin ymmärtää yhtäältä toisaalta osana rajat ylittävää moninaista liikkuvuutta (jonka eduista me suomalaiset olemme jo pitkään saaneet nauttia) ja toisaalta osana kansallisvaltiomme harjoittamaa yhteiskuntapolitiikkaa. Varsinkin jälkimmäiseen voimme omilla arkisilla sanoillamme ja paikallisilla teoillamme vaikuttaa. Voimme valita sisään ottavan ja ulossulkevan suomalaisuuden välillä. Joko rakentaa arjessa toistemme kohtaamisen ja yhdessä olemisen tiloja ja paikkoja tai torjua erilaisuutta ja monimuotoisuutta. Millaiseksi haluamme kuvitella Suomen?

Kirjallisuus

- Ahtisaari, Martti (2008) Nobel Peace Prize Lecture 10.12.2008, https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2008/ahtisaari-lecture_en.html.
- Anderson, Benedict (1997) *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Tampere: Vastapaino. (Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism, 1983).
- Bacas, Jutta Lauth and William Kavanagh (2013) Introduction. In Jutta Lauth Bacas and William Kavanagh (eds.) *Border Encounters. Asymmetry and Proximity at Europe's Frontiers*. New York and Oxford: Berghahn Publishers, 1–22.
- Barth, Fredrik (1969) Introduction. In Fredrik Barth (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. London: George Allen & Unwin, 9–38.
- Bringa, Tone (1995) *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*. Princeton: Princeton University Press.
- Laitinen, Arto and Pessi, Anna Birgitta (2015) Solidarity and motivations to help others: the case of Finns. In Arto Laitinen and Anna Birgitta Pessi (eds.) *Solidarity: Theory and Practice*. Lanham: Lexington Books, 272–298.
- Lepola, Outi (2000) *Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi. Monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa*. Helsinki: SKS.
- Lähteenmäki, Maria. Blogikirjoituksia 2015–2016. <http://marialahteenmaki-blogi.blogspot.fi>.
- Malkki, Liisa (1994) Citizens of Humanity: Internationalism and the Imagined Community of Nations. *Diaspora*, 3:1, 41–68.
- Niinistö, Sauli (2016). Puhe YK:n yleiskokouksessa 21.9.2016. <http://www.tpk.fi/public/default.aspx?contentid=351843&nodeid=44810&contentlan=1&culture=fi-FI>.
- Pessi, Anna Birgitta ja Juho Saari (2011) (toim.) *Hyvien ihmisten maa*. Helsinki: DIAK. www.diak.fi/tyoelama/Julkaisut/Documents/A_31_ISBN_9789524931113.pdf.
- Vereni, Piero (1996) Boundaries, Frontiers, Persons, Individuals: Questioning “Identity” at National Borders. *Europaea II* (1), 77–89.

Riipin kylästä maailmalle

Senaatintorilla ja Dam-aukiolla Marian kanssa

Vuosina 1991–1993 kohtasin Mariaa usein Alankomaissa. Asuimme perheinemme puukenkämaassa, teimme molemmat tutkimusta ja kirjoitimme. Marian nauru kaikui Amsterdamissa ja reipas olemus toi raikkaan tuulahduksen tähän porvarilliseen, hillittyyn, siistiin ja kurinalaiseen (!) maahan, josta eurooppalainen keskiluokkaisuus on kotoisin. Ystävystyimme. Suomen historian assistentti Maria edusti silmissäni historian laitoksen kermää. Kun muutimme Alankomaihin, ja tiesin, että Maria oli sinne tulossa, oli matkassa mukana laitoksen esimiehen Matti Klingenin suositus: ”Tutustukaa toisiinne!”

Minä liehuin tuolloin vapaana tutkijana ja kävin laitoksen kahvihuoneessa vain harvoin. Se oli tuolloin, arvelen, Marian valtakuntaa. Marian polut olivat Suomen ja Skandinavian historian puolella, ja silmissäni hän kuului vaikutusvaltaisen professori Heikki Ylikankaan talliin. Minä liityin opiskeluvuosina ”Roomapuolueeseen” eli dosentti Päivi Setälän johtamaan yleisen historian antiikkiryhmään. Emme juuri kohdanneet luentosaleissa tai seminaarihuoneissa emmekä opiskelijajärjestötoiminnassa. Assistentti Mariaa ei voinut olla huomaamatta hänen valoisan olemuksensa takia.

Mutta Alankomaissa meillä oli aikaa. Istuimme kahvilla, tapasimme kirjastossa ja seurustelimme. Perheetkin tutustuivat. Sama aaltopituus löytyi heti. Maria osoittautui huumorintajuiseksi kollegaksi, tietorikkaaksi ja innostavaksi keskustelukumppaniksi. Syntyi ystävyys, joka on siitä asti jatkunut. Virkapolkumme ovat olleet samankaltaisia ja jaamme kokemuksiamme kahvikupin äärellä. Akateeminen naiselämä ja sen monet sävyt nousevat keskiöön.

Kahvittelun perinne alkoi 1990-luvun alussa Dam-aukion kupeen kuppiloista ja on jatkunut Senaatintorin varrella, useimmiten Cafe Engelissä. Meitä yhdistää kiinnostus kotimaan historiaan, mutta aina kansainvälisen eli Euroopan kautta koukaten. Ajattelemme, että pohjoinen on osa etelää ja päinvastoin. Siksi oli luontevaa ystävystyä keskivälillä, Alankomaissa. Olimme transnationaaleja ennen kuin sanasta tuli muoti-ilmaisu. Sittenmin minä paneuduin kaupunkihistoriaan, ja Maria alkoi kirjoittaa arktisen historiaa ja teoksia raja-alueista. Molempiin maailmoihin kuuluu symbolisesti liikettä, kohtaamisia ja rajanylityksiä.

Seurasimme toistemme virkakehitystä ja kannustimme sopivasti, muttei liikaa. Maria harrasti politiikkaa, minäkin vähän. Molempia yhdistää yhteiskunnallisen vaikuttamisen palo. Olemme molemmat Senaatintorin ja Yliopiston kasvattamia. Maria tulee Lapista, minä Helsingin Pohjois-Haagasta. Jotenkin ajattelen, että Senaatintori raamittaa elämäämme. Kävelen kotikaupunginosani Kruununhaan läpi, arkisin useimmiten ajatuksissani enkä jaksa kiinnittää huomiota ympärilläni oleviin mahtipontisiin rakennuksiin tai keisarillisiin nimiin. Mutta siellä ne ovat, lymyävät taustalla, rakentavat akateemisen ihmisen itseymmärrystä. Monumentteihin ja katuihin kietoutuu koko valtiollinen historia, isänmaan kertomus. Alueen julkiset rakennukset raamittavat Suomea. Kruununhaan rakennusryppästä käytämme aina historiallisia nimiä: Yliopiston Kirjasto, Valtionarkisto, Säätytalo, Senaatintalo, Nikolainkirkko ja Suomen Pankki.

Tämä on Marian ja minun henkistä isänmaata. Maria on asunut keskustan ulkopuolella vehreissä esikaupungeissa, minä viihdyn kantakaupungissa. Yhteinen akateeminen opinahjomme on rakennettu graniitille. Jotenkin se tuntuu, se tuottaa vakautta. Jaksan usein miettiä: yliopistolla ja siihen kietoutuvilla julkisilla tiloilla täytyy olla vaikutusta tai merkitystä. Joko se johtuu valtiollisuudesta tai arkkitehtuurin mahtipontisesta eurooppalaisuudesta – molemmat kantavat mukanaan monia viestejä maanosamme yhteisestä kulttuuriperinnöstä. Täällä opiskellut saa suunnan elämälle. Senaatintorin nurkilta on vaivatonta siirtyä ajassa taaksepäin tai eteenpäin, muihin kaupunkeihin, Pietariin,

Berliiniin, Wieniin, Pariisiin, tai sitten Amsterdamiin, kuten me teimme. Senaatintori on Helsingin ydin, sen sielu ja paikka, jonne matkailija ensimmäiseksi hakeutuu. Samalla tavalla Amsterdamin Dam-aukio on kaupunkinsa symbolista päätilaa, markkina-paikka, oleskelutila ja paraatiaukio. Toreissa tihentyvät historian kerrostumat ja urbaani identiteetti. Senaatintori ja Dam-aukio sopivat perusviestinä ilmentämään yhteisesti koettua eurooppalaisuutta. Molempien viesti tihentyy meissä. Mariassa elää hienolla tavalla rinnakkain paikallinen, kansallinen ja eurooppalainen vaikuttaja!

Pohjoisen historian pyörteissä

Me olemme tutustuneet Mariaan esitarkastajana, vastaväittäjänä, tutkimus- ja kirjahankkeiden yhteistyökumppanina ja toimittajana sekä tietysti tutkijana.

Meille Pohjois-Suomessa toimiville historian tutkijoille Marian kaltainen vahvasti pohjoiseen ankkuroitunut henkilö on arvokas yhteistyökumppani, jonka asiantuntemus ja reipasotteisuus ovat kantaneet monta hanketta maaliinsa. Taannoin erään kirjaprojektin yhteydessä Maria ohjeisti artikkelin kirjoittajia *Tuntematonta* lainaten: ”Asialliset hommat hoidetaan, muuten ollaan kuin Ellun kanat.” Tätä neuvoa seuraten kirja valmistuikin sovituksessa ajassa. Asiallisista hommista aloitettiin.

Merkittävä pohjoisen historian kansainvälinen hanke oli Interreg-rahoitteinen Barentsin alueen historia- ja ensyklopedia-projekti (2008–2012), jossa Maria toimi yhtenä historiategoksen (2015) toimittajista ja osallistui sekä historiategoksen että ensyklopedian (2017) kirjoittamiseen.

Pohjoisen historioitsijoiden Barents-yhteistyö alkoi vuosina 2004–2006 NordForskin rahoittamilla kolmella verkostoitumiskonferenssilla, joihin Maria otti osaa. Varsinkin järjestyksessä kolmas konferenssi *Regional Northern Identity: from Past to Future* Petroskoissa syyskuussa 2006 oli monella tavalla ikimuis-toinen. Yhteinen bussimatkamme Joensuusta Petroskoihin oli pitkä ja mutkainen. Vasta aamuyön puolella hotelli Severnajan yöportieri jakoi meille huoneidemme avaimet.

Petroskoin valtionyliopiston tiloissa järjestetty konferenssi oli monitieteinen ja innostava. Osanottajia oli noin 100, ja kanta-via teemoja olivat globalisaation ja alueellisuuden haasteet sekä monikulttuurisen kommunikaation ja etnisten identiteettien kysymykset pohjoisilla alueilla. Meille venäjänkielentaidottomille

Maria kaupunkikierroksella Petroskoissa.

oli joissakin sessioissa järjestetty henkilökohtainen tulkkaus, jollaista palvelua emme muista koskaan aiemmin saaneemme konferenssissa.

Osallistuimme konferenssiin papereilla, joiden kaikkien keskeisenä innoittajana oli kiinnostus rajoihin ja niiden merkitykseen identiteetin näkökulmasta. Marian otsikko oli ”Borderland identity: the Case of Terijoki in the 1920s–1930s”. Tieteellisen annin lisäksi nautimme vieraanvaraisesta sosiaalisesta ohjel-

masta, johon sisältyi muun muassa karhupaistia sekä vierailu Kizin saarella. Päätösillallisen zakuskat ja puheet olivat ylenpalttisia ja unohtumattomia, mutta suurin yllätys oli vielä tulossa, kun paikallinen ravintolaorkesteri tarttui soittimiinsa. Isäntämme ja emäntämme riensivät täyttämään joko vapaana ollutta solistin paikkaa tai pyörähtelemään tanssilattialle sellaisella intohimolla ja vauhdilla, että lopulta me kainostelevat vieraatkin rohkaisuimme yhtymään sydämelliseen ilonpitoon. Varsinkin Maria heittäytyi sosiaalisten velvoitteiden ja tanssin pyörteisiin välittömään tapaansa antaumuksella.

Paluumatka kulki Sortavalan kautta, ja paikallisten teiden kunto osoittautui bussillemme liian vaativaksi. Tilanne tuntui hieman huolestuttavalta, mutta kokenut kuljettajamme totesi tämän kuuluvaan normaaliin matkantekoon ja vaihtoi renkaan vilkasliikenteisen tien varrella ihailtavan kokeneesti ja taitavasti.

Yhteiset tutkimushankkeet voivat olla sekä avartavia, opettavaisia että hauskoja.

Barentsin historiahankkeen toimittajia ja kirjoittajia historiategoksen julkistamisminäarissa Uumajassa syksyllä 2015.

Sodankylän kolmoset – puhetta nuoruudesta, siirtymistä ja identiteeteistä

Keväällä 1969 Maria-Terttu Kustula matkusti Riipin kylästä Sodankylän kirkolle. Perille päästyään hän juoksi. Tänä vuonna hän ei aikonut myöhästyä. Päämääränä oli Sodankylän keskikoulun pääsykokeet, ja edellisen vuoden myöhästyminen kummitteli edelleen päämäärätietoisen tytön mielessä. Enää hän ei halunnut odottaa.

Keskikoulussa Maria, Marra, ystävystyi Raudanjoen kylästä tulleen etäisen sukulaisensa Pirjo Torvisen kanssa, ja heistä tuli erottamattomat ystävykset. Pirjon muutettua kuusi vuotta myöhemmin pois paikkakunnalta läheiseksi tuli Pirjon vanhempi sisar Mirva, josta muodostui Marialle isosiskohahmo. Pirjo, Maria ja Mirva, ”Sodankylän kolmoset”, jakoivat keskenään ilonaiheensa, epävarmuutensa sekä muut nuoruuteen, kasvamiseen ja identiteetin etsimiseen liittyvät tunteensa. Naiset tukivat toisiaan myös taloudellisesti ja auttoivat vuorotellen pahimmassa rahapulassa ollutta. Nuorten naisten lähdettyä eri teilleen välimatkaa lyhensivät ympäri Suomen ja väliin myös Norjan ja Ruotsin rajan yli kulkeneet kirjeet itse tehtyine kirjekuorineen ja pakahduttavine nuoren ihmisen tunteineen.

Tässä tekstissä tarkastellaan lyhyesti Maria Kustulan nuoruudentarinaa suhteessa läheisiin ystäviin ja heidän elämänkulkuunsa sekä pohditaan näiden lappilaisten naisten elämän keskeisiä kipupisteitä ja avainkokemuksia. Teksti perustuu Pirjo Hawelan ja Mirva Waaran kanssa käytyyn keskusteluun. Lähteenä on käytetty haastattelun ja sitä tukeneiden kirjeiden lisäksi myös

Maria Lähteenmäen teoksia ja hänestä tehtyjä haastatteluja. Suorat lainaukset ovat kaikki Maria Kustulan/Lähteenmäen kynästä.

Lapsia Riipin kylässä asuneen Kustulan perheessä oli seitsemän, joista Maria oli toiseksi nuorin. Vanhemmat olivat lempeitä, rakastavia ja lämpimiä, ja perheestä muodostui Marialle tärkeä kannatteleva voimavara. Maria menetti isänsä lukioikäisenä. Sukupolven miehiä määrittelivät sotakokemukset, joista yleensä vaiettiin, mutta joiden kipeät muistot nousivat esiin esimerkiksi veteraanien yhteisinä ryyppyreissuina, joiden ”ihmeellinen näytelmä jäi kylän lapsille täysin käsittämättömäksi tapahtumaksi: maitotili, taksi, humala, laulu ’elämää juoksuhaudoissa’ ja – itku. Sota-ajan kokemukset näytti voivan jakaa vain rintamatoverin kanssa. Kukaan ei koskaan kertonut nuoremmille, mistä jo ikään-tyneiden miesten tunteenpurkaus nousi.”¹

Kouluttautumisen traditiota ei ollut, ja Maria oli Kustulan perheen lapsista ensimmäinen, joka meni keskikouluun. Paikkakunnan suuri koko ja pitkät välimatkat olivat yksi syy siihen, että lapsia ei useinkaan ollut mahdollista lähettää opiskelemaan. Torvisen sisarusten tavoin monet keskikoululaiset ja lukiolaiset asuivat kirkonkylän asuntolassa, jonka asuntolanpitäjä ei ollut lempeimmistä päästä, ja nuorella iällä vanhemmistaan riuhtautut lapset kantoivat pitkään sisällään yksinäisyyden kokemuksia. Marialla oli onnekseen mahdollisuus kulkea kolmenkymmenen kilometrin matka keskikouluun kotoa käsin.

Tiedostavuuden aika: politiikan värittäjä nuoruus

1970-luku oli voimakkaan rakennemuutoksen aikaa. Peltoja paketoitiin ja ihmisiä muutti sankoin joukoin elannon perässä pois, mutta ajattelua ohjasi silti optimismi ja luottamus tulevaisuuteen. Näin Maria on myöhemmin aikaa kuvannut:

1 Lähteenmäki Maria: Jänkääjäkäreitä ja parakkipiikoja. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1999, s. 223.

Pirjo, Marra ja Sodankylän peruskoulun päättötodistus. Peruskoulu-uudistus alkoi pohjoisesta, ja keskikoulussa aloittaneet tytöt saivat käteensä peruskoulun päästötodistuksen. Kuva: Pirjo Hawela.

Kotipuolessani Lapissa murtuma näkyi hyvin konkreettisesti; kylänraitit tyhjenivät nuorista aikuisista, jotka lähtivät joukoittain Etelä-Ruotsin työmarkkinoille, allasevakot siirtyivät kuivempiin kyliin kun Euroopan suurin tekojärvi levitti joet ja muutti ilmastoa, kuten meidän kylän vanhat ihmiset sanoivat tuolloin. Aloitettiin myös peltojen paketointi, mitä me lapset kokoonnuimme nenät vastakkain ihmettelemään. Miten ikinä se olikaan mahdollista?²

Nuorten sodankyläläisten maailmaa jäseni erityisesti politiikka: jokaisen nuoren oli tavalla tai toisella otettava kantaa ajan

2 Vuoden Professori 2015 -puhe. Maria Lähteenmäen blogimerkintä 10.1.2015, <http://marialahteenmakiblogi.blogspot.fi/2015/01/vuoden-professori-2015-puhe.html>

Keväällä 1974 Maria voitti Tankavaaran julistekilpailun ja sai sen myötä kesätyöpaikan. Marian vaatimuksesta myös paras ystävä Pirjo pääsi mukaan. Julisteessa mainostetut kullanhuuhton SM-kilpailut järjestettiin tuolloin ensimmäistä kertaa. Kuva: Tankavaaran Kultamuseo.

suuriin kysymyksiin. Maria ei silti päätenyt taistolaisten sisäpiiriin, vaan pysytteli reunalla pyrkien muodostamaan maailmankuvansa itse, kuten hän kirjeessään toukokuun alussa 1976 kirjoitti: ”Mie haluan rauhassa ja ajan kanssa muovata käsitykseni.”³ Ulkopuolella pysytteleväminen aiheutti myös yksinäisyyden ja tyhjyyden tunteita. Yhdessä Sodankylän kolmoset lukivat, keskustelivat ja pohtivat yhteiskunnallisia kysymyksiä. Kaikki tuntui painavalta ja vakavalta, keveyttä ei tiedostavuuden kulta-aikana arvostettu.

Perheiden aatemaailma oli keskustalainen. Lukion ensimmäisellä luokalla Torvisen sisarukset asuivat vanhan puutalon, Siirilän, vintillä. Seinälle he olivat liimanneet muun muassa Che Guevaran julisteen, joka äidin tullessa kylään piti kiireesti piilottaa. Vintillä kaikki kolme tyttöä keskustelivat niin yhteiskunnasta, politiikasta, kulttuurista kuin venäläisistä klassikoistakin. Paikkakunnalla vieraili tunnettuja teatteriseurueita, joiden jokainen esitys käytiin katsomassa. Myös myöhemmin Sodankylän elokuvajuhlien tunnetuksi tekemän Lapinsuun elokuvateatterin penkkejä kulutettiin ahkerasti. Kulttuurinnälkä oli kova.

Pirjon muutettua lukion ensimmäisen luokan jälkeen Rovaniemelle Maria kirjoitti kuulumisiaan hänelle. Lukiolaisen kirjeistä tuli välillä esille nuoren ihmisen halu päästä pois ”Pyssykylästä” sekä ulkopuolisuuden tunteet suhteessa poliittisesti aktiivisiin koulutovereihin: ”Ihmiset lähtee tiedonantaja-juhlille, tahtoivat minuaki mutta en mie taija lähtiä. Mie en kuulu es sinne. Ajattele, kyllä se tuntuu vähän orvolta ku kaikilla on sinipaijat ja SDNL:n jäsenkortti.”⁴

Toisen lukioluokan syksyllä Maria muutti omilleen Sodankylän kirkonkylälle, lähemmäs koulua: ”Istun omassa sängyssäni, radiosta tulee brasilialaista musiikkia ja ikkunan takana Jeesiöntie. Niin, mie oon Nikulalla vuokralla. Just tännään muutin.”⁵, hän kirjoitti Pirjolle. Itsenäistyminen ja kodista irtautuminen

3 Maria Pirjolle 7.5.1976.

4 Maria Pirjolle 3.9.1975.

5 Maria Pirjolle 3.11.1975.

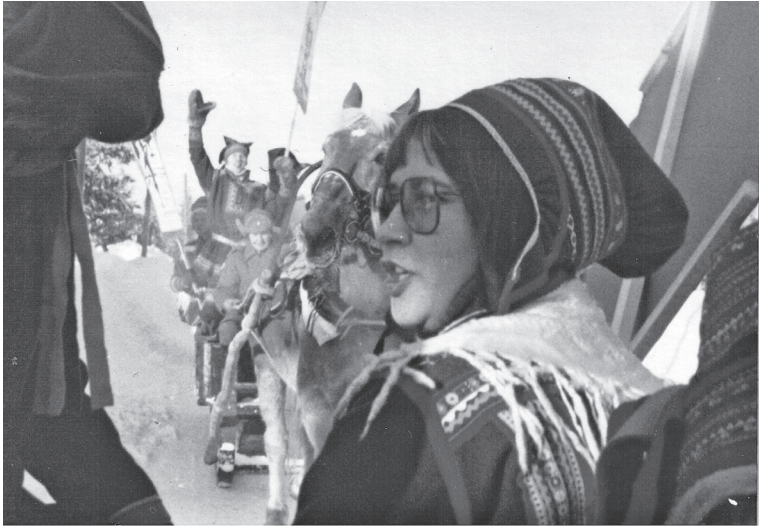
Tuore lukiolainen vuonna 1974.

syveni, ja samalla myös ulkopuolisuuden tunteet suhteessa muihin nuoriin korostuivat. Toukokuussa 1976 hän kertoi Pirjolle, kuinka he Mirvan kanssa olivat kävelleet Sodankylän hautausmaalla ja puhuneet kommunismista. Marian oli vaikea ymmärtää ihmisiä, ”jotka räkyttää ja haukkuu suorilta”, saati tuntea näitä ”omikseen”.⁶ Kirjoitusten aikaan myös tulevaisuus alkoi askarruttaa: mitä lukion jälkeen? ”En tiää, ku ei tiää mitä siten. Mie pyrin luultavasti opettajanvalmistuslaitokseen ja jotain sosiaalihomia... en tiää ja sehän se hermostuttaakin.”⁷

6 Maria Pirjolle 7.5.1976

7 Maria Pirjolle 27.2.1977.

Mirva ja Maria pääsivät ylioppilaaksi keväällä 1977. Penkinpainajaiset vietettiin saamelaisilta lainatuissa lapinpuvuissa – molemmilla tytöillä oli myös saamelaisia sukujuuria, mitä 1970-luvulla ei juuri ollut tapana tuoda esille. Illalla pidettiin iloiset ja railakkaat juhlat Äkäshotellissa, missä ”Marra Kustula hillu ku parempikin”.⁸

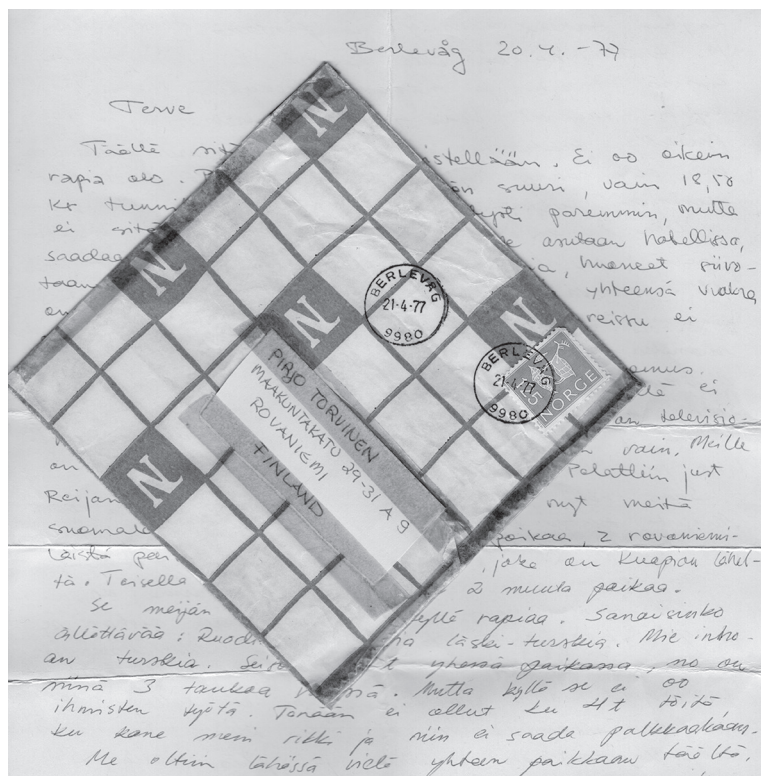

Penkkareita vietettiin vuonna 1977 lapinpuvuissa.

Ylioppilaskirjoitusten jälkeen Maria lähti työhön kalatehtaalle Norjan Berlevågiin. Pirjolle huhtikuussa 1977 lähetetyn kirjeen perusteella aika ei ollut hohdokasta. Mieltä painoivat yksinäisyys, koti-ikävä, huoli tulevaisuudesta ja raskas työ, vaikka luonto ja maisemat olivatkin kauniita. Näin hän kirjoitti ystävälleen:

Se mejän työ ei oo kyllä rapiaa. Sanoisinko ällöttävää: Ruoditaan lihavia läski-turskia. Mie inhoan turskia. Seisotaan 8 t yhessä pai-

⁸ Maria Pirjolle 27.2.1977.

kassa, no on siinä 3 taukoa välissä. Mutta kyllä se ei oo ihmisen työtä. (...) Välistä tulee aivan älyttömän tukala olo, ku tukehtuis. Ikävä kaikkia ihmisiä, eikä meinaa jaksaa hengittää. Illalla pitää panna aikasten nukkumaan ku työt alkaa puoli 7:ltä ja loppuu 3:lta. Aamuisin haistaa jumalattomasti kärtty ja sitte tehtaalle meluun. Hyi hiivatti. Kyllähän minusta ei tule kalastajan eukkoa.⁹

Myös Ruijassa ajatukset liikkuiivat tulevaisuudessa. Ajatuk-
sena oli hakea Rovaniemen opettajanvalmistuslaitokselle, ja
kesällä Maria kirjoittikin Porvoosta laittaneensa paperit Rauman,
Savonlinnan ja Oulun opettajanvalmistuslaitoksiin. Myös Tam-

⁹ Maria Pirjolle 20.4.1977.

pereellä Maria kävi lastentarhanopettajaopiston pääsykokeissa. Ajatuksissa alkoi kuitenkin liikkua myös pääkaupunki – olisiko liennyt vaikutusta sillä, että Sodankylässä oli lomalla käynyt eräs pitkähiuksinen Helsingissä opiskeleva oikeustieteilijä Jammu, jonka haastatellut sisarukset muistavat tuolta ajalta avaruudesta, imaginaarisista luvuista ja teeveden lämpötilasta intohimoisesti keskustelleena nuorukaisena.

Sodankylän Marra solahtaa Helsinkiin

Syksyllä 1978 alkoivatkin lopulta yliopisto-opinnot etelässä, Helsingissä. Maria asui Domus Academicassa, poikaystävä Jarmo (Jammu) Munkkiniemessä: ”katsottiin parhaaksi asua vielä erillään”. Asunto oli keskustassa, Maria käveli puolen tunnin matkan yliopistolle, ja lähistöltä löytyivät kirjastot ja lukusalit. Opinnot keskittyivät aluksi kansatieteeseen, joka tuntui innostavalta, mutta historian tasokoe oli jo suunnitelmassa. Luentoja oli ”vain” neljätoista tuntia viikossa, ja kansatieteen opinnot veivät muun muassa Kansallismuseon syövereihin. Syyskuussa Maria kirjoitti ystävälleen, että kohta hän onneksi saisi opintolainaa: velat painoivat, ja hengen pitimiksi tehty siivoustyö oli fyysisesti raskas.¹⁰

Seuraavana keväänä Maria vartioi erästä Helsingin mielenkiintoisimmista rakennuksista: hän oli päätenyt siivoojaksi pääministerin huvilaan Kesärantaan, kuten hän toukokuun viimeisenä päivänä Pirjolle kirjoitti:

Ah, mikä auringonpaiste ja mie olen pakotettu olemaan sisällä – ’vartioin’ tätä huvilaa, nääs. Emäntä on tyttärensä lakkaistouhuissa ja mie lösöön täällä. Siivosin jo, ikkunanpesijä kolisee ja talonmies leikkaa ruohoa. Ihana tuoksu! Merenlahti kimaltelee muutaman metrin päässä, kaikki on niin kaunista täällä – meinaan tuota puutarhaa. Olen ’lösönny’ täällä jo 3 viikkoa. No, onhan tässä ollut tietenkin lattian kiillotusta joka päivä ja pölynpyyhki-

¹⁰ Maria Pirjolle 30.9.1978.

mistä, kun net ovat käyny niitä hallitusneuvotteluja. Nythän sekä asia on onneksi selvä.¹¹

Uutta isäntää, Mauno Koivistoa, Maria ei vielä ollut ehtinyt nähdä. Tuleva kesä oli tarkoitus viettää kesätoissa Göteborgissa siskon perheen luona asuen. Opiskelun hän kertoi menneen ensimmäisenä lukuvuonna hyvin – tosin ”enempi olis tietenkin ollu hyväksi, ettei tarvis homehtua laitokselle”.¹²

Opintojen jälkeen odottivat avioliitto ja perhe sekä tutkijan ura, mutta sitä ei nuori Maria opintojensa alussa pystynyt vielä kuvittelemaan:

Olen niin tavallisista oloista ja kaukaa, etten osannut ajatella tulevani tutkijaksi. Musta piti tulla vaan historian ja yhteiskuntaopin opettaja. Yhteiskunnallinen aika ja rakenteet pyörähtivät sattumalta siihen malliin, että pikku-Maria lennähti vahingossa yliopistoon.¹³

Puhetta juurtumisesta, sopeutumisesta ja rohkeudesta

Tämän tekstin pohjana olevan haastattelun aihepiiri kiertyi monin eri tavoin lähtemiseen, saapumiseen, identiteetin rakentamiseen ja vierauden tunteisiin sekä tutun ja turvallisen kotiympäristön kaipuuseen. 1960-luvun lapset joutuivat monesti erilleen vanhemmistaan muun muassa keskikoulussa tai pitkällä sairaalareissuilla. Sisarukset kertoivat, kuinka nuorena aikuisena vieraaseen ympäristöön tultaessa monet asiat tuntuivat pelottavilta. Sopeutuminen uusiin kotikaupunkeihin vei pitkään, mutta sisarukset totesivat Marian solahtaneen Helsinkiin heitä helpommin, vaikka tämäkin koki olleensa erilainen kuin muut. Tärkeänä

11 Maria Pirjolle 31.5.1979.

12 Maria Pirjolle 31.5.1979.

13 Maria Lähteenmäen haastattelu, Koneen säätio / Kaskas media, <http://www.koneensaatio.fi/maria-lahteenmaki-hyppy-tuntemattomaan-voimuttaa-elaman-suunnan/>

tukena hänellä oli poikaystävä Jarmo (jota kutsuttiin tuolloin Jammuksi). Myös voimakas tahto, rohkeus, pelkäämättömyys auktoriteetteja kohtaan ja järjestelmällinen luonne auttoivat eteenpäin, pitkälle eteenpäin. Huumori ja nauru olivat yhteinen selviytymiskeino ja ystävyyden liima.

Lähtemisen tematiikka ja vierauden tunteet vertautuivat myös tämän päivän pakolaisuuteen ja siirtolaisuuteen. Kun lapset ja nuoret joutuvat pärjäämään omillaan vieraassa ympäristössä, voi ainoa pelastus olla yksi turvallinen aikuinen, ja selviytymisessä ja juurtumisessa voi olla oleellista arvostava ja rakastava suhde omiin juuriin ja lapsuudenperheeseen. Keskusteltaessa nousi esille, kuinka jo Marian ja sisarusten isoisät olivat 1900-luvun alussa yhdessä lähteneet Sodankylästä Amerikkaan parempaa elämää ja ”rikkauksia” hakemaan. Kumpikin nuori mies kuitenkin palasi muutaman siirtolaisvuoden jälkeen takaisin kotikyliinsä.

Marialle omat juuret, lappilainen identiteetti sekä turvallinen perhetausta ovat olleet tärkeä voimavara. Hän on myös palannut pohjoiseen, kotiseudulle, syrjäkylille ja erilaisille rajaseuduille teksteissään, kirjoissaan ja tutkimuksissaan. Fyysisesti omilta juuriltaan repäistynä hän on kyennyt myös asettumaan tutkimuskohteidensa asemaan, ja humaani ote on sävyttänyt rohkean kynän lentoa. Pohjoisen maisema sekä kiinnostus ja rakkaus etenkin arktista luontoa kohtaan näkyi jo nuoruuden kirjeissä. Näin Maria kirjoitti päiväämättömässä lukioaikaisessa kirjeessään:

Voi että se on ihanaa kävellä joskus kylillä ja tarkkailla lumisia puita ja kiireisiä ihmisiä. Mie usein hymyilen itekseni ja nautin suunnattomasti lumipisaroista. Se on ihanaa oppia oivaltamaan vaikka vasta pienikin osa elämää ja sen jonkunlaista tarkoitusta.

* * *

Teksti perustuu sunnuntaina 26.3.2017 Helsingin Hakaniemessä käytyyn keskusteluun. Yhdessä läpikäydyt nuoruudenmuistot on paperille jäsennellyt Oona Ilmolahti.

Niin, MET OLHAN SUKLAALAKOSSA! Joo, syyhän vain vimmatusti salmiakkia.¹⁴

Kotiseutu, Riipin kylä, on ollut Maria Lähteenmäelle voimavara ja identiteetin rakennuspuu, jonne hän on palannut myös tutkimuksissaan. Kustulan perhettä heinätoïssä kesällä 1955, kaksi vuotta ennen toiseksi nuorimman lapsen, Maria Tertun, syntymää.

14 Maria Pirjolle 7.5.1976.

Kalddoaivin sissi

Vaellusretkemme Marian kanssa suuntautuivat 1980- ja 1990-luvuilla pääosin Utsjoen Nuorgamin ja Inarin Sevettijärven väliselle laajalle erämaa-alueelle. Alueelle, jossa voi kaksi viikkoa olla näkemättä ihmistä, ja vastaan voi tulla suuri harvinaisuus, tunturipöllö, saameksi skuolfi.

Eräällä vaellusretkellä lähdimme Pulmankijärven eteläpäästä Puollamvarrin-tunturin yli kohti silloin vielä pystyssä ollutta Leibijoen kämppää ja sieltä tauon jälkeen Miutijoen kämpälle. Miutijoen kämpä on muutaman metrin päässä Norjan rajasta vaivaiskoivujen keskellä. Aluetta voi kutsua kuolleiden pikkupuuden maaksi, koska aikoinaan tunturimittarin toukka iski alueelle ja söi vaivaiskoivujen lehdet ja oksat, eivätkä puut ole vieläkään toipuneet tuhosta. Kämpän vieressä on ”kaivo”, josta saa melko lailla takuuvarmasti tammukan tai taimenen. Selvyiden vuoksi todettakoon, että ostimme aina kalastusta varten niin sanotut reittiluvat.

Miutijoen jälkeen päätimme suunnata kohti Ylä-Pulmankijärveä ja sen eteläpään lähellä olevaa Adolfin kammia. Nimi tulee toisen maailmansodan aikana alueelle pudonneesta saksalaisesta lentokoneesta, jonka jäännökset ovat turvekammin läheisyydessä. Sää oli heinäkuisen epävakainen, aurinko paistoi, ja välillä tunturiylängöllä tuli tihkusadetta. Lähdimme Adolfin kammilta Kuorboaivi-nimiselle tunturille, jossa ihmisten jälkiä ei näe ollenkaan ja hiljaisuutta rikkovat vain haukkojen ja pöllöjen äänet. Perustimme leirin Kuorboaivin etelärinteelle, josta näkyi Aksunjunnan laaksoon. Tämä laakso erottaa Kalddoaivin ja Kuorboaivin tunturit toisistaan. Nuotiomme takana oli suosijaisa kivipaasi, joka antoi tuulensuojaa nuotion poltolle. Yhtäkkiä leirimme valtasi kuin pimeä taivaalta tuleva varjo: muutaman metrin päässä yläpuolellamme oli täysikasvuinen maakotka, joka idän suunnasta, kivipaaden takaa tullessaan ei ollut nuotion

savusta huolimatta havainnut meitä. Kotka ampaisi korkeuksiin jättäen meille jäähyväiset.

Seuraavana aamuna tuuli oli kääntynyt koilliseen ja lämpöä oli vain muutama aste. Murkku eli sumu hiipi ylös tunturin rinnettä. Rutiininomaisesti Maria kokosi kanssani leirimme ja päätimme lähteä sumusta huolimatta Aksunjunnin laakson pohjalla olevan vanhan romahtaneen poromiesten kämpän kautta kohti pohjoisessa olevaa Kalddoaivin huippua ja Kalddoaivin itäpuolella olevaa Vuolbme Kalddojärveä. Järvelle päästyämme ilma oli jäähtynyt nolla-asteiseksi ja tuuli suoraan pohjoisesta. Järvi on kuuluisa taimenjärvi, mutta kylmyydestä ja pohjoistuulesta johtuen en lähtenyt iltakalaan onkimaan. Aamuyöllä heräsimme todelliseen kylmyyteen ja täydelliseen hiljaisuuteen, ei linnun lintua ollut äänessä. Edes lapinsirri ei halunnut laulaa. Telttakankaan läpi näkyi teltan alaosassa ulkopuolelta hämöttävä 15 senttimetrin kylmä kaistale – olimme saaneet heinäkuisen lumisateen. Purkaessamme leiriä heinäkuinen yöttömän yön aurinko heijasteli maassa olevaan lumeen, pakkasta oli parisen astetta ja ilma oli kirkas kuin kristalli.

Nousimme Kalddoaivin harjanteen yläosaan, jossa lumi ei haitannut kulkemista ja lähdimme taistelemaan heinäkuisessa pakasilmassa pohjoiseen Havgajärven itäpuolitse kohti Skaidetsohkan kurua, joka oli viimeinen leiripaikkamme. Pohjoisen taivas toi mukanaan räntäsadetta ja heinäkuinen luonto oli täydellisen hiljaisuuden vuoksi kuin valmistautumista talven tuloon. Lapin kesä näytti jälleen kerran oikullisen ja arvaamattoman puolensa: Jäämeren pohjoinen ilmapvirtaus voitti kesän lämmön.

Maria ei valittanut 110 kilometrin pituisen kesäiseksi vaellusretkeksi tarkoitetun matkan muuttumista talviseksi matkaksi halki puuttomien tunturiylänköjen. Kesän ja talven kontrasti loi mieleenpainuvia värejä ja varjoja, kun kuljimme Kalddoaivin ja Skaidetsohkan härmäisiä rinteitä. Tämän matkan aikana tajusin, että Maria on arktisten alueiden selviäjä, taistelijaluonne ja Kalddoaivin sissien sissi.

Lapissa vaeltamassa vuonna 1980.

Maria valloittamassa Kolia kesällä 2016.

Tuomas Lähtenmäki

Muistelma Riipistä

Ystäväni ovat lapsesta asti hieman ihmetelleet sitä traditiota, jossa perhe Lähtenmäki matkaa joulukuun pimeillä Lappiin. Nuorempana saatoin tuntea hieman haikeutta kaupungin valojen kaikotessa, mutta näin varttuneempana olen alkanut arvostamaan Lapin luontoa ja perheemme yhteistä aikaa.

Muistan elävästi lapsuudesta ne hetket, jolloin lapinserkkujen kanssa temmelsimme hangille milloin Kittilässä, Riipissä tai Rovaniemellä. Äidin kautta tunneside pohjoiseen on muodostunut vuosien saatossa hyvin vahvaksi, vaikka olen koko elämäni asunut kaupunkiympäristössä.

Lapin kulttuuri ja elämäntavat korostavat itseluottamusta ja sosiaalisuutta sekä kykyä pärjätä myös vaikeissa olosuhteissa. Tätä ajatusta olen usein hyödyntänyt pohtiessani äidin räiskyvää luonnetta ja palavaa halua viedä asioita eteenpäin.

Äiti on aina kannustanut opiskelemaan, lukemaan ja tutustumaan uusiin ihmisiin. Muistan hyvin, kun 12 vuoden iässä sain kesätehtäväksi lukea *Sinuhe egyptiläisen*. Kirja oli hyvä, vaikkakin hivenen raskas kuudesluokkalaiselle.

Myöhemmin ohjeet yliopisto-opintojen ja päättötöiden suoritamisesta ovat olleet korvaamattomia. Uskon, että äidin opetuk-

seen osallistuneet lukuisat seminaarilaiset, opiskelijat ja ystävät ovat saavuttaneet akateemista menestystä juuri hänen ohjauksensa avulla.

Tarina Sodankylän Riipissä kasvaneesta nuoresta työstä on mielestäni vertaansa vailla. Siinä yhdistyvät läpi elämän kestävä pyrkimys onnistumisiin ja halu voittaa vallitsevat ennakkoluulot. Olen ylpeä siitä, että äidin akateemista tuotantoa voidaan pitää merkittävänä osana suomalaista historian tutkimusta.

Ystävät ja sukulaiset ovat äidille erittäin tärkeitä, ja haluan näin lopuksi kiittää kaikkia oheisen kirjan tekoon osallistuneita. Tämä kirja on hieno osoitus siitä, miten sosiaalinen ja tunnollinen suhtautuminen elämään luo pitkiä ja kestäviä ystävyys-suhteita.

On hyvä lopettaa Lapin mökin paljussa kuultuun naurahdukseen ”tää on täydellistä”, se kuvaa äidin iloista asennetta ja kykyä tarttua myös niihin elämän pieniin iloihin.

Jarmo, Tuomas ja Hans pohjoisen maisemissa Tromssassa vuonna 2004.

Äidille

Äitini, Maria Lähteenmäki, on monia asioita. Arvostettu professori akateemisella alalla, reilu persoona ystävien kesken sekä tärkeimpänä sydämellinen ja lämmin äiti, joka toimii perheemme veturina ja ankkurina. Nuorena ja isän ollessa töissä äiti vei meitä ympäri kaupunkia harrastuksiin ja tapahtumiin, sillä hän piti aina tärkeänä, että saamme tarpeeksi kehittävää tekemistä.

Välittäminen ja meidän peräämme katsominen on jatkunut myös sen jälkeen, kun olemme itsenäistyneet ja kasvaneet aikuisen ikään. Edelleen äidiltä voi tulla kutsuja lähteä matkoille tai spontaania tsemppausta liittyen elämän haasteisiin. Äiti on myös ollut henkilö, jolle on aina voinut uskoutua ja kertoa aina mikäli on kokenut asioita haastavaksi tai elämässä on tullut vastoinkäymisiä. Tuki on aina ollut pyyteetöntä ja vilpitöntä.

Asuessamme ulkomailla äiti varmisti, että olomme on turvallinen ja mukava. Muistan, miten asuessamme Genevessä ollessani 4-vuotias kaikki toimi kotona normaalisti, emmekä tunteneet ollenkaan ahdistusta uudessa ja tuntemattomassa ympäristössä. Muistan, miten kotimme oli täynnä erilaisia pelejä ranskaksi ja englanniksi, joiden pelaamiseen äiti kannusti, jotta saisimme pätevän pohjan kielten oppimiselle.

Muutimme Brysseliin ollessani 12-vuotias ja sielläkin äiti varmisti, että kaikilla oli turvallinen olla eikä rytmimme häiriintynyt, vaikka muutimme toiselle puolelle Eurooppaa. Hieno vivahde on myös, etten teini-iässä tuntenut ikinä tarvetta kapinointiin, joka on siinä iässä yleistä. Äiti tarjosi aina vapaat kädet toimimiseen, kunhan perusasiat ja koulumenestys olivat kunnossa. Tämä avitti suuresti henkistä kasvamista ja loi vakaan pohjan tulevaisuuden itsenäistymiselle.

Äiti saavuttaa edelleen uusia huippuja ja uusia nimityksiä jatkuvalla tahdilla enkä malta odottaa mitä tulevaisuus tuo tullessaan. Onnea maailman parhaalle äidille!

Äiti ja pojat Hansin nimijuhlissa vuonna 1992.

Epilogi – Kirjeitä opettajalle

Työläisen paikkaa pohtimassa

Hyvä Maria, tapasin sinut ensimmäisen kerran tutkijaseminaarissa Joensuussa. Pierre Nora on kirjoittanut muistin paikoista eli aineellisista, symbolisista ja toiminnallisista paikoista, joissa muisti ja historia kohtaavat. Kerron nyt kuitenkin henkilökoh-
taisesta muiston paikasta, joka aikanaan katoaa muistista pääty-
mättä koskaan kirjoitettuun historiaan. Muistellessani ensi tapaa-
mistä näen silmissäni ankean ja ahtaan seminaaritalan Itä-Suo-
men yliopiston Joensuun kampuksen Metria-talossa. Huoneessa
oli yksi iso pöytä, jonka ympärillä istuimme vatsojamme sisään
vetäen, koska seinät tulivat selän takana vastaan. Johdit historian
jatko-opiskelijoille suunnattua seminaaria.

Pyysit kaikkia osallistujia lyhyesti esittäytymään ja kertomaan
tutkimuksestaan. Olin aiemmin tehnyt lisensiaattitutkimukseni
euro-ohjuskiihistä suomalaisissa sanomalehdissä. Tarkoituk-
seni oli laajentaa tutkimusta väitöskirjaksi, koska niin on tapana
tehdä, ja se olisi järkevää ja ekonomista. Kuitenkin aihe oli liian
lähellä ajallisesti, joten siihen oli vaikea saada tutkimuksellista
etäisyyttä. Lisäksi aineiston keruu oli työlästä ja hidasta. Jo aja-
tus palaamisesta takaisin mikrofilmikoneiden ääreen veivaamaan
sanomalehtirullia sai olkapääni kivistämään.

Niinpä kun oma vuoroni tuli, kysyin: ”Olenko aivan päähkä-
hullu, jos vaihdan tässä vaiheessa aihetta kokonaan?” Purskahdit
iloiseen nauruun ja julistit: ”Et tietenkään! Aivan hyvin aihetta
voi vaihtaa, jos edellisen kanssa on ongelmia.” Sitten kiinnitit
huomiota asentooni, jossa olin. En ollut itse tiedostanut, että olin

istunut kädet puuskassa ja kulmat kurtussa kuin Pikku Myy, niin että turhautumiseni aiheeseeni näkyi selkeästi ulospäin. Tiedät sanonnan ”taakka putosi harteilta”. Henkinen painolasti, vaikka vain väitöskirjan kokoinen, voi kirjaimellisesti tuntua fyysisenä selkäreppuna. Sinne ne euro-ohjukset jäivät, Itä-Suomen yliopiston Joensuun kampuksen Metria-rakennuksen seminaarisaliin M203.

Uusi tutkimuskohde löytyi helposti: se olisi Pankakosken tehdasyhteisö Lieksassa. Olin kirjoittanut Historietti Oy:n palveluksessa Pankakosken työväenyhdistyksen tilaushistorian ja uppoutunut alueen ”tavanomaisen omaleimaiseen” historiaan ja kylän elämään vaikuttaneisiin erikoisiin ihmisiin: Kyläsuutariin, joka oli elänyt omien tarinoidensa mukaan niin vaiherikkaan elämän, että kylälaisten laskelmien mukaan hänen täytyi olla elänyt yli neljäsataa vuotta. Pielisjärven kirkkoherraan, jonka kerrottiin kieltäytyneen kastamasta työläisten lapsia sisällissodan jälkeen. Kutsuntoja paenneisiin työmiehiin, jotka ammuttiin Änisenväärassa. Kaikkeen siihen mikroskoopin alla näkyvään elämän kirjoon, johon mikrohistoriallisen suuntauksen myötä alettiin kiinnittää huomiota. Koska olit perehtynyt työväenhistoriaan, olit luonteva ohjaaja väitöskirjalleni.

Aikamme ilmapiiri ei ole historian tutkimukselle suosiollinen, joten moni meistä väitöskirjan tekijöistä puurtaa hitaasti, mutta sinnikkäästi oman aihepiirinsä parissa samalla, kun hankkii eläntönsä jossain muualla kuin akateemisessa maailmassa. Minullakin tahtovat ohjauksen väliajat venyä pitkiksi. Siitä huolimatta pystyt heti juttellessamme näkemään, missä menen ja ennen kaikkea: mihin minun pitäisi olla menossa. Idearikkautesi ja lämmin kannustavuutesi on inspiroivaa, kiitos Sinulle!

Tarja Ignatius, Joensuu

Matkalla Marian kanssa

Tamminiemen sauna. Kumun kahvila. Päivälehdden museon kellar. Topelian käytävä. Marian Brysselin kodin jumittava ovi. Marian Helsingin kodin olohuone, jonka sohvalla on istuttu käsikirjoituksen kanssa. Lämmintä ja älykästä keskustelua, huumoria. Kannustusta ja punakynää.

Mariaan liittyvät mielikuvat ja muistin paikat paikantuvat yhdessäolon hetkiin hyvin erityislaatuisten seminaariryhmän kanssa. Vaikka ihmiset ovat välillä vaihtuneet, on kaksi asiaa pysynyt: Maria ja erittäin lämmin ilmapiiri.

Kaikki alkoi 1990-luvulla proseminaarista, jossa useamman opiskelijan tutkimusaiheeksi päätyivät omat siirtokarjalaiset juuret. Oman sukuhistorian reflektointi suhteessa historian tutkimukseen liittyi osaltaan Marian tuolloin työstämään Lapin sotaa ruohonjuuritasolta luodanneeseen tutkimukseen. Vietettyäni antoisia hetkiä Kannaksen – ja jo silloin osittain sisällissodan – maailmassa olin sinetöinyt kohtaloni: tutkimuksen teko oli kiehtovaa, ehkä jopa parasta, mitä tiesin. Tärkeä osansa asiassa oli myös innostavalla ohjaajalla. En tosin tuolloin osannut aavistaa, että istuisin Marian seminaarissa vielä lähes kaksi vuosikymmentä myöhemmin.

Valmistuttuani maisteriksi ja harjoiteltuani jo tilaustyönkin tekemistä astuin jännittyneenä jälleen Marian seminaariin, nyt jatko-opiskelijana. Jäseniä oli silloin kolme, ja lähes viidentoista vuoden aikana olen saanut seurata äärimmäisen mielenkiintoisten tutkimusaiheiden työstämistä. Gradu ja väitöskirjojakin on valmistunut, ja ikiseminaarilaiset ovat saaneet olla mukana kannustavassa ilmapiirissä: kohta se on valmis, enää pientä hiontaa. Ei haittaa, vaikka väliin jää muutama vuosi, aina on tervetullut mukaan. Kurkussa pyörivä jännitys ja viivästyksestä kumpuava häpeä liudentuvat heti seminaarihuoneen oven takana odotta-vaan lämpimään vastaanottoon ja halaukseen.

Seminaari on kokoontunut paitsi yliopistolla myös kodeissa, museoissa ja kahviloissa. Yhteiset retket ja illanvietot ovat olleet yhteishenkeä tiivistäviä – harva voi sanoa työstäneensä artikkeli-

kokoelmaa esimerkiksi Tamminiemen saunassa. Tuossa nimenomaisessa istunnossa oli mukana myös kansatieteen jatko-opiskelijoita. Muutaman vuoden jatkunut yhteistyö oli osoitus seminarin pedagogisesta monipuolisuudesta ja toi mukanaan paitsi julkaisun, myös pitkäaikaisia ystävyys-suhteita ja uusia tuoreita näkökulmia tutkimuksen tekemiseen.

Maria on kannustanut, auttanut, rohkaissut, työllistänyt ja työntänyt eteenpäin, mutta ymmärtänyt myös ikuisuusjatkopiskelijan elämän toisen puolen. Maria on ollut osa myös tutkimustyön ulkopuolista maailmaa. Olen erittäin kiitollinen eräästä mieheni kanssa Brysselissä viettämästäni rauhallisesta joulusta, jonka Maria hankalassa elämänvaiheessa järjesti luovuttamalla loman ajaksi kotinsa käyttöömme. Marian paneutumisesta ohjaajanrooliinsa kertovat ne pitkät illat, joina olen istunut hänen kotinsa sohvapöydän ääressä käsikirjoitusta työstäen, hyvillä eväillä ravittuna. Nyt ympyrä on sulkeutunut: kaikki alkoi Karjalasta, ja Joensuun kautta Maria on tuonut tämän aspektin jälleen myös omaan elämämpiiriini. Tänä vuonna käynnistyneessä hankkeessa siirryn mentaalisesti pääkaupungista rajoille. Tutkimusaiheet ja elämänvaiheet vaihtuvat, Maria pysyy.

Kiitollisena ainutlaatuisesta ja korvaamattomasta tuesta ja ystävydestä. Ja se ikuisuushankekin näyttää nyt valmistuvan, kiitos Marian.

Oona Ilmolahti, Helsinki

Paikan tuntua etsimässä

Tapasin Marian ensimmäisen kerran hänen tultua Joensuuhun talvella 2010. Olin kuullut, että professorin sijainen tulisi Helsingistä ja olisi nimeltään Maria Lähteenmäki. Muuta en Mariasta tiennytkään, kun ensimmäisen kerran kohtasin hänet laitoksel-

lamme. Maria oli järjestelemässä työhuonettaan ja ajattelin käydä toivottamassa hänet tervetulleeksi. Jo ensikohtaaminen jätti positiivisen muiston. Yhteistyömme alkoi oikeastaan välittömästi. Olin juuri valmistunut, ehkä viimeisenä historian opiskelijana Joensuun yliopistosta (29.12.2009) ja tarkoitus oli jatkaa suoraan jatko-opintoihin. Maria veti tuolloin seminaaria Kimmo Katajalan ollessa tutkimusvapaalla, ja meninkin jatko-opinto-oikeuden hakemisen puitteissa Mariaa tapaamaan. Hetken keskusteltuamme oli selvää, että Mariasta tulisi toinen ohjaajani.

Tämän jälkeen olen kokenut monia opettavaisia, mielenkiintoisia ja antoisia hetkiä Marian seurassa. Ensimmäinen suurempi kokonaisuus oli Imatraa koskeva kirja- ja kurssihanke keväällä 2012. Ideana oli alue- ja kaupunkihistoriallinen, monimuotoisia opetusmenetelmiä käyttävä kurssi maisteriopiskelijoille, jonka lopputuotteena syntyisi toimitettu kirja. Marian kontaktien myötä paikkakunnaksi oli valikoitunut Imatra. Minusta tuli toinen opettaja kurssille ja toinen toimittaja julkaisuun *Moniäänen Imatra*. Kurssin myötä pääsin konkreettisesti tutustumaan kirjan koostamiseen ja toimittamiseen, suhdeverkostojen hyödyntämiseen sekä opetuksellisiin mahdollisuuksiin.

Konkreettinen esimerkki Marian taipumuksesta sattuviin oivalluksiin on kirjamme kannessa. Maria huomasi paikallisella museovisiitillä kookoskuituisen, eräänlaisen tyylitellyn torven tai runsaudensarven. Kuva tästä taideteoksesta päätyi kirjan kanteen kertomaan Imatran moniulotteisuudesta (moniäänisyydestä). Tähän moniulotteisuuden kartoittamiseen kuului muun muassa retki naapurikaupunki Svetogorskiin. Kurssi itsessään oli onnistunut. Opiskelijat pääsivät mukaan oikeaan kirjaprojektiin ihan alkumetreiltä asti ja kirjan kokoamisen vaiheet tulivat näin tutuksi. Ennen kaikkea kurssi oli oivallinen osoitus kaupunkitutkimuksen moninaisuudesta ja erilaisten uusien avausten mahdollisuuksista.

Seuraava mielenkiintoinen kokemus oli Marian organisoima Pohjois-Karjalan prikaatin ja Kontiorannan varuskunnan lakkauttamiseen kytkeytynyt aluehistorian kurssi. Tähän kurssiin ei liittynyt virallista julkaisua, mutta kurssi oli omiaan laajentamaan

opiskelijoiden ja minun omiakin näkemyksiäni siitä, kuinka paikkaa, paikallisuutta ja aluetta voi tutkimuksen keinoin lähestyä ja analysoida. Myös vierailut tyhjenevässä varuskunnassa ja lumipyryn hiljentämällä Kontiolahden kylänraitilla ovat jääneet elävästi mieleeni. Marian organisoimien kurssien myötä pääsin aikaisempaa paremmin sisälle paikkaan ja paikallisuuteen liittyvään tutkimukseen ja ongelmanasetteluun. Erityisesti siihen, kuinka paikat ja paikallisuus kytkeytyvät osaksi suurempia alueellisia ilmiöitä ja ulottuvuuksia. Tätä asetelmaa ja siihen liittyviä teoreettisia pohdintoja olen kurssien jälkeen käyttänyt omissakin tutkimuksissani.

Jatko-opintojen seminaarin vetäjänä Maria on ollut innostava ja innokas. Välillä hänen energisyytensä on ollut jopa hengästyttävää, kaltaiseni rauhallisempi tuumailija ei ihan aina ole tahtonut pysyä kaikkien tarinoiden käänteissä mukana. Vuosien varrella olemme saaneet arvokasta oppia tutkimusasetelman laatimisesta, teoreettisen viitekehyksen merkityksestä, analyysin ja johtopäätösten vuoropuhelusta ja niin edelleen. Marian luentojen siivittämänä olen saanut useita tärkeitä oivalluksia omaan tutkimukseeni liittyen. Luonnollisesti olemme kukin vuorollamme esitelleet omia aiheitamme ja saaneet kommentteja. Tunnelma on aina ollut välitön ja rento. Marian rempseä lappilaisuus yhdistettynä rautaiseen ammattitaitoon on varmasti edesauttanut seminaarien hyvän ja eteenpäin vievän ilmapiirin syntymisessä. Jos on ollut aihetta juhlaan, kuohuvaa on aina ollut tarjolla.

Väitöskirjan ohjaajana Maria on ollut hyvin salliva. Olen saanut kulkea aika pitkälle omia polkujani, luoda rauhassa omaa sarkaani niin sanoakseni. Tästä olen Marialle kiitollinen. Kuten usein käy, väitöskirjaprojekti omalta osaltani on venynyt, mutta onneksi työn runsauden vuoksi, ei sen puutteesta johtuen. Olin kuitenkin hiukan jumissa väitöstyöni suhteen ja Maria rohkaisi minua hiukan uudenaiseen näkökulmaan. Tämän jälkeen työ on edennyt paljon paremmin ja olen löytänyt tutkimukseni punaisen langan uudelleen.

Hauska muisto on talviselta päivältä, jolloin tutustutin Marian oman tutkimukseni esimerkkialueeseen Joensuun seutuun. Aje-

limme Joensuun läheiset esikaupunkialueet läpi, ja löytyi siltäkin pieneltä reissulta tuliaisia. Maria osti paikallisen leipomon myymälästä lämpimän ruisleivän, joka sitten vietiin laitoksen kahvihuoneelle kaikkien herkuteltavaksi.

Tätä kirjoittaessa seuraava yhteinen projekti häämöttää jo näköpiirissä. Koneen säätiöltä hakemamme rahoitus kolmivuotiselle ekologista matkailua koskevalle hankkeelle sai myönteisen päätöksen. Marian kyky hahmottaa tutkimuksellisia mahdollisuuksia tai aukkoja paikattavaksi yllätti tämänkin teeman puitteissa. Tästä on hyvä jatkaa.

Jani Karhu, Joensuu

Seminaarissa ja Karjalan kunnailla

Elokuussa 1998 minulla kävi mahtava tuuri: sain Maria Lähteenmäen proseminariohjaajakseni. Oma aiheeni, kotipaikkakuntani Kiteen kohtalot toisen maailmansodan repimänä rajaseutuna, oli yksi Mariankin lukuisista kiinnostuksen kohteista, ja seminaarin aikana opin paljon paitsi historiantutkimuksesta ja omista juuristani, myös elämästä. Opin sen, miten paljon hyvä ilmapiiri ja ihmisten välinen aito kohtaaminen vaikuttavat menestykselliseen työntekoon ja ajatteluun.

Meillä oli proseminaarissa ”karjalaisten ryhmä” ja ”politiikka-ryhmä” – aihepiirien mukaan jaettuna. Kiertelimme hengästymiseen asti arkistoja, tutustuimme tutkimuksen suuriin ”guruihin”, tutkimme ja opponoimme, mutta ennen kaikkea teimme koko ajan töitä. Keskeinen työmuotomme oli prosessikirjoittaminen, ja 24.11.1998 pohdin kulunutta syksyä seuraavasti: ”Olen ollut tyytyväinen kuluneeseen syksyyn ja kaikkien panokseen siihen... ryhmässämme on hyvä henki, jota kaikki ovat olleet mukana rakentamassa”. Ja kyllä se oli Maria, joka sai omalla esimerkillään

ja aitoudellaan aikaan hyvän yhteishengen ja tuloksellisen ilmapiiirin syntymisen.

Omalla kohdallani proseminaari vaihtui seminaariksi, opiskelu opettamiseksi ja kasvattamiseksi, nuoruus aikuisuudeksi ja perhe-elämäksi – ja samalla oppilas–opettaja-suhde syventyi ystävyydeksi. Muistan eräänkin kerran, kun seminaariporukalla paitsi hioimme opinnäytetöitämme Marian kotona, myös pais-toimme karjalanpiirakoita; todellista asiaan paneutumista siis! Myöhemmin Karjala-teema saikin yllättävää jatkoa, kun Marian yliopistopolku vei Joensuuhun. Silloin olin jo itse siirtynyt työ-elämään, ja monet kerrat olen saanut kokea kotiseutuni uusista kulmista ja aina iloisissa tunnelmissa Marian vieraana.

Marialla on aina ollut aikaa opiskelijoidensa iloilille ja suruille. Marian iloisuus ja avoimuus on häikäisevää ja tarttuvaa, mutta samanaikaisesti hän on järjestelmällinen ja tunnollinen opettaja ja tutkija. Maria on kova ”työihminen”, sen kertoo jo valtava julkaisujen määräkin. Me opiskelijat olemme sen huomanneet myös siinä, miten hän on kaikista muista sitoumuksistaan riippumatta askel askeleelta ja peräänantamattomasti luotsannut meitä tavoitteisiimme. Meillä on ollut todellakin suuri onni, kun rinnallamme on ollut aidosti välittävä opettaja ja ystävä.

Marialla on erityinen kyky olla aidosti läsnä, kiinnostua ja innostua. Voisi jopa sanoa, että ei ole ongelmaa, johon Marian kanssa pohdiskelemalla ei löytyisi vähintäänkin siedettävää ratkaisua! Jos ajattelen opillisesti tärkeintä viisautta, jonka olen Marian myötävaikutuksella oppinut, on se ristivalottamisen tai näkökulman vaihtamisen taito. Marialla on myös aina ollut rohkeutta kulkea omia polkujaan ja kannustaa myös opiskelijoitaan omien intohimojensa perään. Sillä kannustamisella ja luottamuksella on ollut valtavan suuri merkitys meille ”ikiseminaarilaisille” ja monille muille. Kiitos rakas ystävä.

Mirva Lindström (Ilvonen), Helsinki

Naurava seminaari

Luulin potevani parantumatonta seminaarikammosa. Niin pahaa, että pidin sitä esteenä jatko-opinnoille. Sitten tapasin Marian ja löysin itseni Nauravasta seminaarista.

On yleistä olla osa yhteisöä, jonka tapaamisiin on voinut tulla hyvillä mielin vaikka sukkahousut olisivat riekaleina, vauva juutunut kainaloon, tekstit ja ajatukset muuttuneet pyörremyrskyksi ja tieteellinen kunnianhimo unohtunut läppärin mukana taksiin.

Nauru on ihmeellinen lääke. Marian kanssa olen päässyt nauramaan tieteelle, taiteelle, teorioille, metodeille, johdannoille, dispositioille, auktoriteeteille ja aivan erityisesti omalle tavalleni hahmottaa maailmaa ja historiaa. Naurusta on poikkeuksetta seurannut jotain uutta ja hyvää: innostavia ajatuksia ja näkökulmia, rohkeutta irrottaa vanhasta, päättäväisyyttä karsia rönsyjä.

Marian ajatuksenjuoksua on kiehtovaa seurata, se on luovaa, loogista ja melkein pelottavan nopeaa. Ei ole kaaosta, joka Marian johdolla ei kesyyntyisi, jäsenyisi ja löytäisi todellista muotoaan – usein korkeatasoisena opinnäytteenä tai muuna tieteellisenä tekstinä.

Poistun seminaarista aina juhlatunnelmissa. (Ok, välillä toki oikeasti juhlistaankin.) Tapaamisten välillä tutkiskelen malttamattomana sähköpostiani ja odotan elonmerkkejä muilta seminaarilaisilta: mitä kuluu Tarjalle ja Anni Polvalle? Mahtavaa, että Sinikka ja Oona saivat työnsä valmiiksi!

Vanhasta seminaarinpakoilijasta onkin tullut lähes seminaari-addikti.

Mietin usein, että olen ollut aivan äärettömän onnekas.

Vaikka eihän kiitos loppujen lopuksi kuulu onnelle, vaan ainoastaan Marialle.

Saila Linnahalmes, Helsinki ja Joensuu

Maria ja Tarja seminaarin kevätkuuhllissa 2010.

Päivälehen museon kellari on tarjonnut hyvän paikan kokoontua keskustelemaan niin tutkimuksesta kuin muustakin.

Naurua ja ahaa-elämyksiä

Muistan edelleen hyvin sen ensimmäisen kerran, kun reilut kymmenen vuotta sitten tulin Marian seminaariin. Olin palannut vuoden opiskelijavaihdosta Uppsalan yliopistosta, ja pääaineopinnot olivat niin sanotusti gradua vaille valmiit. Arkistokesätyön kautta minulla oli jo mielessä lähdeaineisto gradua varten, mutta en oikein tiennyt, miten lähteä liikkeelle. Marian ohjattavaksi päätyminen/pääseminen oli osin sattumaa, tulin seminaariin kaverini houkuttelemana. Hän oli ollut seminaarissa syksyn ensimmäisellä kokoontumiskerralla, ja kuulemani perusteella siellä oli aivan erilainen tunnelma, kuin missään aiemmassa seminaarissa, johon oli osallistunut. En kuitenkaan osannut arvata, kuinka mahtava ilmapiiri seminaarissa voisi olla ja kuinka innostavaa ja asiantuntevaa ohjausta tulisin saamaan.

Marian avulla sain graduaineistostani ja kirjoittamisesta otteen, ja minulle alkoi vähitellen selvitä, mistä tutkimuksenteossa oikeastaan on kyse. Sitä mukaa kun työ eteni, innostuin tekemisestä entistä enemmän. Maria antoi ohjaajana sekä hyvin konkreettisia ohjeita että auttoi hahmottamaan tutkimuksenteon peruspilareita. Pääsin myös esittelemään työtäni kotiseminaaria laajemmalle, suorastaan rajan taakse Marian työskennellessä Petroskoissa vierailevana professorina syksyllä 2008. Matka oli monella tapaa ikimuistoinen, monen muunkin seikan kuin yliopistolla vietetyn seminaarin johdosta. Karjalan kuoppaiset tiet olivat tulleet jo minibussissa menomatalla tutuiksi. Kävimme julkisessa saunassa, kunhan olimme ensin hankkineet asiaankuuluvat huopaiset saunahatut. Hilpeiden illallisten lisäksi vierailuun mahtui myös seikkailua. Äänisen aalloilla kelluvasta laivahotellistamme(!) katkesi sähköt keskellä yötä. Tämän seurauksena myös lämmitys meni katkolle. Maria onneksi järjesti niin, että vietimme seuraavan yön kuivalla maalla...

Graduni valmistui, mutta kipinä tutkimuksen tekemiseen – ja Marian seminaarissa käymiseen – oli syttynyt. Kerroin Marialle jatko-opintosuunnitelmistani ja väitöskirja-aiheestani kahvitellessamme Kappelissa. Tuon keskustelun aikana naurettiin paljon

ja tajusin mitä mahdollisuuksia lähdeaineistoni voisikaan tarjota. Itse en ollut kunnolla edes miettinyt aiheen kytköksiä, mutta Maria ehti lyhyessä ajassa visioida melkein pä koko tutkimuksen. Tämä näkemyksellisyys sekä Marian uskomattoman hieno taito kannustaa ja innostaa eteenpäin kannatteli väitöskirjatyön niissäkin vaiheissa, kun en oikein tiennyt mitä olinkaan tekemässä.

Maria luo seminaarikokoontumisiin välittömän ja lämpimän ilmapiirin, jossa iloitaan ja juhlitaan tutkimusten edistysaskeleista, mutta jossa voi yhtä lailla avautua, jos työn kanssa on jumissa. Kokoontumisissa ei väistellä hankaluuksia ja Maria esittää myös tiukkoja kysymyksiä. Kuitenkin seminaarista poistuu joka kerta muutamaa ahaa-elämystä rikkaampana ja luottavaisena siihen, että pääsee hyvän ohjeistuksen turvin jälleen muuttaman askeleen pidemmälle tutkimuksessaan. Tällä hetkellä tärkeimpänä mielessä on, että kai Marian seminaariin voi edelleen osallistua, vaikka olisikin jo väitellyt?

Sinikka Selin, Helsinki

Nauru on Marian kanssa aina herkässä. Maria, Anna ja Sinikka iloisissa post-seminaaritunnelmissa Kappelin terassilla keväällä 2010.

Lämpöä, viisautta ja tekemisen iloa

Tuntuu ikuisuudelta kun astelin ensimmäistä kertaa Marian seminaariin graduaiheeni kanssa. En muista mitä kautta olin kuullut seminaarista, mutta muistan, että ensimmäisestä päivästä lähtien seminaarissa oli lämmin ja kannustava tunnelma, jossa keskustelu hersyi ja ikuisuusopiskelijan mieli täyttyi uskosta omaan tekemiseen. Muistan Marian keskushahmona tukemassa keskeytyneen työn tekijää ('ei haittaa'), rohkaisemassa ('niin hyvällä mallilla') ja näyttämässä suuntaa umpikujassa olevalle ('mitäs jos ajattelisit tästä tai tuosta näkökulmasta'). Kaikki tuntui kiinnostavan aidosti ja kaikesta löytyi tietoa ja näkemystä, jonka kautta tekijän akateeminen into ja luovuus syttyi aina uudestaan.

Maria antoi myös omaa vapaa-aikaansa yhteiseen tekemiseen; Marian työskennellessä Petroskoin yliopistossa vierailevana professorina, tuli meille seminaarilaisillekin kutsu paikan päälle. Suuntasimme kaupunkiin sillä kertaa pienellä porukalla kahdestaan Sinikan (Selin) kanssa. Marian järjestämässä seminaarissa esittelimme töitämme paikallisille opiskelijoille ja kuuntelimme heidän esitelmiään. Vapaa-ajalla tutustuimme Marian mukana kansansaunaan, pakenimme Sinikan kanssa lumimyrskyä Marian kodin lämpöön ja joimme shampanskajaa pelmenien kera.

Seminaarilaisten kanssa juhlittiin myös Vappuja ja muita merkkihetkiä, käytiin tuttujen väitöstilaisuuksissa ja nähtiin, miten pikkuhiljaa yksi maisteriopiskelija toisensa jälkeen sai gradunsa valmiiksi ja lensi pesästä kohti uusia haasteita. Myös minä sain vuosien jälkeen puserrettua työn valmiiksi ja yhteys seminaariin pikkuhiljaa katkesi. Vaikka gradun valmistuminen ja ikuisuusopiskelijan roolista luopuminen tuntui hyvältä, jäin ikävoimään seminaarin yhteisöllisyyttä, kiinnostavia (ja rönsyileviä) keskusteluja sekä lämmintä tunnelmaa. Sinänsä ihanaa, että noihin vuosiin liittyy myös niin paljon positiivisia tunteita stressin ja valmistumispaineiden ohella.

Olin iloinen kun minuun otettiin yhteyttä 'Kirjeitä Marialle' puitteissa ja muistelin todella mielelläni opiskeluaikojani. Ehkä aika kultaa muistoja, mutta tiedostan vahvasti että osana Marian

seminaaria sain olla osana todella uniikkia ryhmää. Kirjoitan kirjeeni Marialle ilolla ja kiitollisuudella, viimeistellen sen juuri sopivasti ennen deadlinea. Skål!

Anna Vesterinen, Helsinki

Paras päätös

On tavallinen perjantai-iltapäivä Skörrissä, Helsingin yliopiston Topelian kokoushuoneessa. Tai ehkä me olemmekin tänään Päivälehdessä museon ihanissa tiloissa. Osallistujia pörhättää paikalle yksitellen ja kaikkien kohdalla Maria hihkaisee iloisena, halaa. Seminaari alkaa kuin vanhojen hyvien tuttuja jälleennäkeminen. Kerrataan kuulumisia ja kuulostellaan tekemisiä, nauretaan ja joskus puidaan vakavia.

Varttia yli Maria ottaa puheenjohtajan asennon ja aloitetaan työ. Käsiteltävän tekstin kirjoittaja alustaa ja sitten edetään keskustellen. Marialla on edessään printattu teksti, täynnä täsmällisesti tehtyjä merkintöjä ja huomautuksia. Aloitetaan otsikosta. Edetään jäsentelyyn ja mennäänkö järjestyksessä eteenpäin? Kaikki nyökkäävät. Johonkin kohtaan jäädään pitemmäksi aikaa ja jostain taas keskustelu avautuu uusiin suuntiin ja joskus toisiin maihin ja aikoihin. Jos aihe liippaa läheltä, voi puhe kääntyä omaan historiaan tai vaikka politiikan nykytilanteen analyysiin. Jokainen voi ja saa osallistua, mitään ideoita tai ajatuksia ei koskaan ammuta alas. Hyvä keskustelu on harvinaista ja on etuoikeus saada osallistua sellaiseen. Meidän semmassa hyvälle keskustelulle on laatutakuu!

Olen ollut seminaarin jäsen tarpeeksi kauan tunnistaakseni hetken, jolloin Marialle tulee se tietynlainen ilme. Olemme pysähtyneet käsittelyssä kirjoittajalleen tärkeään lukuun, kappaleeseen tai sanoiksi vähän hapuillen puettuun tutkimukselliseen sivupol-

Seminaariporukka onnittelee Mirvan ja Sailan johdolla Mariaa tämän professorijuhlissa 2010.

kuun. Maria ei anna armoa. Hei, sä voit tehdä tästä artikkelin. Sä voit sitten jatkaa tästä väitöskirjan jälkeen, tää on hyvä aihe. Mietitään tätä vielä, sanoo Maria ja kaikki tietävät, että on mietitty jo. Kukaan ei osaa auttaa tekstiinsä ihastunutta jatko-opiskelijaa tappamaan rakkaitaan tyylikkäämmin kuin Maria. Mitään hyvää ei hylätä, ne vain vähän siirretään syrjään.

Ohjaajana hän on mestari tiivistämään ja tunnistamaan työn punaisen langan. Jokainen seminaarikerta on tilaisuus oppimiselle. Opin metodeista, lähteistä, lähiluvun merkityksestä, hyvästä otsikoinnista ja työn rakenteesta. Marialla on taito yhdistää tutkimusta ja pedagogiikkaa. Hän ei tuputa näkemyksiään, vaan tekee nostoja sieltä ja täältä. Avaa ikkunoita ja ovia. Jos jokin asia Mariaa ilahduttaa, se on uusien ja uudenlaisten näkökulmien tai lähteiden löytäminen. Arvostan tapaa, jolla hän suhtautuu teksteihimme. Aina positiivisesti ja tsempaten.

Teen jatko-opintoja päivätyöni ohella ja joskus motivaatio ja usko omaan aiheeseen ja opintojen valmistumiseen on ollut

hukassa. En usko, että kovin moni professori olisi jaksanut kannustaa eteenpäin, vaikka aihe taas vähän vaihtuikin. Marialla riittää kärsivällisyyttä. Nyt kun viimein on oma ja oikea aihe löytynyt, työn valmistumista kannattelee Marian ja myös ihanan seminaariryhmämme kannustus.

Vuosia sitten, erään ohjelmistofirman avokonttorissa istuessani, selailin kahvitauolla yliopiston sivuja ja löysin opetuslistalta lyhyen maininnan Maria Lähteenmäen vetämästä seminaarista. Mieltä oli poltellut halu palata edes muiden töiden ohella tutkimuksen ja tieteen pariin. Mietin, kehtaisiko sitä kysyä, voinko osallistua. Turha oli epäröidä, sillä Maria oli heti toivottamassa sydämellisesti tervetulleeksi mukaan. Paras yliopistolla tekemäni päätös ;). Kiitos, Maria!

Tarja Vikström, Helsinki

Kirjoittajat

FT, dosentti *Sirpa Aalto* toimii tutkimuskoordinaattorina Oulun yliopiston humanistisessa tiedekunnassa. Hän väitteli Itä-Suomen yliopistossa vuonna 2010 yleisen historian alalta. Aalto on erikoistunut islantilais-norjalaiseen saagakirjallisuuteen, toiseuden ja ryhmäidentiteetin kuvauksiin sekä viimeisimpänä saamelaiskuvauksiin keskiaikaisissa lähteissä. Lähteenmäkeä ja Aaltoa yhdistävät tutkimusintressit koskien pohjoisen Fennoskandian eri etnisten ryhmien historiaa.

Laura Assmuth on yhteiskuntapolitiikan, erityisesti liikkuvuuden ja rajojen tutkimuksen professori Itä-Suomen yliopiston Joensuun kampuksella. Hän harrastaa kollegansa Marian kanssa muun muassa avantouintia.

Tapio Bergholm, FT, YTT, Itä-Suomen ja Helsingin yliopiston dosentti ja Maria Lähteenmäen entinen opiskelutoveri Helsingin yliopiston historian laitoksella 1970-, 1980- ja 1990-luvuilla.

Annette Forsén on Helsingin yliopiston dosentti. Hän toimi yliopiston ruotsinkielisen historian oppituolin assistenttina vuosina 2000–2006, jolloin hän oli myös lyhyen aikaa Maria Lähteenmäen kollegana. Lähteenmäkeä ja Forsénia yhdisti alusta alkaen kiinnostus opettamiseen, mielenkiintoisiin arkistomateriaaleihin ja tiedepolitiikkaan. Nykyään heidän yhteiset tutkimusintressinsä liittyvät rajaseutuihin ja arktisiin olosuhteisiin.

Oona Ilmolahti on Marian pitkäaikainen oppilas ja vuonna 2017 Helsingin yliopistosta väittelevä historiantutkija, joka on kiinnostunut muun muassa yhteisöistä ja tunteista.

Marianne Junila, Maria Lähteenmäen tohtoriksi vastaväittäjä dosentti, toimii nykyisin tutkijana Oulun yliopistossa. Heidän yhteisenä harrastuksenaan on Lappi niin historiallisena kuin kokemuksellisenakin alueena.

Laura Kolbe on Euroopan historian professori, kaupunki- ja yliopistohistorian tutkija Helsingin yliopistossa. Hän on Marian ystävä ja kollega, ja useimmiten samoilla linjoilla tämän kanssa tiede-, yliopisto- ja yhteiskuntakysymyksistä.

OTT *Mia Korpiola* tutustui Maria Lähteenmäkeen elämänsä taitekohdassa vuonna 2006. Vuoden kestänyt yliopiston mentorointiohjelma muutti tuttavuuden ystävyudeksi, jonka aikana on paljon keskusteltu muun muassa naisena olemisesta akateemisessa maailmassa. Nyt molempien pitkät pätkätyöt ovat muuttuneet voimassa oleviksi työsuhteiksi, ja Korpiola on oikeushistorian professori Turun yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa.

Mikko Majander on poliittisen historian dosentti Helsingin yliopistossa ja ajatuspaja Kalevi Sorsa -säätiön toiminnanjohtaja. Hän kinaa Marian kanssa siitä, kenen Väinö on paras Väinö, Tanner vai Voionmaa.

Henrik Meinander (s.1960) on ollut Helsingin yliopiston ruotsinkielisen historiaprofessuurin haltija vuodesta 2001. Sitä ennen hän toimi kyseisen oppituolin assistenttina todistaen reaaliajassa läheisen kollegansa ja ystävänsä Maria Lähteenmäen kanssa, miten laitoksen elävät legendat Matti Klinge ja Heikki Ylikangas loivat historiaa sanoin ja teoin!

Markku Peltonen on akatemiaprofessori, joka tutkii uuden ajan aatehistoriaa ja poliittista ajattelua. Hänen viimeisin kirjansa on *Rhetoric, Politics and Popularity in Pre-revolutionary England* (Cambridge University Press, 2013).

FT *Päivi Maria Pihlaja* työskenteli Maria Lähteenmäen johtamassa Suomen Akatemian tutkimusprojektissa Rajankäyntejä ja vuorovaikutusta Pohjoiskalotilla (2001–2004) ja väitteli Helsingin yliopistossa vuonna 2009. Ensimmäinen Marian ohjauksesta on opiskeluajoilta: seminaaritutkielman aiheena olivat perheen rintamakirjeet sota-aikana Kannakselta ja Itä-Karjalasta. Tutkimusprojektista jäi jälkeen muistoja niin Pariisin arkistoista kuin konferenssimatkoista Tupolevilla Arkangeliin. Marian positiivinen energia, yksi maamme pohjoisista luonnonvaroista, sytytti kiinnostuksen arktisia alueita kohtaan. Tämä on osoittautunut arvokkaaksi monissa myöhemmissä työtehtävissä apurahatutkimuksista kansainvälisten ohjelmien koordinointiin ja tiedehallintoon.

Matti Salo on yliopistonlehtori ja dosentti Oulun yliopiston historiatieteissä. Hän on reissannut ja työskennellyt Marian kanssa Barentsin historia- ja ensyklopediaprojektin lukuisissa kongresseissa ja työpajoissa eri puolilla Barentsin aluetta.

Tabula Gratulatoria

Sirpa Aalto	Kristiina Kalleinen
Tommi Anttalainen	Sini Kangas
Meri Arni-Kauttu	Jani Karhu
Laura Assmuth	Hanna Kemppi
Tapio Bergholm	Matti Klinge
Ismo Björn	Jukka Kokkonen
Julia Burman & Erkki Sironen	Laura Kolbe
Irina Chernyakova	Mia Korpiola
Alfred Colpaert	Markku Kuisma
Pieter Dhondt	Antti Kujala
Lars Elenius	Alina Kuusisto
Annette Forsén	Anu Lahtinen
Matti Hannikainen	Jussi Laitinen
Pirjo Hawela	Ari Lehtinen
Ilkka Heinänen	Tuomas M. S. Lehtonen &
Marjaliisa & Seppo Hentilä	Kirsi Saarikangas
Helena Hirvonen	Ilkka Levä
Taina Huttunen	Mirva & Simo Lindström
Erkki J. Hämäläinen	Saila Linnahalme
Oona Ilmolahti & Anselmi	Jarno Linnolahti
Pyy	Mervi Löfgren (Autti)
Marja Jalava	Mikko Majander
Niklas Jensen-Eriksen	Risto Marjomaa
Eeva Jokinen	Henrik Meinander
Marianne & Juhani Junila	Heikki Mikkeli
Jorma Kalela & Kirsti Stenvall	Riikka Myllys

Arto Nevala	Petri Tanskanen
Samu Nyström	Mari Tarkkonen
Jussi Pakkasvirta	Ilkka Teerijoki
Raimo Parikka	Antti Tenkanen
Lauri Partanen	Tuomas Tepora
Markku Peltonen	Ari Tervashonka
Päivi Maria Pihlaja	Erkki Teräväinen
Panu Pulma	Hallvard Tjelmeland
Sylvi Rajala	Marja & Juhani Tuominen
Kristina Ranki & Derek Fewster	Pasi Tuunainen
Pertti Rannikko	Mirva Waara
Reijo Rautajoki	Tarja Vikström
Oskari Ropponen	Heikki Ylikangas
Anni Ruokolainen	
Helena Ruotsala	Historiallinen Yhdistys
Rauno Sairinen	Kansan Arkisto
Kirsti Salmi-Niklander	Suomen Historiallinen Seura
Ida Salminen	Työväen Arkiston Säätiö
Anneli & Rauno Selin	Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura
Sinikka Selin & Janne Murto	Työväenperinne ry / Työväen- liikkeen kirjasto
Yury Shikalov	Varnitsa ry
Harri Siiskonen	
Eeva & Juha Siltala	
Oula Silvennoinen	
Hanna Snellman	
Peter Stadius & Henrika Tandefelt	
Matti Sintonen	
Anu Suoranta	

Tieteen vapaus, sivistys ja ihmisoikeudet tarvitsevat rohkeita puolustajia nyky-yhteiskunnassa. Tutkijat voivat toimia tällaisina tekemillään aihevalinnoilla sekä uusia näkökulmia esiin nostamalla, itsestäänselvyyksiä ja valtarakennelmia kyseenalaistaen sekä demokratian, läpinäkyvyyden ja oikeudenmukaisuuden merkitystä korostaen. Kirja kietoutuu näiden ajatusten ympärille. Tieteelliset artikkelit piirtävät henkilökuvia tienraivaajina ja ”muurinmurtajina” toimineista naisista, nostavat esiin perustutkimuksen ja pitkien linjojen merkityksen sekä pohtivat muun muassa demokratian juuria, patriotismia, rajoja ja erilaisuuden kohtaamista. Kirjassa pureudutaan rohkeuden ja inhimillisyyden teemoihin myös henkilökohtaisemmalla tasolla ystävyys- ja perhesuhteiden kautta.

Teos on syntymäpäiväkirja professori Maria Lähteenmäelle hänen merkkipäivänään 9.6.2017.